

Romai Classicusok, magyar fordításokban. 1. C. C. Sallustius'
épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz

Magy. Kir. Egy. bet.
Budán; Ofen 1836

Signatur: 56704-B.1
Barcode: +Z16958420X
Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ16958420X>
Umfang: Bild 1 - 256

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzanangaben. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

KAIS. KÖN. HOF

BIBLIOTHEK

56.704-B

Alt-

56704-B.

~~557-4-B.~~

49. 00. 501. 17

R O M A I

C L A S S I C U S O K

MAGYAR FORDÍTÁSOKBAN.

K I A D J A .

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

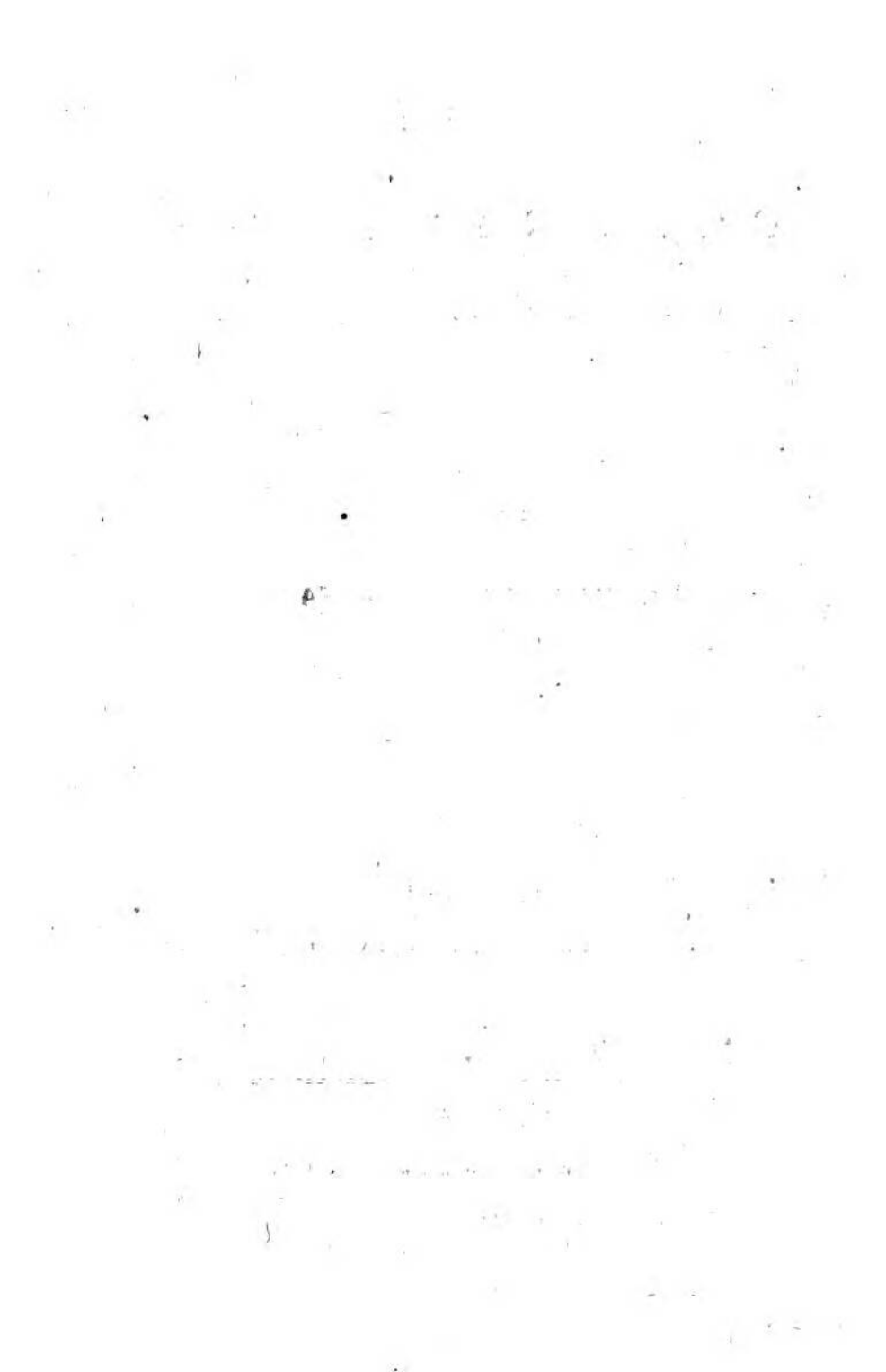
ELSŐ KÖTET.

SALLUSTIUS KAZINCZYTÓL.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

M. D. CCC. XXI. VI.

C. C. SALLUSTIUS'

ÉPEN MARADT

MINDEN MUNKÁI.

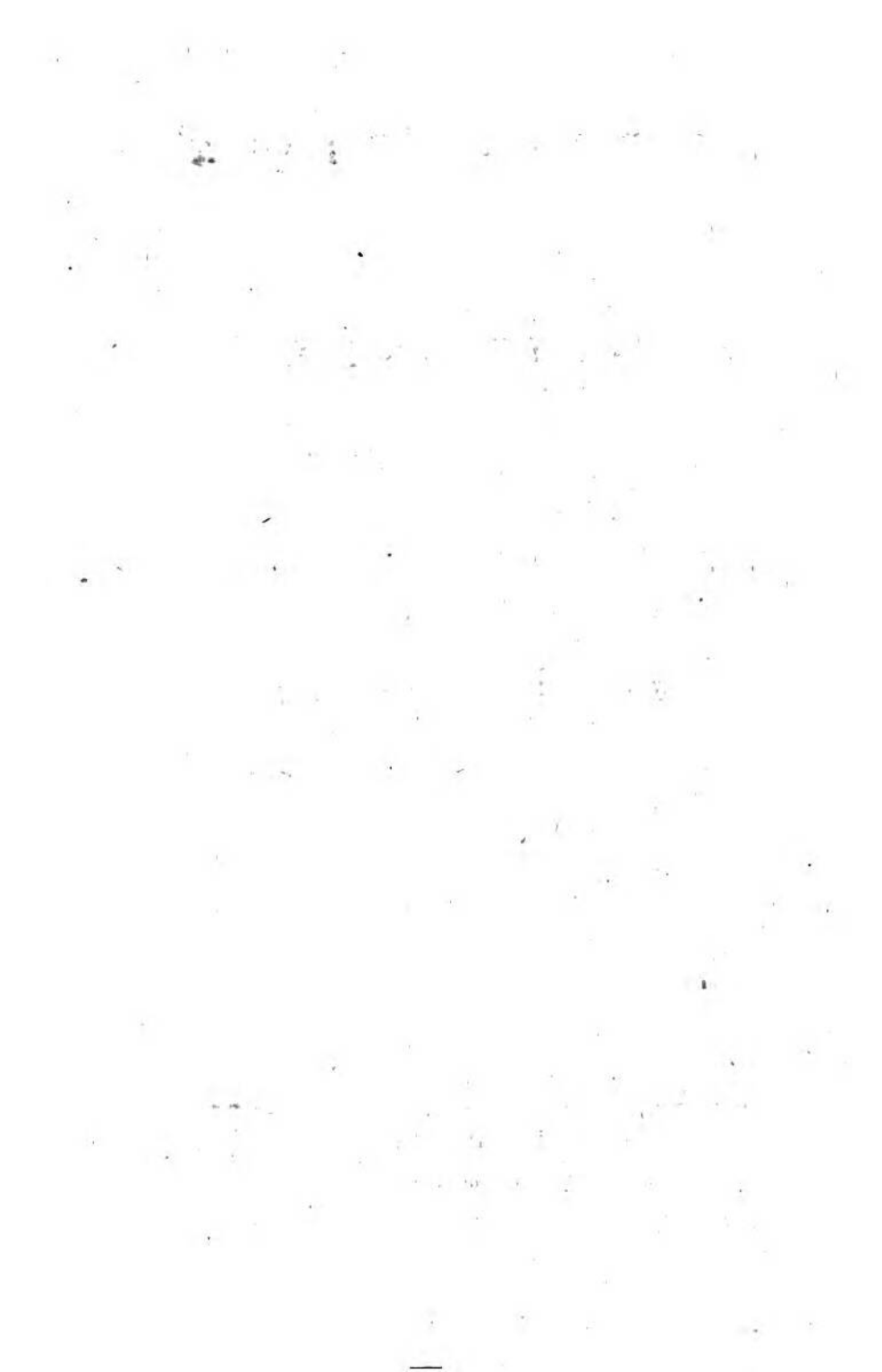
MAGYARRA

KAZINCZY FERENCZ.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

M. D. CCG. XXX. VI.

E L Ő S Z Ó.

Szallusztot én két nyelven beszéltetem: Töredékiben és a' két Levélben az új idők' ízlése szerint, melly könnyűt kedvel, simát, ömlöt, mindennek érthetőt, hidegen józant: Catilinában és Jugurthában a' régi felé igyekeztem közelíteni. Amaz kevésbé rossz azok előtt lehet, kikkel a' Szalluszt' beszéde magát megkedveltetni a' Szalluszt' ajakán sem tudta: az utóbb- említetteké azoknál, a' kik értik, mi teszi őt, a' makacsot, különözöt, darabost, homályba-vonultat, görög alakokban gyönyörködöt, szófaragót és nyelvkorcsosítót, utólérhetetlenül széppé, 's látni fogják, hogy fordítója az előképet szerette, 's sajátosságait megragadni 's dolgozásába álthozni törekedett. A' kettő közt magam az elsőbséget a' régi ízlésűnek adom, örvendő Nyelvünknek, hogy ez megbírja a' mit

elkényeztetett erőtlenné tett társai többé meg nem bírnak; és aztán, mivel ez rést nyithat előttünk egy gyönyörű táj felé, melyet, minthogy rá térni még mindég rettegünk, bár csudáljuk, magasztaljuk, talán nem ismerünk a' mint érdemli. A' szép' mezején különbözők, olykor épen ellenkezők a' nemek, 's a' Mesterség' barátjainak mindenike kívánhatja figyelmöket, gondjaikat. Csakhogy mi szép, és miért szép, a' kit szokás és iskoláink elfásítottanak, olykor érzi, olykor nem.

BEVEZETÉS.

I.

S Z A L L U S Z T ' É L E T E .

Született Amiternumban Rómának 668 esztendejében, plebéjus házból, mellyet fénybe nem eleji, hanem őmaga hozott.

Nagy reményekre gyulasztva tanítójának Attéjus Praetextátusnak megkülömböztetései által, még ennek kezei alatt elkezdé magát a' Thucydides' követésében gyakorlani, kit a' görög írók közt leginkább kedvelt vala meg, hogy egykor honjában, mint neki szerencsés vetélkedője, ragyoghasson. De tovább őtet is megszállá az a' vágy hogy hívatalokba juthasson el, 's mindenfelé gátlásokat talált. Hol a' tisztségek, mint maga a' szerencsétlen hon, a' legkajánabbak', legszemtelenebbek' zsákmányai voltak, ott új ember, bár melly tündöklő érdemben, nem könnyen boldogúlhata. De végre Quaestor leve, és ez által helye volt a' Tanácsban, élte' harmincz-

harmadikában pedig (Róm. 701.) Nép' Tribúnusa. Innen kedvezvén szerencséje, az Aedílisi, Praetori, és végre Consuli méltóságokra emelkedheték.

Szép reményt azomban igen is hamar terhes borúlatok verék le. Pompéjus és Caesar, az ip, ez vő, halálos ellenségei egymásnak, arra törekedtek, az üres göggel, 's elbízva magát nem érdemlett szerencséjében 's temérdek gazdagságában, ez sok ésszel, lélekkel, de ravasszal és gonosszal, hogy a' szabadságot elnyomhassák, 's hazájoknak nyakára hághassanak. Caesárral a' Nép tarta, Pompéjussal Tanács és a' Nagyok. Míló, a' Tanács' felén, Consul vágya lenni: Clódius, a' Népén, Praetor; 's a' két fél korholá egymást, lármásan, verekedve, vért ontva. Clódius halva maradt. A' nép örvende hogy Mílot, és Mílóban egész felekezetét, köz nyugalom' megháborításával 's polgárvér' ontásával terhelheti, 's Szalluszt, akkor Nép' Tribúnusa, bosszúra tüzelé a' sokaságot. Clódiusnak holt teste elborítva vérrel, sebekkel, a' Fórumra vitették. A' Nép annak látására felgyűladott; a' Cúria-Hostíliából kihordá a' Senátorok' ülőpadjait, máglyának, mellyen a' siratott ember' tetemei, bosszantására a' Nemességnak, halotti fényben hamuvá égettessenek, 's a' láng áltcsapott a' Cúriára, 's azt földig emésztette. A' kárvallás most a' Népet azok ellen ingerlé, a' kik azt előbb a' Nemességre ingerlették volt; így bízhatni mindég sokasághoz. Szalluszt ugyan büntetlen maradt, 's az bizonyosság hogy ő szerényebben, legalább okosabban viselé magát; de két tisztársa, Pompéjus Rúfus és Munátius Plancus, meglakoltanak.

Elmúlt vala az év, 's Szalluszt kilépe hivatalából; tovább viselni azt nem engedte a' törvény; de a' Tanácsban megmaradt. Azomban Appius Claudius Pulcher, döllyfös patrícius, mint minden ősei, és vele Lúcius Calpurnius Písó, Censor leve, 's a' büntetlen-hagyottat Censori mindenhatóságával, melly felelettel nem tartozott, semmi ellenmondást nem tűrt, semmi mentséget el nem fogadott, a' Tanácsból kitiltá, erkölcsének mocskai miatt, mint mondania tetszett, csak hogy minden mocskosokat ki nem tilta; igazán, mivel a' Pompéjus' fele, az akkor erősb, és a' Szalluszt által zaklatgatott rossz Nemesség bosszút lihegének.

E' csapás után visszatért a' korán elhagyott pályára, 's ellenségit dolgozásai által igyekezett megszegyeníteni. Huszonhárom évű midőn Catilína a' jók ellen összeesküvék 's a' várost lánggal, a' hazát vérrel elborítani készüle, látta, ismerte a' rettenetes embert; látott, ismert sokakat czinkosaiban, 's mi miként méne, hallá az éltesbek körül és magától Crassustól (Cap. XLVIII.), 's ezt választá dolgozásai' első tárgyává. 'S a' nevezetes történetet olly hüven, olly lelkesen, olly ragyogó beszédben írta meg, hogy ötöt Róma tógás Thucydidesnek kevélykedve tekintheté.

Győze Caesar, 's oda hagyván Galliát, hol a' hon' sergével állott, hatvan nap alatt ura vala Italiának. Róma, melly magát aristocratájinak 's democratájinak örök visszaalko-

dásai közt még most is szabadnak szerette képzelni, noha az nem vala többé és lenni már rég olta nem érdemle, nem találta vigasztalást. Szalluszt, hív honja' törvényeihez, 's a' szabadságnak forró barátja, látta ugyan, Caesar' hova törekedik; de itt nem vala egyéb közt szabad a' választás, mint vagy a' gonosz de lelkes Caesarral tartani, vagy a' Nagyok által pártfogolt inkább csak szerencsés mint lelkes Pompéjussal, 's megmaradott a' hol eddigelé is állt vala. Ez őtet elhalmozá kegyeivel; előbb (706.) Quaestorra nevezé 's bevitte a' Tanácsba; tovább reá-bízta Illyriában fekvő sergét, hogy a' Pompéjus' felén álló Octáviussal és Libóval verekedjék. A' dolog rosszúl üte ki, de azért el nem veszté Caesar' bizodalját, sőt ez által, mint Praetor, (707.) Campaniába küldetett, hogy Africába átszállani vonakodó katonájit szorítsa engedelmességre. Balúl üte ki ez is, 's ő a' láz sereg' haragját csak megszökés által kerülheté ki. Ekkor Cercinába küldetett, elfoglalni az eleséget, mellyet az ellenfél e' szigetben rakott vala le, 's itt feljesíté a' mi parancsolva volt. Caesar' most, győződelmeskedvén a' Júba által segélt Scípión, Szallusztot Proconsulképen küldé Numídiába. A' nem gazdag onnan királyi kincsekkel tére vissza. A' Numídák zsarlással vádlák, de ő Caesar' és a' Tanács által tisztának ismértetett.

Caesar' elesék gyilkolójinak kezeik alatt (710. Martz. 15.) 's Szalluszt másod ízben tére nyugalomba, 's most utolszor eggyzersmind. Africából hozott kincseit kertje'

ékesítésére pazarlá, mellyel a' Quirinálison, Rómának legemeltebb részében, egy egész halmot borított vala el, baljára annak, a' ki Toscanából a' Porta del Popolón lép a' városba; és egy másiknak Tíburban, mellyet Caesar' veszte után pénzen vásárolt. De lelkében a' dicsőség' szomja bővölködésének közepette sem alvék el, 's ekkor dolgozá Jugurtháját, mellynek írásához hihetőleg Numídiái Proconsulsága alatt fogott vala. Hogy hihet érdemeljenek előadásai, felhányatá a' Hiempsál' évkönyveit, 's látni festésein, hogy a' történet' nevezetes helyeit megjárta, legalább megtekinteté.

Honja e' nyugalmanak köszönheté a' Római Historiák' öt könyveit is, de mellyeket tőlünk hat épen-maradt töredékein és számtalan morzsájin kívül, irígyle az idő. Ezeket Sylla' lemondásán kezdette (675.), 's addig vitte, míg Pompéjus (688.), segítve a' Maníliusi javaslat és a' Ciceró' hatalmas pártfogása által, honjának 's magának vesztére, olly nagy téteték.

A' két Levelet Caesarhoz még Proconsulsága előtt írá; az első a' Pharsalusí csata előtt, a' másodikat, mikor ez Cleopatrájának karjai közt pihenge. Vannak, kik ezt nem ismerik Szalluszténak, 's úgy hiszik, hogy valamelly Rhétor dolgozta, iskolai gyakorlatúl; mások az övének állítják. A' patvar haszontalan; a' historiai úton sem az egyik, sem a' másik vélekedést nem lehet megállapítani; de hogy azok nem méltatlanok Szalluszt-

hoz, mutatja mind a' tanácslat' bölcsesége, mind az akkori történetek' mély ismerete, mind az egészen Szalluszi arczú beszéd. 'S hihető e, hogy a' melly Rhétor a' Szalluszt' beszédét annyira eltanulta, semmit nem írt volna egyebet. 'S miért két Levelet gyakorlatúl? A' melly Declamatiojával némellyek Kiadásaikat bepiszkolni nem pirúlnak, nem érdemli hogy róla szóljunk. Hogy az Szalluszté legyen, mint Ciceróé az, melly ennek neve alatt van Szalluszt ellen írva, magok is tagadják, 's mind a' kettőt ál munkának ismerik.

Nevét némellyek eggy L betűvel írják, mások kettővel. Példa mind a' kettőre van.

Meghala Róm. 718. élet. 51. eszt., magzatok nélkül. Özvegye Térentia, előbb Ciceró' hitvese, harmadszor Messála Corvínus híres szolnokhoz, negyedszer Vibius Ráfushoz ment, 's száz húsz esztendeig élt.

II.

ERKÖLCSEI.

Illy kevés az, és illy bizonytalan a' mit Szalluszt felől tudhatunk; mert a' hírek hallgatnak, 's egymással ellenkeznek. Írásai, eltelve a' bölcsesség' tanításival, a' jó' meleg szeretetével, mind annak a' mi rút, szentgyűlölésével, tiszteletes halandónak hirdetik, 's ilyenek leljük életében is. Ahíta hivatalba jutni, új ember

volt, nem voltak hatalmas baráti, kik emeljék; és még sem keveredett Catilína' czimboráji közzé, kik minden mások felett lelkes, nagyra törekedő, pénzetlen ifjak után ólálkodtak; nappalait, éjjeleit Lucullusi dózsölésekben töltheté, minekutána Africából haza jött; és még is olly munkák' dolgozása által látjuk elfoglalva, mellyek a' Stóá' Bölcsseinek is dicsőségekre válhatnak; kincseit honja' szépítésére 's a' művészség' gyarapítására vesztegeté, 's az is egyébre mutat mint lelketlenségre.

Azonban el van terjesztve a' vélekedés, hogy a' Rény' sanyarú tanítója az vala, kinek magasztalni kelle a' jót, hogy élte' fertelmit leczkézéseivel elfedhesse, 's Kiadóji könnyebbnek lelék hinni a' mi hitelt nem érdemel, mint gondosan vizsgálni; gyarlóságunk olly hajlandó valónak venni a' hamisat, ha általa elmésségünket ragyogtathatjuk, 's inkább tenni fel rútat mint szépet, Könnyed szerelmek' üzésével terheltetik, melly nemét a' vádnak szebb nem tudni mint emlegetni, 's Numídia' kirablásával; 's olly tanúk után, kik e' vádat bitang hírek-ből kapkodák fel, 's a' vádlottnál több századdal később éltenek. Mert a' kik egy időben éltek vele, hallgatnak mind az eggyik, mind a' másik vád felől.

E' gondolatlanságokat többen megezáfolák, 's nyomosabban senki nem mint Wieland, a' Horátz' Szatirajinak fordítása mellett (I. 2.), hol az is meg van mutatva, hogy a' melly Sallustius ott megcsípkedettett, a' mi

Sallustiusunk nem lehete, 's így ez annak becsületesb, bár makacs ízléséért nem lakolhat. Wieland hosszabbra foná a' pert mint hogy azt áltvennünk lehetne, 's így legyen elég Olvasóinkat oda útasítanunk. De az ott említettekhez két helyet fogunk fel, mellyen, a' mennyire tudnunk lehet, mind azoknak, a' kik Szalluszt mellett megküzdöttek, elsíklának szemeik, és a' mellyekről úgy hisszük, hogy magából vétetvén, a' vádlottból, a' Psychologus előtt többet fognak nyomhatni, mint mind az egyetemben, a' miket Szalluszt ellen tompaság vagy tévedés elhíresztelének, 's Szalluszt mellett elmésség és lélek' nemessége a' dolog' setét homályában mondhattak.

A' két hely' egyike Catilinánál találtatik a' XXIII. Fejezetben, a' másika Jugurthánál a' XCIIdikben. Szalluszt amott egy boldogtalant állít előnkbe, kit a' Tanács mocskos élte miatt kebeléből kilökött: itt azt beszéli, hogy Márius felégeté Capsát, serdülteit kardra hánnyatá, asszonyait eladatá, a' pénzt katonáji közt elosztatá. Ezek mellé azt veti, hogy a' Márius' tette még a' hadi törvény' keménysége mellett is irtózatoss; de hogy az nem Máriust kiáltja kegyetlennek, hanem oda mutat, hogy a' hon' idve itt embertelen áldozatot kívánt, sőt parancsolt. Szallusztznak, midőn tollából e' sorai folytanak, nem lehete nem emlékezni az őtet terhelő két vád felől, ha tudnillik a' két vád olly közönséges vala mint rágalmazójinak látszik; 's midőn Máriust mondja nem zsi-ványnak Capsában azt is mondja eggyszersmind, hogy

az ő sem vala az Numídiában, hol neki a' zsarlás és sarczolás, igen is hihetőleg, parancsolva volt, nehogy Africa, ha erejében meghagyatik, ismét feltámadhasson, 's a' háborgó Rómának essék. Ezt gyanítatja velünk a' Szallusztot felszabadító ítélet is. És midőn Cúrius felől beszéli, 's felőle javalva, a' mi magán is megtörtént, hallgatása által az egész Rómát szólítja bizonyosságul, hogy a' mi Cúriussal méltán történt, övele nem méltán történt. Kevélyebb vala ő a' maga érdemei 's tisztasága' érzetében mint hogy a' gyáva hírekre felelni akarhatott volna, 's eszesebbnek kell gondolni mint a' ki ne lássa, hogy a' szó, ha nem ok nélkül vádoltatik, még ingerleni fogja a' szidalmazókat, 's kimutatja a' mit fedezni akar. Ezek nekem ugyan olly sullyú okoknak látszanak, hogy el nem tudom hinni, hogy ha Kiadóji, 's még a' legújabbak és legjobbak is, figyelmezőnek vala erre, tovább is azt beszéljék, a' mit leginkább Cléricus hozza folyamatba.

Tisztaságát a' mondottakon felül az is bizonyíthatná, a' miből vádlóji ekot meríthetnének terhelésére, hogy Cicero, ki korának még homályos embereit is festi, Szalluszt felől sohol nem emlékezik. Melly alkalma nem volt pedig rá, midőn Miló mellett viaskodék, midőn Clódiust emlegeté! De az igen tüzes democratának az igen tüzes aristocrata barátja nem lehetett; 's midőn neki Szalluszt azt a' tréfát játszá, hogy az általa eltolt Térentiát elvette, és ezzel, mint Cicero, nem éle békét-

lenül, az ugyan legalkalmasb szer nem vala a' két barátot baráttá forrasztani. 'S vegyük hogy Szalluszt az vala, kinek ötöt Gellius hireszteli, 's nem annyira hogy Szallusztot büntesse, mint hogy olvasóját 's magát, eléggé elmétlenül és nemtelenül, egy bohó történettel müllassa; vegyük hogy az volt, a' kinek ötöt egy dühös Lenaeus undok bosszúval szidalmazta; 's képzeljük, mit nem úzótt volna rajta Ciceró, ki az e' nemü gyengeségeket annyira szerette vagy megmosolygani, vagy megcsípkedni, 's haragosain meg is ostorozni. De Ciceró az helyett elégnek tartá vigyázni, hogy a' gyűlölt név tollába soha ne akadjon; a' mi velünk ismét azt gyaníttatja, hogy Ciceró Szallusztot, mint Szalluszt Cicerót, nem szerette, de becsülte.

III.

HISTORIOGRAPHIAI ÉRDEMEI.

De Szallusztznak nem csak erkölcei gáncsoltatnak: gáncsoltatik csudált szépségű beszéde is, 's csudált szépségű alkotásai; a' mi azokban, a' kik ezt hallják, gyanút támaszthatna, hogy a' tudós embereknek bajok ön magokkal van. Nem látják, hogy Szalluszt nekik nem tanító munkát tészzen elejekbe, hanem művészt, 's így nem csuda, ha abban, a' mit szeretniek kellene, ők, a' józanok, megütköznek, megbotránkoznak. Józan fővel írt művészet nem élhet sokáig, úgy tanítja Horácz, 's Szalluszt elére a' mit keresett.

A' Szalluszt' irásainak erő, méltóság, szépség a' bélyege. Nála nagy és nyugodalmas minden, igen még a' kicsinyben, az erőltetettben is; alkotmányait nagy darabokból alkotja, 's elhagyja, megveti mind azt a' mi kised, a' mi apró, hogy olvasója' lelkét a' nagyság' ideája töltse el; a' dolgot adja, nem az egyes tetteket, 's azt beszéli a' mi dolgozásának művészi fennséget és arczot adhat, 's másnak hagyja annak elmondását, hogy mi melly nap' és miként történt. Olvasóját nem a' történetek' előadásával vezérli a' történet' tevőjinek ismertetéhez, hanem ezeket festi elébb a' leggondosabb hűséggel, 's úgy vezeti annak látásához a' mit azok tettek; 's e' fortélyá által azt nyeri, hogy a' tett magában fejlik ki szemeink előtt; hogy nem halljuk a' mi történt, hanem látjuk. Mint az epicus költőnek vesszük nem érdem, hanem vétek gyanánt, ha az magát szorosan tartja a' valóhoz és az időrendhez, úgy volna Szallusztban vétek, ha ő is ezt tevé vala, és ha mind azt, a' mit péld. Ciceró beszél az összeesküvés felől, ő is elbeszéléné; mert ő is művész, mint az epicus, de más nemben. — Lássuk Catilínát:

Ezt honja' teljes veszettségében látjuk fellépni, gyulasztva a' Máriusok', Cinnák', Syllák' példája által, körülözönölve azoknak az igen gonoszoknak, azoknak a' gonoszságok' és vakmerőségek' minden nemeire készeknek, elszántaknak végig-láthatatlan sokaságában; rossznak alkotva már a' természettől, kevélysége, vad örömei, temérdek adóssága által a' minden vétkek'

minden nemei közt mélyen elsüllyesztve; de nagy és ritka lelki 's testi tehetségeivel, 's azzal a' dühödésig ment vággyal, hogy ő, bár mibe kerüljön, bár belé minden, 's maga a' hon is, az a' szent a' Róma' fiai előtt, elveszzen, magát úrrá teszi; látjuk oktalanságait, tettetéseit, színleléseit, penészes arczát, bágyadt zavart nézését, sebes jöttét 's mentét, lomha csöszögéseit; és mind ezekben a' vétkei által korán elhervasztott férfit, a' veszedelmes bolondot. Így nem vala szükség apró vonásokban, iskolai rendben adni a' történetet; eggy két bátor ecsetrántás a' dolgot teljesen előnkbe rajzolja.

És az az ő szent igazság-szeretete, mellyet gyanússá semmi vonás nem tehet, mellyet semmi szó meg nem hazudtol. Híve vala Caesárnak, Cátónak halálos ellensége; amattól sok jót veve, ezzel és társaival szüntelen háborgott; és még is Cátónak adja az elsőséget, nem Caesárnak*). Nem szereté Cicerót, sőt vele, mint polgár és mint ember, örök ellenkezésben élt; és még is melly szíves, melly nem erőltetett tisztelettel festi hűségét, gondjait, bátor kikelését Catilína ellen; 's bár nem említi némelly tetteit, az nem fénye' irigylésére mutat, hanem oda, 's

*) Caesárnak veszte után kétség kívül. De tehát azt kívánák e szidalmazóji, hogy azt Caesárnak még életében mondotta légyen? 's nem elég bátorság vala e azt Caesárnak eldőlte után is merni? Mert rettegni akkor is sokat lehetne 's azt a' többek közt, a' mitől a' kisedd lelkűek félnek, hogy szavokat irigyeik felkapják.

egyenesen, hogy a' mindenek által ismert történet azoknak említése nélkül is teljesen elmondathatott. Elsőbb javaslatában Caesárhoz keményen szól Cató felől, de nem igazságtalanul: Ciceró felől tisztelettel hallgat. Heves ellenje vala a' romlott, 's honjok' vesztét siettető patríciusoknak; heves védje volt a' nép' elrablott, eltaposott igazainak: és még is mint vallja mindenhol, hogy a' nép, mint a' patríciusok, a' köz jó' színe alatt csak magokat igyekezőnek emelni, 's ellenfelén eggyike és másika bosszút űzőgete; és még is melly meleg tisztelettel szól a' derék Metellus felől, noha ez foltja' gőgével érezteté a' jó katona 's akkor még nem rossz polgár Máriussal születése' aljasságát. Az illy tisztát felől minden jót az a' hit fogja megszállani, hogy azon vádakban is tisztának ismertethetnék, ha a' dolgokat láthatnánk, mellyeket irigyei és a' tompaság' házi élete' erkölcei felől támasztottak.

IV.

BESZÉDE' SAJÁTSÁGAI.

Különözésit a' beszédben némelly kiadói egész ívekre terjedő lajstromokban *Index Latinitatis Salustii* czím alatt közlik, mert ő maga csinála magának nyelvet. A' mi grammaticagyártóink az illyet megbocsáthatatlan véteknék nézik, meg nem gondolván hogy a' mit tiltanak, csudálnak azokban, a' kiket a' szépirás' mesterségben az emberiség' örök példányaiként magasz-

talnak. E' részben Szallusztot az fogja igazán ismerni, a' ki őtet Ciceróval hasonlította össze, 's ennek és annak sajátságait megragadni igyekezett.

Ciceró úgy szól, mint Rómának minden más fíja, de lelkesebben, több tudománnyal több gondnal, Szalluszt a' hogyan senki nem más, de meghaladva minden mást. Ciceró szabadon ömlöng: a' Szalluszt' nyelve verdesett; nem őtet viszi a' beszéd: ő viszi azt. Ciceró áradni szeret; neki a' sima kedves, a' gyalúlt, a' sikárlott: Szalluszt darabos; de ő varázskecseket tudott adni a' darabosságnak, 's az őnála kedvesb mint másoknál a' simaság. Amaz megeléggli a' szokottat, a' mit minden érte, 's egyszerre érte, 's az illyet csak nemesítgeti: Szalluszt kevély értetni mindentől; végig röpkedi az egész kört; egyesíti a' mait, az újat, a' régít, olykor még a' felejtettet, a' régen kiholtat is, mihelytt szót vagy szólást szépség, hathatóság, 's olykor nem egyéb mint a' nem mindennapi arcz ajánlják; makacs ízléssel válogatott szavait makacs ízléssel fűzi össze, 's természeti kecséit kaczer fortélyok által nevelgeti. Benne együtt a' Cátói rusticitás és a' Gabiniusok' asszonyi kendőzködése, a' férfias és a' puhúlt, a' hazai és az idegen, a' később kor' vidám színe és a' hajdani fanyar, a' nemes és a' nemtelen, 's a' két ellenkező nem ritkán igen szoros szomszédságában, de mindég varázs erővel, varázs kellemmel, mindég bájos méltóságban. És neki épen ez a' komolyan vidám arcz adja a' díszet, mellyben őtet a' szinte úgy tömött, de fekete, bús Tacitus is, meghaladni ugyan

tudta, de utólni nem tudta *). Cicerónak arczában szépség van és erő, 's az és ez egy mértékben, nyugalomban: Szallusztnál a' kettő küzd egymással és egymásért, hogy győzve 's veszve ez amaszt 's amaz ezt minél inkább ragyogtathassa. A' Ciceró' Múzája halad tárgya felé, mint kinek dolga van, 's nem kíván tetszeni: halad a' Szalluszté is, de mint kinek nincsen dolga, és csak láttatni csudáltatni vágy. Lépdel, nem siet — *et vera incessu patuit dea*.

Szallusztot kaczer játékiban az az eszmélet vezérle, hogy érzésre több erővel semmi nem hathat mint a' mi váratlan érkezik; és minthogy illyet a' két ellenkező' összemátkasítása ígér, szilajkodó tüze ezt ragadá meg, valahol találta. Minél rakottabb gondolatot minél kevesb szóvaladni; hatalmas szárnyalgással repülni el a' tárgyon, de festésen, de szón, és — ki hinné férfi 's nagy férfi felől? — még betűn is szerelmeskedő gonddal mulatozni; tisztelni szokást és törvényt, hol az eltérés semmi nyereséget nem ígér, de mind kettejét szabadon, sőt pajkosan áldozni fel, ha többet ígér a' szokatlan, a' tiltott; homályosan szólni, de hogy a' homály dísz adjon a' besédnek, 's a' halló még köszönje hogy az író bizodalommal

*) Tacitusban magát inkább érezteti az erő: a' szépség Szallusztban. Tacitus fekete, komor, bús: Szalluszt sötét, olykor fekete is, de egész színe vídám. Tacitus vasból van pörölyözve, erős, nehéz kézzel, de tanúttal, gondossal: Szallusztot a' legszebb fejérségű márványból erős, de könnyű kéz hozta ki. Amaz egy Hercules: ez egy Apoll.

vala hozzá; ide oda csapongani, de hogy a' csapongás dologra tartozzék, 's a' rendetlenség nevelje a' rend' becstét; Rómának nyelvén szólni, de hogy a' nép' nyelve neki saját nyelvévé váljon, 's elhinteni azt idegen virágokkal *); eggy szóval, vétkesen szólni, de szépen — ebben állott csudált mestersége.

Innen erede neki azon két tökélye, mellyben nemzete' minden egyéb írójit annyira maga megett hagyá, hogy míg ő közönségesen a' római historicusok' fejedelmének ismértetik, én őt a' római próza' Virgiljének memrem kikiáltani: — az az ő Breviloquentiája, az a' másatlan Numerositas. Iskoláink a' numerus alatt két dolgot értenek: azt a' fülnek csapodár zengést, mellyben a' periodus kél, emelkedik, szállong, hanyatlik és hosszú szón akad el, hogy az sokáig rezegvén a' fülben, sokáig tartsa fenn a' gondolatot; és azon szép

*) *Cortius eruditissimo commentario egregie ostendit latinī tatem, quam in Sallustio pro graeca, obsoleta, aspera habere doctus fuerat, a Cicerone, Livio, Tacito etiam adhibitam esse*, ugymond Burnouf. Nem perlünk Cortéval és vele; de a' beszéd tehát csak még is görög, elavult, darabos; 's Szalluszt és a' három abban fognak különbözni, hogy azok lopva vétkeznek, tartalékkal, szeméremmel: Szalluszt szabadon, és mintegy bosszantva az iskolák' embereit. — Így Scaliger is: *Neque vero Sallustium, politissimum auctorem, Ciceroniani rejiciunt, sed anxium illud atque insititium dicendi genus, sed multa superstitiosa verba*. — Pedig a' kérdés csak az, ha a' gáncsolt és tiltott mondás szép mondás e. Ha szép, haszontalan a' tilalom; mert a' szép soha sem vétek.

játékot, melly a' beszéd' tagjait akként felelgetteteti egymásnak, a' hogyan a' tánczoló leány' fordulásinak a' de-li kedvelt ifjúé. De e' két tökélyén kívül vagyon még egy harmadik is, mellynek nevet sem találunk, és a' melly nélkül ama' kettőt hijányosnak mondhatnánk: egy bizonyos bájos-ság, melly magát, mint a' bájnak minden egyéb nemei, nem érteni, hanem csak érzeni hagyja — talán nem egyéb ez is mint a' vétek' leple alól felmosolygó szépség. — Példákat mind ezekre *per saturam*.

Szalluszt első rendű arczfestőnek is el van ismerve. Melly Van-Dycki festés, péld. melly nekünk Catilíniát adja, melly Sempróniát, vagy a' kaján, de lelkes Caesárt, 's a' lelkes és tiszta Cátót. Imhol a' Sempróniáé: — *literis graecis et latinis docta; psallere, saltare elegantius, quam necesse est probae; multa alia, quae instrumenta luxuriae sunt. Sed ei cariora semper omnia, quam decus atque pudicitia fuit; pecuniae an famae minus parceret, haud facile de-cer-ne-res; libido sic accensa, ut saepius peteret viros quam pe-te-re-tur. Sed ea saepe antehac fidem pro-di-de-rat, creditum ab-ju-ra-ve-rat, caedis conscia fu-e-rat, luxuria atque inopia praeceps ab-i-e-rat. Verum ingenium ejus haud absurdum; posse versus facere, — jocum movere, — sermone uti vel modesto, — vel molli, — vel procaci. — Prorsus multae facetae, multusque lepos inerat.*

Mint játszanak itt egymással a' beszéd' tetemei, mint egymással szók és szók. Itt, sietve, elhagyja az és kapesait, ott beszédét nyújtogatja. *Fuit*, nem *fuerunt*;

jól úgy is, de itt inkább ezt váránk. A' *sed* nála, görögösen, nem elválaszt, hanem kapcsol. 'S az a' beszéd' tömörtsege, azok a' sullyos szók a' mondások' végén; azok a' váratlan szók váratlan összefonásban; az a' *modestus*, *mollis*, *procax*; az a' nem egészen értett szó (*facetiae*) mint a' nem értett, hanem csak érzett dolog, mellyet jegyez; 's az a' *prorsus*, az a' *multus lepos* — ám vessük ki őket, 's tégyünk mást helyébe, 's látni 's érzeni fogjuk, hogy a' kised gond a' lelketlent nevetséges pedantná teszi: de hogy a' lelkes ember a' kised gondokkal szertelen hatást teszen.

Ám kérdjük itt, nem a' szigorú grammaticust, ki a' *lepoS* szót inkább csak versekben szeretné látni, kérdjük inkább keblünket, nem több e itt a' *lepoS* mint a' *lepoR*, és még inkább mint a' *lepoRES*, 's a' *multUS lepoS* nem több mint a' *multI leporeS*? 's ha nem azért e több, mert ez az utolsó mindennapi, ama' másik pedig szokatlan, keresett, 's így alkalmas vala festeni a' csuda hölgyecske' szokatlan, keresett kezeit? Igaza van az iskolák' mestereinek, hogy a' nagy írók az effélet nem keresgélve ejtik, hogy az nekik magoktól jó; csak azt jegyzük meg, hogy illyet nem ejt a' ki nem eszméle arról, hogy az illyek melly hatást tehetnek.

'S az a' *posse versus facere* koránt sem azt jelenti, a' mit fogna, ha az úgy nevezett *historicus infinitivus* a' jelen idő' jegyére változtattatnék; csudálja 's kaczagja a' lelkes de hiu asszonyka' ügyességét, a' ki verselgete is, de csak úgy, a' hogy — asszonyok tudnak.

'S ez bennünket arra emlékeztet, hogy a' Szalluszt' szájában a' felvett szó épen 'azt jegyzi, a' mit a' hely kívánt (*proprietas verborum retinentissimus*). Felidézett mondása ugyan, 's három szóban, szinte kiáltja ezt.

Illyen az is, a' mit Cethégus felől mond. — A' boldogtalan nem lelé helyét, hogy azok a' lomhák, azok a' félénkek, dologhoz nem látnak már egyszer; hogy örök tanácskozáaik miatt elszalasztják az időt. „Minek itt tanács? itt csak kar, itt csak kard kell!“ ezt kiáltózá társainak. Illy nyavalyás nem érdemle fülánkot, nem hogy ellene egy elmés szó szikráztassék. Szalluszt nyugalomban megyen útján, nyugalomban hág a' nyavalyás féregre, 's az eltaposva van: — *maximum bonum in celeritate putabat*. — Marquis Posa inkább akara II. Fileptől gonosznak tekintetni, mint bolondnak.

A' Mauritániai Felség későn érte fel, hogy a' *populus late rex* nem az, mellyel neki összemérkezni illelék vala, 's engesztelőket küld hozzá. Felel a' tanács, 's mi, kik Szallusztot akkor olvassuk, mikor az országló nép már csak emlékében áll fenn, hatalmasan érezzük magunkat megrázva, mintha fejeink felett lebegne a' kikerülhetetlen veszély. *Senatus et populus romanus beneficii et injuriae memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam poenitet, delicti gratiam facit; foedus et amicitia dabuntur, quum meruerit*. — Don Gabriel királyi herczeg a' helyt így fordítá: *El Senado y Pueblo Romano conserva siempre la memoria no solo de los beneficios, sino tambien de los agravios que se le hacen. Concede*

el perdon a Bocco, porque esta arrepentido de su yerro; la amistad y alianza se la concedera quando la mereciere con sus servicios. — A' királyfi' igyekezete az volt, úgy mondja az előbeszédben, hogy spanyolul írván, beszéde tiszta spanyol beszéd legyen, 's nincs kétségünk, elérte a' min igyekezett; csakhogy a' kevésszavú Szalluszt készebb volt volna spanyolul is hibásan szólani, a' hogy honja' nyelvén szerete szólani hibásan, de mindég szépen, mint helyén hagyni, a' mi neki itt a' spanyol nyelv' tisztasága miatt adatek szájába: *mindég, nem csak, hanem is, mellyek ellene tétetnek, a' maga szolgálatjaival; íme a' válasz, a' rongyokba öltöztetett, bennünket többé meg nem ráz.* Ellenben itt egy szót nem lelünk, a' mit monda Szalluszt: *Ceterum*; 's azt elhagyni nem vala szabad, sullya miatt. A' válasznak két tagja van; az elsőben tanács és nép magát tekinti, másatlan nagyságában, hova ijedés fel nem ér. Áltesvén a' nagyon, a' másakra száll, a' kicsinyre, de harag nélkül 's szánva a' boldogtalant, 's a' *ceterum* ezen áltmenést 's ezt a' szánó megvetést jegyzi.

Igy rázza meg olvasójit Catilinában, VII., 's nem inkább a' dolog' nagysága, mint előadása' fortélyával: *Sed civitas — incredibile memoratu est — adepta libertate (a' regifugium után) quantum brevi creverit; tanta cupido gloriæ in-ces-se-rat.* — Mint ad erőt a' hosszú szó a' rövid mondás' végén, és mint veszen attól erőt a' mi előtte áll; mert honszerelm és dicsőség, és dicsőség és honszerelm, a' Róma' fíjainál rokon, egymást váltó, egymásba ömlő ké-

pek voltak. És mint nagyjít az az *incredibile memoratu est!* — Lássuk mit tévének itt a' Kéthídi kiadók által nem ok nélkül magasztalt Thyvon, és Woltmann. — *L'état ne jouit plutot de la liberté qu'il fit de progrès étonnans. L'ardeur pour la gloire y fut universelle. — Aber unglaublich ist der Bericht, wie gross der Staat nach erlangter Freyheit in Kurzem gewachsen ist; eine solche Ruhmbegierde hatte überhand genommen.* — Mennyivel szerencsésebben a' szótól gyakorta bátran eltávologó, de lelkes Alfieri: *Maraviglia a narrarsi quanto Roma, ottenuta la libertà, in breve crescesse; cotanto era invasa della brama di gloria.* — Melly hidegen hágy itt a' német: *tanta, cotanto, so sehr!* — *cupido gloriæ, Ruhmbegierde!* — *incredibile memoratu est, unglaublich ist der Bericht!* — erőlködve, 's erő nélkül. A' józan franczia, az a' merni nem merő, úgy szól, mintha nem is értené, hogy itt olly valami van, a' mi hatalmasan rázza meg a' lelket. — *Mollevaut jobban, de elnyűtt nyelvben. Mais la liberté conquise, il est ingroyable comme s'accrut la république, tant s'augmenta la passion de la gloire.* — Nagy intés azoknak, a' kik érteni tudják, 's érzik a' mit kellene.

Szalluszt szüntelen új meg' új alakban jelen meg előtünk, hogy minden nyomon megragadhassa figyelmünket, és hogy azt munkában tarthassa. Hol kaczer gondokkal késik, 's kaczer gondokkal válogatja a' szókat, 's nagy gonddal 's mesterséggel szövi fel; hol pongyolában mutatja magát, semmivel nem gondol, mindennapi

's csaknem alacsony szólásokra bocsátkozik; itt árad, ott omol, rohan, csap és sujt. *Omnis homines, qui sese student praestare ceteris animalibus* (qui stare sese prae c. a. st.) *summa ope niti decet, vitam silentio ne transeant.* Az új idők' ízlésében az a' fordító, a' ki nem ismer íróban nagyobb érdemet, mint ha úgy szól, hogy olvasója szunnyadozva is megértse, ezt így adná: *Az embernek, ha több akar lenni mint a' föld' egyéb állatai, igyekezni kell, hogy ismételten ne menjen végig az életen.* — Thyvon ezt czifrán adta: *Jaloux de ses avantages sur les autres animaux, l'homme ne sauroit trop user de tout ce qu'il a en partage, pour faire que sa vie ne s'écoule point sans mériter qu'il en soit fait mention, et ainsi que s'écoule la vie des betes dont le nature est de ne rechercher et de ne suivre que le sens.* — 'S a' czifra és szegény közt Szalluszt a' maga méltóságában áll, 's járdalása pompás, férfias szépségben.

Ellenben melly sietés ismét: *Umbrenus Allobroges in domum Bruti perducit, quod foro propinqua, neque aliena consilii propter Semproniam; nam tum Brutus ab Roma aberat.*

De a' hol telj kelle, ott érezteti aztán gazdag bőséget; mint adja a' mit váránk, mint még többet mint a' mit váránk: *In tanta tamque corrupta civitate* — (illy nagy, azonfelül hogy illy romlott városban — és még inkább pleonasmussal, az emphasisért, az *elennyire* nagyon megromlott városban — mint mingyárt alább: *omnes undique*, nem *mindenhonnan* mindenek, hanem

mindnyájún mindenek) — Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum et facinorum circum se, tanquam stipatorum, catervas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat, quique alienum aes grande conflaverat, quo flagitium (gyalázatos tett) aut facinus (gonosz tett) redimeret, praeterea omnes undique parricidae, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc quos manus atque lingua perjurio aut sanguine civili alebat; postremo omnes, quos flagitium, egestus, conscius animus exagitabat; . . .

Tömve figurákkal, 's mindenike saját csoportja közt, 's ott mindenike, a' maga undok, borzasztó, rettenetes Hogarthi arczával. Alig hisszük szemeinknek hogy mind ez itt felférhete.

Teller tagadja hogy Szallusztban vagyon homály, mert nem látja, ugymond, mint dicsértethetnék azért író. Így csinál bajt magának a' lelkes ember is, midőn nem feledheti a' mit iskolájiban tanúlt, vagy midőn megcsinálja a' törvényt, hogy a' szépnek millyennek kell lenni, 's a' mi azzal ellenkezésben van, keble' érzése ellen is tagadja. De Szalluszt ollykor keresve keresé a' homályt, mint mestere 's példánya Thucydides, ki még örül hogy őt csak jobb olvasóji 's nem minden olvasója lábolhatja meg*). De a' min tudós kiadóji sincsenek eggy értelemben, a' mi egynél több értelemben vétethetik,

*) *Εἰμι γὰρ οὐ παντεσσι βίαιος.*

az homály lesz, ha érthetlen beszéd nem lesz is; 's ilyen ugyan elég van a' teljesen elvégzett, ifju szépségben ragyogó Catilinában, még több a' teljesen el nem végzett, 's férfias erőben dagadozó Jugurthában, legtöbb pedig a' Töredékekben 's a' két Levélben *). Szalluszt nem az vala, ki a' gégés mesterkéket rettegje; tudta ő hogy minden nem illik mindenhová, és hogy a' mi egy nemben nem jó, jó lehet más helyt és más nemben. Nem csak róna, nem csak mívelt holdakon hordoz el bennünket, hol a' beteg is megfáradás nélkül kijárhatja magát, hol lelkeinket egyedül a' föld' kövérsége 's a' buján költ vetemények jutalmazza: elviszen sivatagságokba is, zordon rengetegek közzé; 's itt egy hasznót nem adó, de nagy 's álmélkodásunkat vad alakja által megragadó szirt vár reánk, amott egy vakmerően görbült tölgy, egy tövéiglen lerepedt bikk, egy eldőlt, redvesedni kezdő, iszonyú fenyő, amott egy meggázolhatatlan surjány, egy kövekkel elborított egész határ, hol feledjük a' haszon' képét, mert jutalmaz az ég' közelsége, az éltetőbb tisztább leblek, a' véget nem érhető kilátás, a' bérczek' nem ismert virágai, és az a' boldogító önértés, hogy oda jutánk, hogy ott állunk, 's mi szé-

*) A' régiek nem féltek olly gyermekisen mint mi hogy beszédek érthetetlen lesz, ha az iskolák' parancsa szerint nem lesz kiczirkalmazva; 's Ciceró a' Milóért mondott, legtöbb gonddal írt beszédében, meghagyta ezt: *Etsi persapienter, et quodam modo tacite, dat ipsa lex potestatem defendendi . . .* Cap. IV. Melly eszes ember akarjon úgy szólni, mond Herdér, hogy beszédét minden értse?

delgés nélkül, hová az istenetlenek' sergéből soha még senki el nem juthat. Mert nagyon Chárisa a' vadonnak is, 's a' maga helyén a' *turpe caput* (Virgil.) dísz, és nagy dísz. Szallusztban együtt a' szelíd, vidám Claude Lorrain és a' vad, irtózatos Salvator Rosa.

Illyen az a' meggázolhatatlan hyperbaton, Jugurthánál, XC., melyet könnyű vala tisztább rendbe önteni; illyen az az össze vissza hányt beszéd, ugyan-ott, CVIII. és egyéb helyei, minden lapján. De a' nagy művész az ollyat még szereti veszteg hagyni vásznán, mert érzi hogy az afféle az ő fényére nem vet homályt, 's igazságos kevélysége azt sugja hogy az ő szeszei tisztelést kívánhatnak. *Neglegisset, incipitur, volgum, senati, plebes* (az egyes szám' első esetében); az *ignara lingua*, nem tudott nyelv; az *incertus*, a' mit kilátni, kiismerni nem lehet, a' *cerno* igétől; a' *sellam juxta ponere*, nem elébe tehát, nem megé, hanem mellé; a' *neque plebi militia volenti putabatur*, annak jelentésében, hogy katonáskodni az alnép nem akara; *ad imperandum vocatus*, nem hogy parancsoljon, hanem hogy a' parancsot vegye; — az a' gondatlan *servitia repudiabat, cujus* (nem quorum) *ad eum magnae copiae concurrebant*; — *magna pars vulnerati*; — az a' kényes *colos, odos*, 's a' kényeskedések mellett a' tompa: *Ea res frustra fuit*. És *res*, 's ismét *res*, 's harmadszor is *res* minden lapon, minden sorban — az az izé. — De a' szép asszony tudja mit nyer a' szép pongyolával.

De éadjünk véget valaha, 's légyen elég nyelvünk' barátjait, és a' kik azt írásaikkal akarják segéleni, figyelme-sekké tennünk Szalluszt mellett, melly szegények formában az újak, és melly kifogyhatatlan annak gazdagsága a' régi-eknél, 's különösen Virgilnél, és Szallusztnál. Míg az új nyelvekben elnyűtt minden, a' két régit örök ifju-ság ragyogtatja, 's míg ott új meg új alakban jó előnkbe a' gondolat, itt a' legújabb gondolat sem ragadhat meg eléggé, mert alakja közönséges. Nekünk a' sima kell, a' könnyű, a' mit a' félig elszunnyadott is ért: azoknál egyéb kelle, 's nekik kedvesbb volt a' mit a' Szép és az Erő javaslott, mint a' mit a' sokaság, 's a' szokás és az iskolák' urai. De haki magától ezeket fel nem ta-lálja, annál haszontalan minden emlékeztetés.

V.

KIADÁSAI, FORDÍTÁSAI.

Minden Római Írók közt Szalluszt az, kinek lemásolá-sán a' typographiai mesterség' feltalálása előtt, legtöbb ke-zek dolgoztak; minden Római Írók közt Szalluszt az, a' kit legtöbbben adtak ki, kit legtöbbben fordítottak. Legelsőbben Velenczében nyomtattatott Vendelinus Spirensis által 1470. — Nevezetesebb kiadásai Párizsban 1674. in usum Del-phini; Cantabrig. 1710. cum notis Jos. Wasse; Lipsiában 1742. c. n. Gottlieb Cortii; Amsterdamban 1742. c. n. Siege-berti Havercamp; Berlinben kiadta 1790. Superint. Tel-ler, kevés, de lelkes jegyzésekkel; Lipsziában 1712.

Kunhardt, iskoláji' számára; Bâselben 1823. Dr. Gerlach III. köt. 4. — Nekem mindezek közt legkedvesebb az, melyet 1821. Párizsban Prof. Burnouf ada ki I. köt. 8. Használá a' régibb kiadásokat, nevezetesen a' textus' különbözéseinek igen teljes előadásáért mindek felett becsült Havercampét, az igen gondos magyarázató Cortét és Kunhardtot, 's a' De Brosses' híres munkáját, *Histoire de la republique romaine dans le cours du septieme siecle par Salluste*. Dijon, 1777. III. köt. 4., 's az Olvasó együtt leli benne, valami az Iró', a' tárgy', a' nyelv' ismételére tartozik, 's nem csak tudománnyal dolgozva, hanem, a' mivel nagy része az igen is tudós Kiadóknak sokszor nem bír, izléssel is azonfelül.

Nékem az a' szerencse juta, hogy midőn mind összegyűjtém a' mi czélomra tartozott, hazánknek örök hírvű férfija Wadasi Jankowich Miklós, határtalan barátsága szerint, megengedé hogy gazdag Gyűjteményéből a' Mátyás' Bibliothecájának egy Códexe, melyet ez a' gazdagságaival bölcsen élő barátom Velenczéből veve meg 's a' nagy Király' emlékére honunkba ismét visszahozott, Pestről fedelem alá költözhessen, hogy ott több hólnapokig múlathasson. Együtt vevém ezzel, 's ugyan onnan, a' Dietrich von Pleningen' német fordításának azon irhára tett példányát, melyet ez a' *Ritter und Doctor* I. Maximiliánnak 1513. a' Wormsi Szent Országgyűlésen nyújta be; együtt a' Don Gábel' fordítása, Madridban, Ibarránál, 1772. fólio nagyságú negyedrében.

Hogy a' Jankowich' Códexe valóban a' Budai Bibliothécáé vala, bizonyítja a' király' czímere az arabeszekkel körülfuttatott első lap' aljában: a' szívpaizs' setétkék mezejében a' Hunyadiak' hollója a' gyűrűvel; az első és utolsó mezőben a' négy magyar folyam, a' másodikban és harmadikban a' cseh oroszán, két gyermek géniusz által tartva. Csonkaság nélkül adja a' két háborút, de az utolsó sor Jugurthánál a' Librariusz' tollában maradt. Az írás csinos, az irha fejr és nemes, de a' Librariusz gondatlanka volt. —

Szallusznak ángoly fordítóji közt Gordon Tamás dicsértetik leginkább, London, 1744. Múlatá magát Szallusztal Erzsébet királynéjok is, de a' fordítás elvesszett, még minekelőtte sajtó alá mehet.

A' Spanyoloknál már 1493. Vidal de Noya szállatata meg. Minthogy a' Don Gábel' fordításának minden nyomtatványai udvari ajándékoknak tétettek volt, 's az így könyvárosi portékává nem válhatott, 's egy példány négyszáz forinton kél; újra kiadák Madridban 1804. II. köt. 8.

Dán nyelvre fordította Wallenberg; hollandira Brink, görögre Zenóbiosz, és 1700 körül Averani. Egyéb fordítóit megnevezi Burnouf említett kiadásában.

Nálunk Szebenben jelent meg elsőben 1596. kised nyolczadrétben, Baronyai Decsi János által fordítva. A könyvnek el vala veszve minden nyomtatványa, és hogy azt valaha bíránk, senki sem említette. A' titkot egy példátlan csapás fedezte fel. Az Eger' patakja 1813. a'

soha nem látott esőzéseken és vízfakadásokban kicsapott medréből, 's a' külváros' vályog házai összeroskadottak. A' kárvallottak kénytelenek valának kikapkodott holmijeket pénzzé tenni. Eggy illyet, néhány darab könyveivel, a' nem mindég vak szerencse az akkor ott törvényeket hallgató Primóczi Szent-Miklóssy Aloyzhoz vezeté, 's ezek közt vala Szallusznak magyar fordítása is. Ez tudta hogy én Szallusztot fordítom, 's a' könyvet nekem küldötte. Burián Pál Budai Antiquáriusunk azolta két nyomtatványát kereste ki Erdélyben, 's az, a' mellyet tőle Jankowich bír, egész és ép; nem mint az enyém és a' mellyet Buriántól az 1828ban elholt Kulcsár István kapott.

Szallusztot a' francziáknál harminczan fordították a' németeknél húszan. Dugonics, Szent-Györgyi Gellérd, és én, eggy időben fogánk fordításához, eggyikünk másikának igyekezete felől nem tudva, Dugonics egyedül Catilínát hagyá, még csak kéziratban, melly most Jankowichnál találtatik; Szent-Györgyi a' magáét kiadá Budán 1811. II. köt. 8., ez szóról szóra, amaz képzelhetetlen szabadsággal, melly szinte a' gázolásig megyen.

Én. Szallusztot nálunk negyedik adom, és itt is nem én utolsó. És bár a' mit itten adok, minél többeket gyűlaszthasson vételkedésre! bár még megláthassam a' ki el fogja pirítani igyekezetimet! Később fordító, lopás nélkül veszi által a' mit mások jól ejtettek, 's bántás nélkül hagyja el a' mit nem szeret; így utóbbi

dolgozás nem lehet nem jobb a' korábbiaknál, 's illy nemű munka sokaknak erejét kívánja.

Mint kelljen fordítani, a' Munka' neme határozza meg mellyet fordítunk, a' czél mellyért fordítunk, az Olvasók kiknek fordítunk. Ha kinek elég tudni mit tevé Catilína és Jugurtha, és melly véget ére gonoszságok, de Szallusztra 's az ő Művészségére semmi gondja, sőt azt a' gonosz Nyelvrontót még gyűlöli is, a' sima beszédű francziáknál 's az olly németnél, mint Höck, bőven feltalálja a' mit óhajtott. Höck a' két háborút olly beszédben adja, mintha a' Friedrich' és Napoléon' háborúját beszélené, balog anachronismussal *Generálist* emlegetvén, *Commandót*, *első instantziájú Bírót*, 's *Princznek* titulálgatván a' Numídiái Király Ő Felsége' fiját. Ha ki belé kapott a' nyelvbe, de Szallusztot meg nem bírja, 's restelkedvén háyni Lexiconait és Grammaticáját, inkább vár segédet Fordítótól mint Commentátortól, folyamodják a' Szalluszt' lelkéhez nem hív, de szavaihoz igen hív, 's a' német 'nyelv' megromolhatását rettegő, és ennek a' Szalluszt' szépségeit feláldozni kész, hideg Schlüterhez, Herzoghoz, és a' szép zengést rekedt hangon adó tudós Woltmannhoz. A' melly Olvasó szereti Szalluszt'nak tömörségét, eleganciáját, de nem kedveli a' régi színt, mert azt nem tanulta szerethetni, olvassa Szallusztot az olasz Alfieriban. De a' Szalluszt' Olvasójának, az itt említettekén kívül, van még egy más szaka is; az, melly a' Magyar nyelvet, a' Róma' nyelvével, 's a' mi korunk' ízlését a' régi koréval, és a' Szallusztéval öszve

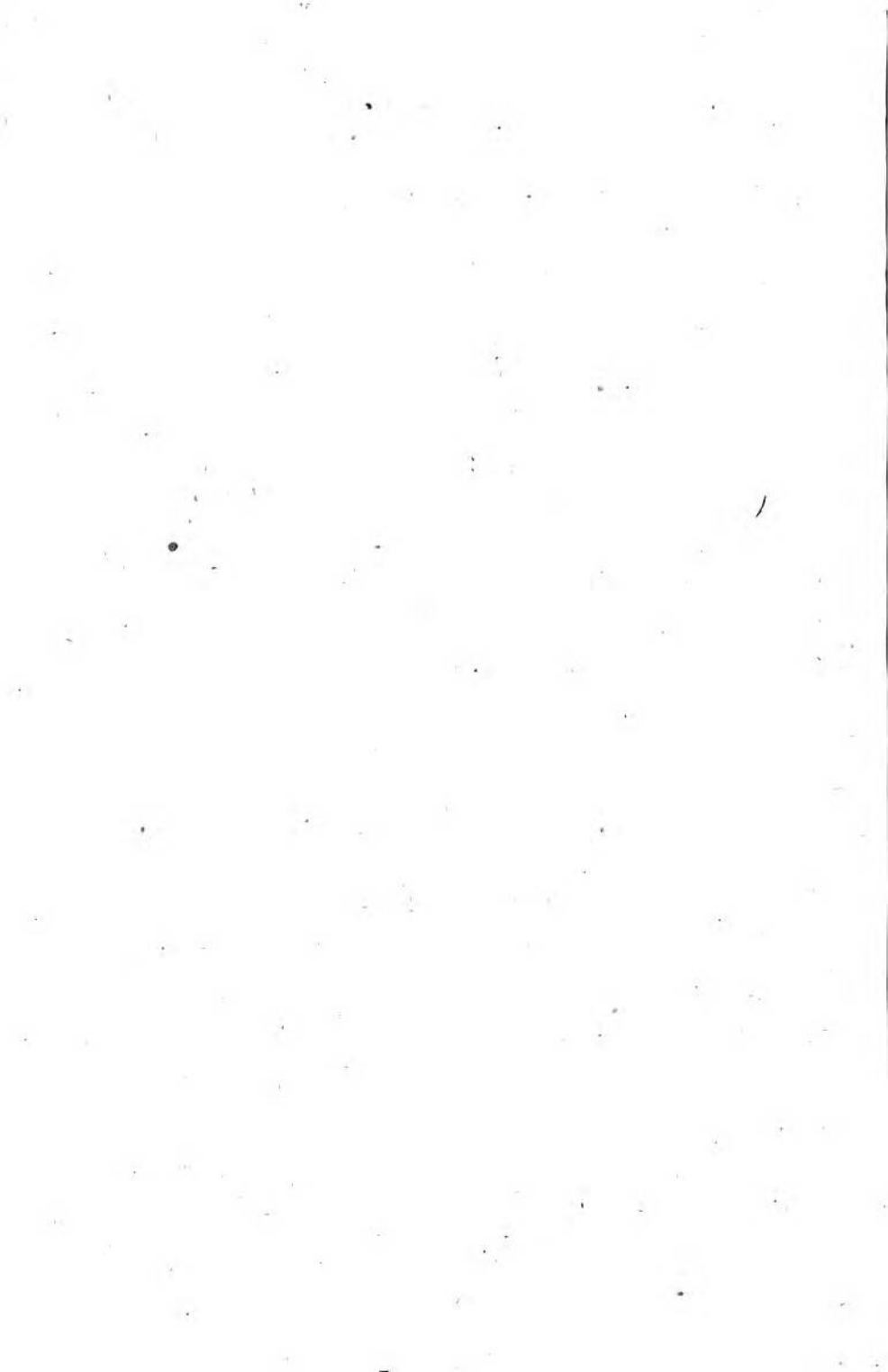
hasonlítani nem tartja nem jó dolognak; a' melly érti hogy a' Nyelvrontás tiszteletes, ha szépet, jót ad; a' melly érti, mit nyere a' Szalluszt' beszéde, hogy ő inkább akará követni a' nem-Római példányt, a' nyelvrontó Thucydideszt, és önmagát, a' mit a' Szokás' és Grammatica' igájába vert Római Nyelvmesterek tanítottak; 's úgy hiszi, hogy ha szerencsével merjük mi is a' mit ott Szalluszt mere, Nyelvünk nyerni fog, nem veszteni, 's a' Szalluszt' fordítójinak e' lelkesebb szaka is érdemli gondjaikat.

A' XVI. Század' Művészeinek már régiségek által is megszentelt, tiszteletes, darabos, fás, de lelkes festéseiket a' nem lelketlen Rézmetsző szelidítve fogja ugyan másolni, de önkéjes igazítások nélkül, és bár mint kiáltozzék az avatlan, nem a' mostan' izlésében, hanem az előkép' koráiban. Szalluszt körül, ki egyebet kereso mint az avatlanok' vagy pedántok' javaltát, lelkes Fordítójának olly szabadon illik bánni mint Szalluszt bána.

Igen is, hogy magyarul szólló Munkától inkább mint azt, hogy beszéde, szóllása magyar legyen, semmit nem kívánhatni: de viszont a' Szalluszt' fordítójától sem inkább semmit, mint hogy Szalluszt a' fordítás' nyelvben is Szalluszt maradjon. A' különözni szeretőnek itt is különözni kell, a' merni szeretőnek itt is merni; a' szilajkodónak, vétkezőnek itt is szilajkodni, vétkezni. Haki mind ezektől irtózik, 's azon Nyelvben is irtózik, melly belerejét hős tüzzel fejtegetvén, 's az idegen nagy példányokat bölcs választással követvén, már is ennyire

emelkedett, mutatja mint született ő szerethetni Szallusztot a' Róma' nyelvén, 's szerencsét hozzá hahogy azt vallani nem pirúl! szerencsét hozzá hahogy nem érzi hogy azért pirulnia kellene! Nem az itt a' dolog hogy Szallusztot magunkhoz vonjuk le, hanem hogy mi lépünk feljebb mint állunk a' Nagyhoz; nem az, hogy semmi szavát el ne hagyjuk, meg ne változtassuk, hogy a' mit mond, ugyan annyi sorban mondjuk, hogy beszéde' tagjait más rendben ne szövjük fel; hogy az ő varázs homályát a' józanság' sovány és hideg tisztájára derítsük fel: hanem az, hogy tisztelvén Nyelvünk' alaptörvényeit, de nem a' kor' ízlését, melly nyomról nyomra változik, 's az Irótól úgy változtathatik mint a' tanulatlan sokaságtól, a' beszéd azt a' hatást tegye itt a' mit ottan teve; hanem hogy a' másolat az előkép' nemében legyen szép. Ollykor az kedves, ha semmi idegen szint nem látunk a' beszédben, ollykor ha azon áltsugárzik a' csudált idegen. Mit hol illik, és az illy törekedés melly fényt ígér a' Nyelvnek, értik a' Nyelv' felavatott barátjai.

C A T I L Í N A.

I. **E**mbernek, ha túl akar emelkedni az egyéb állatokon, rajta kell lennie teljes igyekezettel, hogy homályban ne járja le életét, hasonló a' marhákhoz, kiket a' természet süllyedt arcczal 's hasok' szolgáljává csinált. Áll pedig a' mi minden erőnk lélekben és testben; azt parancsolni bírjuk, ezt inkább cselédkedni; eggyike Istenekkel, másika barmokkal köz bennünk. Honnan nékem ugyan úgy látszik, hogy fényt keresni illőbb ész mint erő által, és hogy rövid lévén maga ez a' mi életünk, emlékünket kell tennünk minél lehet hosszúabbá. Bizony a' melly dísz szépség, gazdagság adnak, töredékeny és hamar oda van; örök csillogásban érdem ragyog. És még is az emberek sokáig nem érték el, hadakozás' dolgát ha test' vagy lélek' ereje gyarapítják e inkább; mivel mind előbb hogy munkához látnánk, elgondolásra, mind aztán hogy elgondolók, gyors tevéseire nagyon szükség. Önmagában mindegyike tehetetlen, 's ez amannak segélyétől kap erőt.

II. **A'** Királyok tehát már a' legrégibb időkben — mert a' fő hatalomnak mind e' földön ez vala első neveze — különözve, eggyike elmét gyakorlott, másika inkább erőt igyekezék szaporítani. Pedig akkor még az emberek' éltét nem háborgatá idegennek abitása; mindenkinék eléggé tetszék a' magáé. De miolta Ásiában

Cyrus, a' Görögöknél Spárta és Athéne, elkezdenék városokat, népeket dúlni; az uraság' viszketegét háború' elég okának tartani; legnagyobb dísz legnagyobb birtokban keresni; baj és veszély akkor aztán nyilvánvá tévék, hogy hadban is ész a' legtöbb. Hahogy a' Királyok' és egyéb Igazgatók' lelke az erővel bírna békében mint hadban, csendesebben, tartósabban mennének az emberi állapotok, 's nem kellene látnunk mint dől, mint rogy, mint keveredik össze minden. A' melly erő tudá szerzeni országot, fenn is tudja azt tartani. De midőn munkásság' helyébe henye, tartózkodás' és egyenesség' helyébe negéd és telhetetlenség berontottak, szerencsénk együtt változik el erkölcsinkkel, 's a' hatalom az ügyetlenről arra mégyen által, ki dolgához derekasan ért. Valamit ember űz, szántás, hajózás, építések, mindent, mindent ész igazgat. De sok halandó, kinek csak lakoma 's alvás kelle, nem okva, nem tanúlva a' szerint méne keresztül az életem, mint a' kik mindég bujdosnak; 's az illyeknél, természetünknek valóban ellenére, a' test mulatságul, a' lélek terhül vala. Ezeknek előttem élők holtok egy, mert szó eggyike felől sincs. Ellenben bizonyára az látszik aztán nekem élni és használni lételet, ki neki-feküdt szorgalommal nevezetes tett vagy díszes mesterség által keres ragyogást. De a' tárgyak' nagy sokaságában a' természet mindenkinek más más ösvényt mutat.

III. Szép dolog jót tenni az honnak; de jól írni neki, az sem épen rút. Juthatni fényre mind békében mind hadban, és sokan mivel tőnek tötteket, sokan mivel megírák a' másokéit, magasztaltatnak. De bátor a' dolgok' tevőjit és írójit egyenlő ragyoglás nem követi, nekem mindazáltal történeteket beszélni felette bajosnak tetszik; eggyért, hogy a' töttet föl kell érni szavakkal; aztán mivel közönségesen, hahol botlást feddünk, az

irígység' és gyűlölködés' szavának vétetik; ha pedig jóknak említetik ritka nagyságok, dicsőségek, ki mit magától is kitelhetőnek tekint, azt nyugodt elmével fogadja; túl azon, mint költeményt, valónak semmit nem hiszen. Én még gyenge ifju, mint általában mások, lángolólkívatalba jutni, 's ott engemet sok visszás ért. Mert szemérem, tartózkodás, tisztaság helyett merészség, árússág, fösvénykedés voltanak divatban. Gaz mesterségekbe avatlan lelkem ezektől ugyan iszonyodék, de erőtlen koromat, annyi romlottságok' közepette, fogva tartá a' negéd; 's így, bátor másoknak rosszaságoktól különbözém, a' büszkeség úgy hozza bal hírbe, útalatba, mint másokat.

IV. Elvégre, midőn elmém a' sok baj és veszély után megnyugvék, és hogy a' mi életem hátra van, távoly a' köz' dolgaitól, enmagamnak fogom élni, eltökéltem; nem vala kedvem a' becses üret buta munkátlanságban elpazarlanom, sem hogy időmet szántogatva, vadászatva, cselédi munkában töltssem; hanem a' melly futni kezdett útamról bal vágyam elkapott vala, oda visszatérvén, kedvem érkezik a' Római Nép' dolgait szakonként írnom meg, a' hogyan mit méltónak fogok az előadásra ítélni; 's ezt ugyan annál inkább, mivel lelkem reménytől, félelemtől, czimborától ment vala. 'S itt mingyárt Catilinának beszélem zendülését, mert a' gonosz tett nekem ugyan különös figyelmet látszik érdemleni a' gazság' és veszély' példatlanságánál fogva. De minekelőtte dolgomhoz látok, az embernek egy két szóval lesz szükség előmutatnom sajátságait.

V. Lúcius Catilína nemes házból vette származását, 's nagy erejével bíra léleknek testnek, de elméje gaz és

bomlott volt. Serdülte olta belhadak, verekedések, rablások, polgári zendítések voltanak örömei, 's azokban gyakorlá ifjuságát. Teste türe étlenséget, álmatlanságot, fázást, feljebb mint ki hihetné. Elméje merész, fondor, változó; alkalmas mindent színleni is, tettetni is; ahítója a' másénak, a' magáénak pazarlója; indulatiban láng; elég szájassága, okossága kevés. Temérdek lelke szerelent, nagyon-fenntet, alig remélhetőt keresé mindenben. Az embert Lúcius Sullának dúlongásai olta dühös vágy szállotta meg elnyomni a' hazát, 's oda melly szerek által juthat el, csak hogy magát úrrá tehesse, azzal épen semmit nem gondolt. Fene lelkét napról napra inkább ingerlé szorultság és gonoszságának tudallata, 's a' kettőben azon szereit által vesztötte el magát, mellyeket említettem. Unszolák effelett az hon' romlott erkölcsi, miket két ellenkező gonosz gyulasztgata: pazarlás és eltelhetetlenség. Szó esvén honunk' erkölcsi felől, a' dolog látszik kívánni hogy fenntebb kezdjem, 's öseink' rendtartásaikat honn és az hadban, és hogy a' társaságot mint igazgatták, melly karban hagyták, az lassandan el miként változott, 's a' minden országok' legszebbike, legjobbika, mint leve a' legnyomorúbb, legveszettebb, rövideden elbeszéljem.

VI. Róma várost, mint beszélük, Trójai nép építette 's lakta, kik hazájokat Aeneás vezérök alatt elhagyván állandó lak nélkül bujdokláznak; 's ezekkel együtt az Aboriginesek, sivatagemberfaj, törvény nélkül, kormány nélkül, független és szabad. Ezek egy falakba kelvén, külömbözök eredetökre, nyelvökben nem eggyneműek, ez az más más szokást követvén, hihetlen ha mondjuk, össze mi könnyedén forradának. De minekutána gyarapodva számban, rendtartásokban, birtokban, immár eléggé tehetős, eléggé hatalmas népnek látszhatának, a' mint emberi dolgoknak men-

ni szokás, gazdagság irigykedést szűle. Szomszéd népek, királyok haddal esnek nekik; barátjaikban kevés jó segélyökre; mert a' többiek, megragadva ijedelmök által, a' veszélytől távolýgának. De a' Róma' Népe, honn, táborban, sürgeni, forgani kész; ez azt bátorítja; elébe mégyen ellenének; szabadságát, hazáját, rokonit fögyverrel földi; férfiasan elhárítatván a' veszély, frigyeseiknek, barátjaiknak kelének segélyökre, 's inkább szövének barátkozásokat adott mint vett jótétekkel. Kormányzójokat Királynak nevezték, de a' kormány törvényzett volt. Választottjaik, kiknél a' testet gyengévé tette a' nagy kor, de bölcseség élesztette lelkeiket, intézék a' hon' dolgait. Továbbad, midőn a' királyi igazgatás, melly a' szabadság' őrzése 's a' köz' gyarapodása végett volt, dőlyfös kéjjé változott, eltörlék a' szokást, 's évi tisztségeket 's két tisztviselőt tőnek magoknak. Úgy hitték, az emberi gyarlóságot ez fogja leginkább tartóztathatni, hogy féktelenséggé ne vőtömedjék.

VII. 'S ekkor kezde emelkedni minden, 's kimutatni a' mi ereje van. Mert Király előtt gyanúsb a' jó mint a' haszontalan; idegen erő nekik mindég félelmetes. De az hon, alig hihető ha mondjuk, szabadságra kapván, csak hamar mennyire növökedett; elannyira szállá meg lelkeiket a' dicsőség' szomja. Ifjuságok, mihelyt bírá az had' munkáját, tábori gyakorlásokban tanúla katonáskodni, 's inkább lelé örömeit csínos fegyverben 's hadi paripákban mint menyecskék körül és tivornyázásban. Illy férfiaknak aztán nem vala szokatlan semmi munka, nem terhes, nem meredek semmi hely, semmi ellen nem rettentő, bár mint fegyverkezve; nagy lelkek mindenén győze. Dicsőség felett vala köztök igen nagy vetekedés; hogy ő vághassa az ellent, hogy a' bástyákat ő mászhassa, hogy őt lássák midőn effélét tesz, arra siete minden; az illyet

nézék kincsnek, az illet fénynek, nagy nemességnek. Említnem lehetne, mi helyeken veré meg a' Római Nép' maroknyi csapatja ellenje' roppant sergeit, 's mennyi várost veve meg fegyveres kézzel, noha a' természet is megvehetetlenné tette, habogy az messze el nem rán-tana tárgyaitól.

VIII. De valóban a' Szerencse mindenben űzi uraságát, 's a' dolgokat inkább jutattja kéje mint való szerint fénybe vagy homályba. Az Athéniek' viselt dolgai, igen is, eléggé ragyogók 's nagyságosok voltak, de kisebbek még is valamennyire mint az hír beszéli. De mivel ott felséges elmék támadtak az írók közt, a' föld' ke-rekségén minden mások felett az ő nagy tetteik magasztaltatnak, 's vitézségek annyinak vétetik, a' mennyire azt jelesb írójik tudták felemelni. De mi e' szerencsével nem dicsekedhetünk; Rómában a' legalkalmasb egyszersmind a' legdolgosabb vala; elméjét teste nélkül nálunk senki nem gyakorlá; a' legjobbak tenni mint írni, saját érdemeiket magasztaltatni mint a' másokéit hirdetni, inkább akarták.

IX. Honn és a' seregnél erkölcsök valának divatban; nagy vala köztük az egyesség, a' pénz' szerelme kicsiny; jó és igaz nem törvény mint 'bel ösztön által inkább böcsben. Villongást, haragot, patvart ellenre tartottak, polgár polgárral érdemben vetélkedék. Iste-neik' tisztelésében fényesek, házaiknál takarékosak, barátjaikhoz hűk valának. E' két szer által, bátor szívvel az hadban, és mikor meglőn a' béke, egyenességgel, látának házi és köz dolgaikhoz; mellyeknek az előttem legvilágosb bizonyosága, hogy hadban többszer büntetéek haki parancs ellen küzde, vagy jel adatván, ha meg nem szűnt, mint ha zászlója mellől elmaradt, 's a' nagyobb

erő előtt állásából kimozdult; békében pedig, hogy inkább akartak uralkodni szelíden mint nyomással, 's bántást hajlandóbbak voltak megbocsátani mint megboszulni.

X. De minekutána szorgalom és igazság által a társaság nagyra leve, hatalmas királyok fegyverrel meghódítottak, vad népek 's tartományok járom alá estek, Carthágó, irígye a' Róma' nagyságának, tövéből kidőlt, tenger és föld mindenszerte téren állott; kegyetlenkedni kezdte a' szerencse, 's mindent össze vissza forgatni. Kik fáradságot, veszélyt, szükségét, nyomorgást könnyedén tűrtek, azoknak most nyugalom és bővölködés, ellennek ahítandó javak, terhőkre, vesztőkre lőnek. Előbb a' pénz' vágya nőtt, aztán a' pillogásé; e' kettő vala anyagja minden inségnek. Mert a' pénz hűséget, jámborságot, minden egyéb jó tulajdonokat előle; helyébe fennlátni taníta, szilajkodni, nem gondolni Istenekkel, 's árba eresztetni mindent. Negéd sokakat hamissá teve, egyebet taníta zárva tartani kebelben, egyebet ajkon pengetni; barátságot, idegenséget nem való hanem haszon után becsúltni, 's nem szívben, hanem arczon viselni jámborságot. Ez elejénte alattomban nőtt, olykor meg is fenytetett, de tovább elhaltalmozván a' veszettség, mint valamelly tályog, megváltozott az hon, 's a' legszelídebb, legigazságosabb kormány kegyetlenné leve, eltűrhetetlenné.

XI. 'S az emberek' lelkeiket elejénte inkább sanyargatá büszkeség mint vagyon' szerelme; vétek ez is, de a' melly közelébb áll a' jó felé. Mert fényt, hírt, hatalmat jó is gyáva is ahít, de amaz tiszta úton törekszik előre: ez, mivel jó szerek nélkül van, förtélyokkal, álnoksággal. Fősvénység pénzt ahít, 's eszes azt soha meg nem kedvelte; az, mint egygy öldöklő méreg, classzonyo-

sítja a' férfi lelket; végtelen mindenha, el nem telhető; szükség, bőség nem fogyasztják. Miolta Lúcius Sulla visszafoglalá ugyan elnyomójinak kezeikből a' hazát, de a' gyönyörű kezdetet gyalázatosan végezte bé, rabla minden és tolvajkodék; ennek házra jött kedve, annak jószágra; a' győzők nem ismerének sem határt sem mértéket; undok irtózatot dolgok követtetének el az hon ellen. Ide járult hogy ő, hívve akarván tenni magához sergét, mellynek Ásiában parancsola, azt őseink' szokásaik ellen buján, tágon tartá. A' gyönyör' minden nemeiben gazdag tartomány hivalkodó katonáink' szilaj lelkeiket hamar elpuhította. Ottan szokék a' Római Nép' hada előszer szerelmesködni, dorbézolni, festést, faragást, vésett edényeket csodálgatni, lakosokét között rablani, szentet nem-szentet összefertéztetni. Illy had, diadalra jutván semmit nem hagy meg a' leverteknek. Tudnillik szerencse kifárasztja bölcsenek lelkeiket is, csodálhatni e tehát, hogy e' romlottak magokat győzelmökben elkapaták?

XII. Minekutána pénz és gazdagság böcsületbe jövének, és azt ragyoglás, erő, hatalom követék, lankadozék az érdem, a' szegénység szégyennek, a' tisztaság rossz-akaratnak véteték. Gazdagságból az ifjúságot vesztegetés, telhetetlenség, gőg szállották meg; rablottak, költöttek; magokéval nem gondoltak, másét ahi-tották; szemérem, illő, isteni 's emberi rendelések nekik mind semmik valának; nem vala semmire tekintet, nem semmiben tartalék. Méltó dolog ellátni ezeknek város-nagyságú csarnokjaikat, mezei szállásaikat, 's úgy tekinteni aztán Isteneink' egyházaira, miket eldődink, nekik buzgó tisztelőjik, állítottak. De ők az Istenek' hajlékit jámborsággal, ön lakjaikat nagy töttek' fényével ékesítették, 's a' legyőzettektől nem vőnek el egyebet mint a' bántás' merését. E' gyalázatosak ellenben, iszonyú istente-

lenséggel, frigyeseiktől szedik, a' mit ama tiszteletes férfiak a' leverteknek is meghagytanak. Mintha ugyan kéj jel gázolgatni az volna felsőséget gyakorlani!

XIII. Mert mit beszéljem, a' mit hinni, hanemha látá, soha senki nem fog, hogy voltak magányosok, kik hegyeket döntetének el 's beépíteték a' tengereket. Ezek, a' mint ugyan nekem látszik, magok is kaczagják gazdagságaikat, midőn gyalázatban siettek elpazarlani a' mit pirulás nélkül bírhattak. Bujaság, tobzódás, a' vesztetések' egyéb nemei közönségessé lettek; férfiak nő szerelmeket tűrtek; asszonyok bitangra ereszték magokat; nyalánkságokért föld víz össze vala dúlva; nem várak hogy jelenjen meg éhség, szomj, álm, hanem mind ezt elkényeztötve magokat, előre kapkodák. Effélék az ifjúságot, midőn ősi vagyonjaik elfogytak, gonosztétekre gyulasztgaták. Rossz mesterségekben gyakorlott lelkeik nem lehetének öröm nélkül, 's tartózkodhatlanul rohantanak a' beszerzés' és pazarlás' minden nemeire.

XIV. Az elennyire igen nagyon megromlott városban Catilína, mit tenni igen is könnyű volt, a' sok undok gonosztevők' csoportjait poroszlókként maga körül se regelteté. Mert valami förtölmes, parázna, dorbéz, ki játék, lakoma, feslettségek által atyai javát tönkre tette; mind valaki magát, hogy gonoszsága 's csínja miatt megfizethessen, terhes adósságokba verte; aztán mindenhonnan valamennyi atyagyilkos, szentségtörő, törvény előtt megbuktatott vagy törvénytrettegő vala; mind a' kiket nyelvők, kezök hamis esk és polgárvér által táplála; végre mind az, kit bűn, szorultság, vádló lélek gyötre, Catilinának barátjai, czimborásai voltanak. Ha olykor büntől tiszta ötle társaságába, azt mindenkori együttlétők és kísértései hamar hasonlóvá tevék, 's egyenlővé, a' többihez.

Főképen ifjaknak keresé ismeretségöket; azoknak lágy 's már korok által ingovány lelkeik nem nehezen hullának kelepceájibe. Mert az hogyan indulataikat éveik lán-goltaták, ennek ringyót ada, annak ebet vagy paripát vásárlott; nem kímélé költségét, hitelét, csak hogy magához kötelezhesse, híveivé csinálhassa. Tudom, sokan úgy hívék, hogy a' melly ifjak gyakrabban járanak be Catilinához, nem eléggé őrzötték tisztaságokat; de az inkább erede gyanúból, mint hogy tudni bizonyosan lehetett.

XV. Catilína már első ifjuságában sok undok fertelmöket követe el: egy nemes-ház' leányával, egy papnéjával Vestának, 's több effélét; ellenére egyházi 's világi törvényeinknek. Végre belé szeretvén Auréli Orestillába, kin jó a' szépségen kívül soha semmit nem dicsére, mivel ez kéteskedék nőül menni hozzá, tartván serdült fijától, úgy hiszik, Catilína a' fiatal-embert elő-leté, hogy háza bűnös menyegzőjének ürüljön ki. És előttem ugyan ez látszik a' lázadás' siettetése' fő okának lenni. Mert tisztátalan, Istenektől gyűlölt lelke sem ébren, sem alva nem találá nyugtot; elannyira verdesé felriadt elméjét bűneinek tudallata. Színe véretlen, né-zése undok, járása hol sebes, hol lomha. Arczában, tekintetében egészen benne az őrzöngés.

XVI. 'S a' melly ifjuságot, mint említém, elcsábított vala, azt sokképen oktató gaz töttekre. Közzűlök állíta hamis tanúkat, levélgyártókat; 's nem gondolni hittél; vagyonnal, veszéllyel. Tovább midőn benne be-csüfletet, szemérmet eloltott, nagyobbakat parancsola. Ha nem volt ok készen bűnhödni, cselbe vonatá 's öldösteté a' vétketleneket vétkesek gyanánt. Tudnillik nehogy karok munkátlanul elzsibbadjon, készebb vala ok nélkül lenni gonosz és kegyetlen. E' barátiba, társaiba bízván,

eggyzersmind hogy minden tartomány el vala borítva temérdek adóssággal; és aztán mivel nagy része a' Sulla' katonájának, kifogyasztván a' bőven-költés által holmijeiket, 's nem felelhetvén hogy a' győződelem nekik rablást engede, ohajtá a' bel hadat; eltökélé megtámadni az hont. Italiában semmi sereg; Cnéjus Pompéjus messze földeken harczolgat; magának a' Consulátust elnyerni nagy reménye; a' Tanács gondatlan; csendben bátorságban minden; felette kedvező kilátások szándékára!

XVII. A' Júniusi Kalendák' táján tehát Lúcius Caesar és Cájus Figulus Consulok alatt, előbb egyenként szólítja fel meghittjeit; ezt unszolja, azt, hozzá ha bízhatik e, kitapogatja; elejökbe rakja erejét, és hogy a' hon készületlen, hogy a' támadás nekik nagy jutalmakat ígér. Óhajtsai szerint lelvén a' mit tudni vágyott, egygyüve hívátja a' kiknek szorultságok legnagyobb 's legvakmerőbb lelkők. Felgyülekezének a' Senátori Rendből Publius Lentulus Súra, Publius Autrónius, Lúcius Cassius Longínus, Cájus Cethégus, Publius és Servius Sullák, Serviusnak fiai, Lúcius Varguntéjus, Quintus Annius, Marcus Porcius Laeca, Lúcius Bestia, Quintus Cúrius; a' Lovag Rendből Marcus Fulvius Nobílior, Lúcius Statílius, Publius Gabínius Capitó, Cájus Cornélius, és még sok mások a' gyarmatokból és leányvárosokból, honn nemesek. Voltanak továbbá nem kevés előkelők, titkon avatva fel a' szándékba, kiket inkább ösztönze uraság' reménye mint szorultság vagy egyéb baj. Ide hajlott az ifjúság' legnagyobb része, 's kivált a' Nemesek' gyermekei; ők, kik békében csillogva, legalább kényökre élhetének, inkább akarák a' bizonytalant mint a' bizonyost, inkább háborút mint békét. Némellyek úgy hívék, hogy Marcus Licínius Crassus sem maradt a' dolog' tudása nélkül, és hogy ő, nem tűrhelvén hogy

az általa gyűlölt Cnéjus Pompéjus igen nagy had' vezérévé tétetett, örülve látá hogy ennek nagysága ellen bár kinek nevedekék tekintete. Aztán bízott, hogy lábra kapván egyszer a' lázadás, ő annak könnyen fejévé fogja magát tenni.

XVIII. Előbb is össze-esküvének pedig már némelyek, 's Catilína ezeknek is közöttök vala. Elmondom azt hűséggel. Lúcius Tullius és Márcus Lepidus Consulok alatt a' két Kijegyzett Consul Publius Autrónius és Publius Sulla, voksvásárlataik miatt szék elébe idéztetvén meglakolának. Kevéssel tovább Catilína, pénzcsikarlás' bűnöse, mivel nevét a' törvény' napjai alatt ki nem függesztheté, a' méltóság' keresetétől eltiltatott. Volt ekkor valamelly Cnéjus Písó, nemes-rendű fiatal-ember, szertelenül merész, pénzetlen, patvarkodó, kit zavarásra szükségei 's rosszasaága ingerlettek. Catilína és Autrónius közölvén ezzel a' Decemberi Nónák körül szándékokat, Januárius' elsőjén Lúcius Cotta és Lúcius Torquátus Consulokat a' Capitóliumon el akarák ölni; hogy akkor majd megragadják a' bárdvesszőket, 's Písót seregestül kiküldik elfoglalni a' két Hispaniát. Kitudatván a' dolog, gyilkolásaikat Februárius' Nónájira tevék által. 'S ekkoron immár vesztet nem egyedül a' két Consulnak, hanem számos Senátoroknak is készítettek. És ha Catilína nem hirtelenkedék jelt adni társainak a' Cúria előtt, az nap volt volna elkövetve, miolta Róma áll, a' legirtózatosb gonosz. Mivel a' fögyveresek meg nem jelenének elég számosan, az dolgokat elakasztá.

XIX. Písó most, Quaestor, de Praetori hatalommal, az Innenső-Hispaniába küldeték, toldítva Crasustól, miérthogy őt Cnéjus Pompéjus' haragosának tapasztolta volt. A' Tanács sem vala pedig idegen neki

engedni a' tartományt, mert az ocsmány embert távolý óhajtá a' várostól; és mivel a' jók ótalmat reméltek benne, Pompéjuskak akkor már félelmetes lévén nagysága. Ez, ide oda útaaván tartományában, az alatta szolgáló lovasoktól megöletett, mint némellyek hiszik, mert a' szilaj nép nem tűrheté igazságtalan, dölyfös, kegyetlen bánásit; de mások azt inkább, hogy a' lovagok, Pompéjuskak régi hív alattosai, őt ennek hagyására olták el; hogy Hispánus effélét soha még el nem követe, 's békével tűré másoknak igen sullyos kormányát. Mi a' dolgot közben hagyjuk. Ezen elsőbb lázadásról légyen elég ennyi.

XX. Catilína felgyüleközve látván a' kiket fenntebb említettem, ámbátor velek egyenként gyakorta szóltt már, jónak látván most egyetemben is buzdíáni, a' ház' rejtekesb hajlékába viszi, 's elűdözvén minden fülelőt, e' beszédet tartá:

„Hahogy előttem bátor lelkeitek, hűségtek tudva nem volnának, hijába érne e' kedvező alkalom, hijába állana kezemben e' nagy erő, e' nagy remény; gyáva, ingó elmékkal bizonytalan dolgok után nem kapkodnék bizonyosak gyanánt. De mivel benne-tek sok nehéz fergetegekben erőseknek tapasztolálak, és hűveknek hozzám, e' nézve lelkem neki-bátorodik kezdeni a' nagy, a' gyönyörű töttet, kivált mivel értem hogy nektek 's nekem javunk kárunk egy. Mert azont akarni, nem-akarni, az osztán az államos, az erős barátság. Mit forgatok elmémben, külön mindnyájan értet-tetek már. Azonban tüzem napról napra inkább gyúlad, elgondolván mi leend állapotunk, hanemha magunk kapjuk ki magunkat e' rabságból. Mert miolta hazánk néhány gazdagoknak jutott kényök, hatalmok alá; királyok, fejedelmek nekik adózgatnak, népek, tartományok

elejökbe töltik ki zsoldjaikat; mi pedig minden mások, serény, jó, nemes, nem-nemes, mi pórság vagyunk, tekintet nélkül, befolyás nélkül, martalékjai azoknak, kik, ha erejében állana hazánk, minket rettegnének. Most nálok minden elsőség, minden hatalom, tekintet és gazdagság, vagy a' hol nékiek tetszik; hátrálást, veszélyt, ítéleteket, szorultságot, azt minekünk hagyák. Miket meddiglen fogtok immég túrni lelkes férfiak? Nem jobb e dicsőségben veszni, mint e' nyomorgó galád életet, mellyben másoknak játékaik vagyunk, gyalázattal tölteni el? De végre valahára, ég föld tanúm! markunkban a' diadal. Virít korunk, lelkeink készek; azokon nagy kor, nagy gazdagság mindent elvénhesztettek. Csak kezdenünk kell és menni fog. Mert ki tehát az minden halandók közt, ha keblében férfi lélek lakik, a' ki tűrje, hogy ők úsznak kincseikben, mit tengerek' ásására, hegyek' lapítására pazarlanak; nekünk pedig nincs mivel napról napra tenghessünk; hogy ők két három palotát fognak össze, 's nekünk saját tűzpadunk sincs. Azok festéseket vásárlanak, szobrokat, véseményeket; bontják a' mit alkottak, 's újat építenek helyébe; pénzőket egygyre szórják, vesztegetik, 's véget gazdagságaiknak a' legképtelenebb fecsérlés sem vethet: rajtunk ellenben honn szorultság, künn adósságok; a' mi nyom, gonosz: a' mi fenyeget, még gonoszb. Végre is mink van egyebünk tehát mint az hogy pihengenünk szabad? Serkenjetez föl valahára; imhol a' rég olta ahított szabadság, 's túl azon fény, becsület szemeitek előtt; a' Szerencse mind ezt díjként nyújtja a' győzőnek. Buzdítsanak bajaink, az idő, a' veszély, a' szükség, a' diadal' dúzs zsákmányai inkább mint beszédem. Bennem vezért és bajtársat találtok; testem lelkem köztetek lesz. Mind ezt majd, megválasztva Consulnak, mert bízom hozzátok, veletek haj-

tom végre; hanemha megcsalna reményem, 's ti, szolgák lenni mint urak, inkább akarnátok."

XXI. Hallván ezt a' kiken halmozva vala minden baj, de sem vagyonban, sem reményben nem valami jó; bátor nekik megháborítani a' csendet elég jutalomnak tetszett; kívánák mindazáltal nagy számban, adja elő, mint fogja vinni a' háborút, ők mi díjért harczolnak, 's erőt és segílyt mit hol találhatnak, honnan remélhetnek. Akkor az nekik új adóssági táblákat ígér, a' gazdagok' kiűzését, fő méltóságokat, papi tisztsegeket, 's a' mit had' és diadal' kéje ahít: beszéli hogy Innenső-Hispaniában Písó, Mauretaniában Publius Sittius Nucerínus se reggel állanak, szándékinak részesei; hogy Cájus Antónius keresi a' Consulságot, 's ő ennek, mint reményli, tisztársa lesz; ők barátok, 's amazzt sok baj nyomja; ha megválasztatnak, együtt látnak dologhoz. Szidalomra kél a' jók ellen, az övéit neveiken szólítja, dicséri; ezt szükségeire emlékezteti, azt örömeire; másokat a' veszélyre, gyalázatra; némelyeket Sulla' győzelmére, mi nekik zsákmányt hozott. Elszánt lélekkel látván mindnyájokat, buzdítja hogy keresetét támogassák, 's a' gyűlést széllyel eresztí.

XXII. Mondogaták hogy Catilína, bevégezvén beszédét, a' mint czinkosait eskre kényszerítette, eggy megölt' vérért hordatá körül szilkében, főlelegyítve borral, 's szándékát csak akkor nyilatkoztatá ki, midőn az esk már el vala mondva, 's ők az italból, hogyan az szent szokásokban gyakoroltatik, mindnyájan hörpennettek. 'S ezt azért tette így, hogy ők szorosabban csatlassanak egymáshoz, eggyike tanúja másikának a' borzasztó cselekedetben. Sokan ezt és holmi egyebet azok' költeményeinek tartják, kik úgy hívék, hogy a' Cicero

ellen támadott neheztelés, a' bűnösök' előletése miatt, enyhülni fog, ha ezeknek vétke minél irtózatossáknak találtatand. Előttém a' dolog nincsen tudva nagyságához képest.

XXIII. A' gyűlésben jelen vala Quintus Cúrius, koránt sem homályos születés, de elborítva mocskokkal, förtölmekkel, kit a' Censorok, gazságra nézve, a' Tanácsból kilöktenek. Oktalan és szemtelen, a' mások'; a' maga' mocskait elhallgatni nem tudta; tenni rosszat, 's elhirdetni, az neki eggyeránt vala öröm. Ez rögzött parázna szövetségben éle a' fő rendű Fulviával, kinél fogyni látván kedvességét, hogy kiürüléseiben rá kevesebbet költhete, kérkedőleg eggyeszerre arany hegyeket ígérgete neki; ha nem akara lenni kedvére, megöléssel fenyegeté, 's vele általjában durvábban bánt, mint eddig szokott volt. Fulvia, megtudván mi változtatá el Cúriust, a' hon' veszélyét nem tartotta titokban, hanem elhallgatván hogy hírei honnan erednek, miket a' szándék felől értett, többek előtt elbeszélte. 'S kedvet az emberekben kivált ez gyulasztott Marcus Tulliusra bízni a' fő méltóságot; mert eddigelé a' Nemesség' nagy része dúlong vala haragjában, 's fertőzöttnek nézte volna a' Consulátust, hahogy azt új ember nyerné el, bár érdemes. De itt lévén a' veszély, harag és gőg hátrálának.

XXIV. Megtartatván a' Comítiumok, Marcus Tullius és Cájus Antónius, Consuloknak kiáltatnak ki. 'S a' lázadás' embereit ez rendíté meg legelőbb. Catilinának azonban alább nem hagyta dühe, sőt naponként sérényebben látá dolgaihoz. Végig Italián az erős helyeket fegyverrel tömte meg; a' mi pénzt maga' 's barátjai' nevőkben kölcsön vett, Fésulébe viteté, valamelly Mánliushoz, ki tovább első kezdé a' háborút. Ez időben

sok embert szíta magához minden nemből és karból, asszonyt is nehanyat, kik esztelen költségeiket előbb testeiken túrt mocskaikkal győzők; tovább, midőn hervadások egyedül keresetőknek vete véget, nem pazarlásaiknak is, magokat temérdek adósságokba verték. Catilína általok fellázíthatni remélte a' városi martalékságot, Rómát felpörzsölhetni, férjeiket magához csatolhatni, vagy elöldöstethetni.

XXV. Ezekben vala Semprónia, ki már sok ízben követe el férfi merészségű tötteket. Származására, szépségére, férjében, gyermekiben szerencsés; jártas a' görög és latin írók' munkájiban; tanult lantolni, lejteni, 's ékesebben mint jónak illik, és sok egyebet a' mi kelepceje a' véteknek. Pénzét hírét kémélte légyen e kevésbé, nem könnyű megmondani; hevében elannyira gyulvány, hogy többszer támada meg férfiakat, mint azoktól támadtatott. Hitét sok ízben megszögte, adósságát elesküdté, gyilkosságokba szövetkezett; vétkei, szorultsága hanyatt homlok rohantaták. Elméje azonban koránt sem éktelen; versecskéket írkalgata; tréfáji elevenek; beszéde hol jámbor, hol lágy, hol pajzán. Meg vala rajta minden kellem, minden báj.

XXVI. Catilína azokra támaszkodva a' miket már említettem, egész tűzzel kereste a' Consulátust a' következő évre, 's bízott, hogy Antóniussal, ha együtt jegyzetnek ki, kéje szerint bánhat. Addiglan sem henyéle pedig, hanem minden fortélyaival ólálkodék Ciceró ellen. De az sem viselé magát szemesség nélkül, 's hivatalának mingyárt kezdete oltá rá-bírá Cúriust, nagy ígéreteket tévén neki Fulvia által, hogy a' miket Catilinának igyekezetei felől tudni fog, őneki fedné fel. Ezenfelül tisztársát Antóniust megnyeré, oda-hagyván annak a'

dúzsabb tartományt, hogy a' köz jó ellen ne tartana, 's barátit, védettit titokban maga körül tartá. Feljővén a' Comítiumok' napja, Catilína, hogy sem keresete, sem a' les mellyet Consulunknak a' Márs' mezején hányt, el nem sültének, feltövé magában hogy kezdi a' hadat, 's mindent vég koczkára ereszt. Mert valamit alattomban forrala, balúl üte ki, 's neki nagy megszégyenülésére.

XXVII. Cájus Mánliust tehát Fésulébe 's Etrúriának szomszéd tajaira küldötte ki; bizonyos Camerínumi Septímiust a' Picénumi megyébe, Cájus Júliust Apuliába, 's másokat máshova, kit hol szükségesnek ítélt. Azalatt Rómában egyszerre követ mindent, a' Consulok után incselkedik, tüzeket készít, az alkalmas helyekre fegyveres népet rak, tört veszen magához, ugyanazt hagyja az övéinek, inti, vigyázzanak, légyenek mindég készen; éjjel nappal sűrög, ébren van, munka, álmatlanság ki nem fárasztják. De midőn minden törekedései mellett sem halad, a' zendülés' fejdemeit késő éjjel Marcus Porcius Laeca által újobban összehíja, 's hosszasán feddve lomhaságokat, jelenti nekik, hogy a' melly sokaságot fegyverre szorgalmazott, ahhoz Mánliust előre már kiküldötte, 's másokat más meg más helyekre, 's kezdeti az hadat; ő maga is indul sergéhez, mihelyt Cicerót előletheté. Az sokat árt igyekezetinek.

XXVIII. Elrettenvén a' többiek, Cájus Cornélius Római Lovag szolgálatját ajánlja, és ezzel Lúcius Varguntéjus, a' Tanácsnok, hogy az éjszaka', de majd később, fegyveres emberekkel Ciceróhoz bemennek, mintegy megtenni nála a' reggeli üdvözlést, 's a' készületlent, semmi efféléltől nem tartót, leszurdalják. Cúrius Fulvia által legottan bójelenti, a' Consul felett melly veszély lebeg. Így azok elfordítatának az ajtóktól, 's a' szörnyű

tett hijába vala merve. Azonban Mánlius Etrúriában felcsődíté a' pórságot, melly szorúltságában, 's nem feledhetvén hogy a' Sulla' dúlongásai holdjaitól és minden vagyonától megfosztotta, esdeklelt a' zavar után, úgy a' mindennemű zsványokat, kiknek száma e' tájakon temérdek, 's sokakat a' Sulla' gyarmatosaiból, kiknél korhely élet és dorbézlás a' gazdag rablásból semmit meg nem hagytanak.

XXIX. A' mint mind ezekről Ciceró hírt veve, meghatva azon kettős veszélytől, hogy sem a' várost nem védheti magától támadóji ellen, sem hogy a' Mánlius' serge mennyi és mit forral, eléggé nem tudhatá; a' dolgot, mellyet a' köz beszéd már rebesgete, Tanács' elébe viszi. Az végez, mint rémítő esetekben szokott: „Látnának hozzá a' Consulok, hogy a' baza romlást ne valljon.“ Ezeknek így, régi szertartáshoz képest hatalom engedtetik serget állítani, hadat viselni, frígyest polgárt kéjök szerint büntetni, honn, táborban, fő kormányt, fő bíróságot gyakorlani. Consul a' Nép' hagyása nélkül e' hatalmaknak egyikével sem bír.

XXX. Kevés napok múlva a' Tanácsnok Lúcius Saeinius levelet olvasa fel a' Tanácsban, mellyet Fésuléből monda érkezettnek. Abban jelenteték hogy Mánlius, hatod nappal a' Novemberi Kalendák előtt, nagy sokaságban fegyverhez nyúlt. 'S a' mi illy esetekben mindég szokás, némelleyek csodákat 's jelenéseket emlegettek, és hogy gyűlések tartatnak, hogy fegyverek hurczoltatnak össze, hogy Capuában és az Apulusok közt pórhad üté ki magát. A' Tanács tehát Quintus Március Rexet Fésulebe, Quintus Metellus Créticust Apuliába és tájékira küldé. E' két győzelmes hadnagy a' város előtt mulat vala, gátolva némelleyek' kajánsága által a' diadal'

megnyerésében, kik ahhoz szoktak, hogy tegyék a' mi szabad és nem szabad, ha megfizetnek érte. Aztán a' Praetorok közül Quintus Pompéjus Rúfust Capuába, Quintus Metellus Célert a' Picénumi megyébe, 's megen-gedteték nekik serget gyűjteni a' mint szükség kívánand-ja. Aztán, haki vallást teend a' zendülés felől, ha mar-talék, hogy szabadságot és száz sesterciust, ha polgár, hogy vétke' bocsánatját 's pénzt két annyit vegyen; hogy a' kardalók' czéhei Capuába 's egyéb leányvárosokba osz-tassanak ki, mindenikének értékéhez képest, 's hogy azokra az altság felvigyázzon.

XXXI. E' dolgokra elrémüle a' népség, 's a' város' színe elváltozott. A' vígaságok és hivalkodás után, mi-ket húzamos csend szüle vala, hirtelen aggás szálla meg mindeneket. Futkosának, remegének; semmi helynek nem hűnnek eléggé; hogy sem háboru sem béke; minden-ki saját félelmével szabogató a' veszélyt. Aztán az as-szonyonép, kik, illy nagynak látván a' hazát, nem szok-tanak rettegni háborút, epesztik magokat; könyörgő ke-zeket emelnek égre, szánogatják kisdedeiket; kérdegetőz-nek, mindenre elhalnak; felejtik a' kényes éltet, a' cif-rát; elcsüggednek az hon' sorsán és a' magokén. Catilínának adáz lelke mind ezek mellett azt a' régít forral-gató, noha tétetének a' védelem' készülletei, 's ő Lúcius Paullus által a' Plautiusi törvénynél fogva felüdözve volt. Végre, hogy dolgait inkább leplezhesse, vagy azt gyaní-tassa hogy ő hamis vádakkal terheltetik, feljöve a' Ta-nácsba. Akkor a' Consul Marcus Tullius, vagy rettegve jelenlétét, vagy elkapva haragjától, fényes és a' köznek használatos beszédet tartá, mit később írásban kieresz-tett. De midőn ez leülepődék, Catilína, a' mint kész va-la mindent színlteni, süllyedt arcczal 's esdekelve kö-nyörgött, az Egybe-írt Atyák ne hűnnének fölöle vaktá-

ban; olly házból vette eredetét, életét serdülte oltá a' szerint intézé, hogy felőle minden jót lehessen reményben tartani; ne vélnék, hogy neki a' patríciusnak, ki maga, miként még ősei is, számtalan szolgálatokat tőn a' hazúnak, kedve legyen azt elveszteni, míg megtartani Marcus Tullius készül, Rómának zsellérlakosa. És midőn ezek mellé egyéb szidalmokat is vet, mindnyájan felzúdultak rá, 's őtet ellennek hongyilkosnak kiáltozták. Akkor ő neki-bőszülve: „Mivel tehát körül vagyok kerítve, hogy veszttemre taszítassam, romommal oltom meg égésemet.“

XXXII. Ezzel magát nagy hosszúsán haza kapá a' Cúriából. Sokat tűnődven itt, hogy sem a' Consulnak hányt kelepczék nem boldogulának, mind a' várost védve látá az örök által tüzei ellen; legjobbnak látá megszorítani sergét, 's előbb mint a' legiók kiállítatnak, elfogni mire az hadban szükség vagyon, 's így mély éjszaka kevesed magával Mánliusnak táborához elindult. De Cethégust, Lentulust, és a' kiknek ismerte vakmerő készségöket, megszólítá, nevelné a' pártosság' erejét valamivel lehet, Ciceró ellen a' cselt szorgalmazták, kezdjenek gyilkoláshoz, pörzsölésekhez, a' háború' egyéb iszonyihoz; ő nem sokára a' kőfalak előtt terem.

XXXIII. Míg Rómában ezek esnek, Cájus Mánlius a' maga hadából Quintus Március Rexhez követeket küld illy izenettel: „Eget földet hívunk bizonyásául, Vezér, mi fegyvert sem az hon ellen nem fogtunk, sem hogy másnak légyünk ártalmára; hanem hogy testeinket mentsük meg a' bántástól, kik szegények, nyomorúk, uzsorásink' keménysége által oda jutánk, hogy hazája kevesünknek van, vagyona vagy hitele senkinek. Meg vagyunk fosztva azon szabadságtól, hogy mint atyáink, a'

törvényhez folyamodhassunk, és hogy testünket bírhas-
suk szabadon, minekutána birtokainkat elvesztők; el-
ennyire méne uzsorásink' fenésege, és a' Praetoré. El-
dőditek, könyörűk a' Róma' alnépéhez, gyakorta se-
géltenek rendeleteik által annak szükségén és még nem
régén, a' mi emlékünkre, az adósság' szertelensége mi-
att az ezüst rézzel fizettetett. Az alnép nem egyszer tó-
re el már, vagy hatalomra vágyván, vagy tisztviselőji-
nek keménységek miatt, fegyveres kézzel az Atyák mel-
lől. De mi nem uraságot keresünk, nem kincseket, hon-
nan az halandók közt minden háborgás, hanem szabad-
létet, 's arról a' jó csak vég pihengésével mond le. Kö-
nyörgünk néked és a' Tanácsnak, segéljetei rajtunk sze-
rencsétlen polgárokon; adjátok meg a' törvény' ótalját,
mellytől megfoszta a' Praetor' keménysége, 's ne kény-
szerítsetek azon aggódni, hogy bosszút állva véreinkért,
mint vesszünk minél lehet irtózatosabban."

XXXIV. Ezekre Quintus Március: „Hamit a' Ta-
nácstól kérni akarnának, tegyék le fegyvereiket, 's men-
enek könyörögve a' városba. Rómának Tanácsa 's Népe
az irgalommal vala mindenkor, hogy előtte segélyért hi-
ába senki nem könyörgött.“ Ellenben Catilína számos
Consulárisokhoz és más előkelőkhöz íra útjából, hogy
ő, körülfogva hamis vádakkal, mivel haragosai' erőszak-
jának ellent nem állhat, sorsára ereszti magát, 's Mas-
siliába indul számkinlétbe, nem mintha magát e' temér-
dek gonosz' bűnösének ismerné, hanem hogy a' haza
nyugalomban maradjon, 's ellenkezéséből szakadások ne
eredjenek.

XXXV. De Quintus Catulus egészen más értelmű
írást olvasa fel a' Tanácsban, melyet hozzá Catilinának
nevében monda érkezettnek lenni. Annak mását íme ad-

juk: „Lúcius Catilína Quintus Catulusnak üdvét. Ritka hűséged, kit velem töttek által tapasztoltatál, bajaim' közepette kedves biztatást nyújt kérésemnek. Nem védem magamat legközelebbi dolgaim eránt; egyedül azt mondom megnyugtatósodra, hogy lelkem tiszta minden vétectől, 's esküszöm, meg nem csalod magad', ha szavamnak hiszesz. Ingerelve bántás és bosszantások által, hogy fáradozásim' díjoktól megfosztva, el nem érhetém a' mi engem megillet, a' mit eddig elé is cselekvém, felfogtam a' nyomottak' ügyét, nem mintha vagyonom meg nem bírná adósságimat, holott Orestillának nagylelkűsége saját és leánya' javaikból azokat is kész fizetni, mellyekért kezessé tevém magamat; hanem mivel érdemetleneket láttam megtisztelve méltóságokkal, 's magamat ál vádaknál fogva elmellőzve. Dolgaimnak e' fekvésekben azon tisztos útra csaptam által, mellyen tekintetem' csekély maradványait feltarthatom. Midőn írni többet akarok, jó az hír, hogy ellenem erő készül. Ajánlom tehát Orestillát, 's hűségedre bízom. Ójjad őt, gyermekidre kérve, minden bántástól. Élj szerencsésen.“

XXXVI. Maga kevés napokig Cájus Flamínus Flammánál az Arrétiumi megyében mulatván, míglen ott az immár felcsődített szomszédságot fegyverbe öltözteti, a' bárdvesszőkkel 's egyéb jeleivel a' fő hatalomnak, Mánliushoz siet, a' táborba. Híre lévén ennek Rómában, a' Tanács Catilínát és Mánliust ellenségnek ismeri, az egyéb sokaságnak napot szab, melly előtt tartalék nélkül letehetik fegyveröket, kivévén a' halálos gonoszság' bűnösit. Végzést hoz egyszersmind, hogy a' két Consul szödjön katonát, Antónius a' maga sergével a' pártost vegye üzőbe, Ciceró a' város' ótalmára vesztég maradjon. 'S a' Római Nép' birodalma nékem ekkor látszék mindenenek felett boldogtalannak, mellynek midőn

kelettől enyészetig fegyverrel meghódítva minden engedett; honn benne nyugalom és bővölködés áradozott, mit halandó mindennél becsesbnek vél; találkozána még is polgárai, kik átkodott lélekkel magokat és hazájokat elvösztetni törekedtenek. Ugyan-is a' Tanács' kétszeri végzetére e' temérdek sokaságból felföldni az összeesküvést sem jutalom által senki nem indítatott, sem a' táborból mindnyája közül csak egy is el nem tére. Illy veszedelmes nyavalya lepte meg, mint valamelly mirigy, a' polgárság' lelkét igen nagy részben.

XXXVII. 'S nem egyedül azoknak lelkeik valának pedig elfordúlva kik részt vőnek a' lázadásban, hanem az egész nép általján javalá, kapván a' zavaron, mire Catilína töreködött. És ebben ugyan mindenkor szokását látszék követni. Mert mindenhol a' kiknek semmijök, irigyködnek a' jókra, magasztolják a' rosszakat, a' régít gyűlölik, kapnak azon a' mi új, 's belé únván állapotjaikba, felforgatva akarnának mindent látni; zenebonában, patvarban gond nélkül élnek, 's szegény nem könnyen vall kárt. De a' városi pórság, bezeg az rogy vala igen mélyen, 's több okoknál fogva. Legelsőben mindenhol mind, a' kik gonoszság vagy pajzán élet által egyebeknél sokkal előbb állának; továbbad a' kik örökjeiket gyalázattal elvöszték; végre kiket törvényszegés és gonosztétek kilöktek honjaikból, mind ezek immost Rómába szivárgának, mint valamelly szemetgödörbe. Aztán sok, nem feledhetvén, a' Sulla' győzödelme kinek mit adott, hogy némelly közemberből mint emelkedék Tanácsnokságig; mások mint lőnek egyszerre gazdagokká, mint egy király, életök mint múlt el bővölködésben, csillogásban, magának mindenki, ha fegyvert ragadándanak, effélet ígérete. Aztán a' mezei fiatalság, melly keze' keresménye után sanyarog-

va tengett, fölízgatva a' köz tár' és a' magányosok' adományai által, a' városi henyt a' falusi munkás életnek elébe tötte; ezeket 's minden másokat most a' köz romlás táplálgatá. Honnan annál kevésbé csodálhatni, hogy a' megszorúlt, rosszéletű, nagyokat reménylő emberkéek hazájokkal úgy nem gondolának mint önmagokkal. És immég a' kiknek szülejik a' Sullai diadalban számkíttatának, kiknek minden vagyoniok oda leve, 's polgári igazaik megnyirbáltattanak; a' háboru' kimentét szinte azon indulattal várak. Ezentúl valakik más felen álltának mint a' Tanács, dülva látni az hont, mint magokat lejjebb szállva, inkább akarák. Így tére a' hajdani gonosz annyi évek után ismét a' hazába.

XXXVIII. Mert minekutána Cnéjus Pompéjus és Marcus Crassus Consulok' idejében a' Tribúnusi hatalom újra felállott, ifju emberkéek, kiknek lelkök korok szilaj, a' Tanácsot elkezdék káromlani, lázasztották a' népet, azt adományok 's ígéretek által gyulasztották; így magoknak tekintetet 's erőt szerzetek. A' Nemeség' legnagyobb része ellene szögzé magát e' törekedéseknek, színre a' Tanács' nagysága, igazán a' magoké mellett. Mert, hogy elmondjam a' mi való, valakik ez idő alatt az hont megháborították; ezek, tisztos ürüggyel, mintha az nép' szabadságát védenék: azok, hogy a' Tanács' tekintete séretlen maradjon; a' köz' javát színlelve, mindegyik fél tulajdon hatalmáért viaskodott. Sem szemérem a' patvarban, sem határ; egyike másika kegyetlenül űzte diadalmát.

XXXIX. De minekutána Cnéjus Pompéjus hadakozni tengerekre és Mithridátes ellen küldetett, megfogyatkozik a' nép' ereje, a' kevesökké nőttön nőtt. Ezek bírának fő-tisztségeket, tartományokat, minden

egyebet; magok félelem nélkül éltek, hántás nélkül, bőséggben; a' Tribúnusokat törvényszékkal ijesztgették, ha a' népet a' Nemesség ellen tüzelgetik. De alig csilámlott vala fel a' remény, hogy a' zavarban kezdhetni valamit, 's az hajdani verseny legottan fölizgatá az elméket. És ha Catilína győz az első csatában, vagy a' két sereg egyenlő szerencsével küzd, valóban a' hazát rettenetes csapás borítja el; 's a' nyertes csak addig örvendhet vala diadalának, míg egy még hatalmasb valaki a' meggyengültek', ellankadtak' markaikból erőt és szabadságot újra kicsikarhatott. 'S az összeesküdteken kívül mások is áltmenének Catilína mellé; így Aulus Fulvius Tanácsnok' fija, kit atyja visszaburczoltata útjából és meg parancsolá ölni. Az időben Lentulus, a' mint Catilína kíváná, valakiket Rómában a' támadásra erkölcsaik és szorultságok mellett hajlandóknak tekintete, maga is mások által is szorgalmazá; és nem csak polgárokat, hanem egyebeket is, minden karból, valakik az hadban haszonra lehetének.

XL. Valamelly Publius Umbrénusnak tehát dolgail adja, hogy az Allobrox követeket keresse föl, 's bírja ha lehet, részt venni az hadban; remélvén hogy azok elterhelve magányos és köz adósságaikkal, és mivel a' Gallus nép hadakozni szerető nemzet, hajlani fognak az ajánlást elfogadni: Umbrénus, ki Galliában kereskedést űz, 's a' föld' elsőjít ismerte 's tőlök ismerteté, a' mint ezeket a' Fórumon megpillantá, legottan kérdi egy két szóval, honjok' dolgai mint folynak, 's mint egy szánakozva ennek bajain, tudni akarja, ennyi in-ségeiből mi szabadulást remélének. 'S midőn azok panaszkodra fakadnak a' tisztviselők' fősvénysege ellen, 's vádolják a' Tanácsot hogy benne semmi segély, és hogy ők nyomorgásaik' végét csak az halálban várják. És

pedig, ugymond, mutatok útat hogy bajaitokból, ha ugyan férfiak vagytok, kivergődhessetek. Az Allobroxok ezt hallván, kéri Umbrémust, könyörölne rajtok, nincs semmi olly annyira nehéz, olly annyira fáradságos, mit örömmel meg nem tesznek, hogy nemzetök a' teher alól kifejtőzhessék. Amaz őket Décius Brútus' házához vezeti által, mert közel a' Fórumhoz, 's a' szándéktól nem idegen, Semprónia által; maga Brútus Rómától távol vala. Tovább előszólítja Gabíniust, hogy szavai több sullyal bírjanak; ennek jelenlétében az összesküvést felfödi, megnevezi a' társakat és sok vétlent azok között, minden karbelit, hogy azoknak kedvök nevedjék. Minekutána ígérik szolgálatjaikat, elereszti.

XLI. Az Allobroxok sokáig habzának hogy magokat mire határozzák. Egyik felen az adosság' sullya, a' háboru' áhítása, a' győzödelemben nagy díj: a' másikon nagyobb erő, több bátorság, 's bizonytalan remény helyett bizony bér. De a' tűnődéseik mellett végre is győzött a' hon' szerencséje. Fábius Sangának tehát, kinek pártfogásával honjok éle vala, a' dolgot egészen elbeszéli. Ciceró, megtudván a' titkot Sangától, izen a' követeknek, hogy magokat a' szándék' heves barátinak színleljék, 's igyekezzenek minél teljesebben kitanulni a' készüléteket.

XLII. Csaknem egy időben üték ki magokat támadások Innenső- és Tulsó-Galliában, a' Picénumi megyében, Bruttiumban, Apuliában. Mert a' kiket Catilina előre szerte küldöze, tanácstalan', és mint az örvongók, eggyre tőnek mindent, 's éjjeli gyülekezéseik, a' fegyverek' hurezolgatása, 's sürgéseik forgásaik, rémülést csináltak, nem bajt. Kivilágosodván a' tett, a' Tanács' végzetéhez képest Quintus Metellus Céler Prae-

tör e' számban sokakat bilincsre hányata, úgy Tulsó Galliaiban Cájus Muréna, ki a' tartományt mint alkormányzó igazgató.

XLIII. Rómában azalatt Lentulus és a' zendülés' egyéb nagyjai kiállítván már eléggé számosznak hitt hadaiakat, eltökélék, hogy midőn Catilína majd Faesule' táján lesz, a' Nép' Tribúnusa Lucius Bestia tartson gyűlést, Cicerónnak bánásit adja föl, 's a' tiszteletes Consult a' terhes háboru miatt hozza gyűlölségbe, 's e' jelre következő éjjel, a' czinkosság' minden tagja álljon munkának. 'S az így vala köztök, mint mondják, felosztva: Statilius és Gabínius a' várost tizenkét alkalmas helyein gyujtsák meg; a' zajban könnyű lesz a' Consulhoz férni és a' kikre ki vala téve a' ezél; Cethégus erővel tör a' Ciceró' ajtajára 's másokra mások; a' fiak, 's ezeknek legnagyobb része a' Nemességből, szüleiket öldösik meg; 's míg égés, vérontás mindent remegésben tart, kirentanak Catilinához. E' végzések 's készülgetések közt Cethégus szüntelen lomhasággal vádlá társait, hogy kétesgetve, halogatva, legszebb alkalmait elszalasztják; illy bajok közt tenni kell, nem tanácskozni; ő, segélve néhányaktól, minthogy a' többiek lankadoznak, a' Cúridra rá fog törni. Természettől szilaj, lángoló, mindég kész; legjobbnak azt nézé a' mi mingyárt megvan.

XLIV. Az Allobroxok, rá tanítva Cicerótól, Gabíniussal eljárják a' többieket, Lentulustól, Cethégustól, Statiliustól, Cassiustól írva kívánnak biztató hitet, mit ezeknek pecsétjeik alatt vihessenek honjok' lakosaihoz; ez nélkül illy dologra azok nem könnyen fognának bírathatni. A' többi semmi rosszat nem gyanítva, ad; Cassius ígéri hogy kevés idő múlva meglátogatja honjokat 's előbb mint ők, a' városból elutazik. Lentulus

melléjek rendel bizonyos Crótói Titus Voltureiust, hogy az Allobroxokat vezesse Catilinához, 's azok, haza indulások előtt ezzel köthessék szorosbra szövetségöket. Levele, mellyet Volturcius adjon meg, így szóla: „Ki légyek, tudni fogod a' megadótól. Vedd gondolóra mi veszélyben forgasz, 's emlékezzél hogy férfi vagy. Lásd mit kívannak dolgaid, 's végy segédül mindent, igen a' legaljasabbakat is.“ Ezenfelül szóval: „Ellennek ítéltejtven a' Tanács által, mi okon tolja el a' martalékokat? A' városban kész a' miket hagyja. Siessen közelíteni.“

XLV. Megtörténvén ezek 's meghatározatván melyen induljanak az éj, Ciceró minden felől tudósítva a' követek által, Lúcius Valérius Flaccus és Cájus Pomtínus Praetoroknak parancsol, hogy az Allobroxokat a' Mulvius hídon lessék ki és fogják el. Tudatja velek a' küldés' okát, 's rájuk bízva, hogy tegyék a' mit szükség fog kívánni. A' hadi férfiak csataj nélkül állítják ki embereiket, Eljutván az Allobroxok a' hídhöz, zaj támad mindenfelől. Ezek hamar elértik a' mit történni látnak, 's magokat a' Praetoroknak megadják. Volturcius neki-bátorítja társait, 's magát a' csapat ellen kardjával védi; de elhagyva a' követektől, rimánykodva Pomtínusnak, kit ismere, hogy életének kedvezzen, végre félénken 's nem bízva idvéhez, magát a' Praetoroknak foglyúl adja,

XLVI. Azonnal megyen a' hír a' Consulhoz, hogy teljesítve van a' mit akart. Azt pedig szertelen öröm de szertelen gond is szállotta meg; örvende hogy kivilágosodván a' tett, az hon kiszabadúla veszélyéből: de tünődék is, hogy mit tegyen minekutána e' szörnyüségen illy tekintetű polgárok kapatának. Értette, hogy ha megbüntettetnek, az rá haragot vonand; ha pedig büntetlen

maradnak, vég romlást az honra. Felélesztvén tehát lelket, hivatja Lentulust, Cethégust, Statíliust, Gabíniust, és valamelly Terracínai Coepáriust, ki Apuliába készült, felzendítepi a' martalékokat. A' többi késedelem nélkül jó, Coepárius' lakásából kevéssel előbb kifordúla, 's hírét hallván hogy a' dolog felfödöztetett, a' városból elillantott. A' Consul Lentulust, mivel Praetor vala, megfogva kezét maga viszi az Egyesség' templomába, a' többieket poroszlok által hozatja fel. Oda gyűjti a' Tanácsot 's e' Rendnek nagyszámú jelenlétében Volturciust és a' követeket elővezetteti; Flaccus Praetornak, hogy szekrényét a' levelekkel hozza el, parancsol,

XLVII. Kérdés tétetvén Volturciusnak a' levelek 's útja felől, 's hogy mit és mi végett akart légyen, az előbb mindent egyre tagad; hogy ő az összeesküvés felől nem tud, Továbbad köz hit alatt parancsoltatván szólni, mi miként történt, elmondja: hogy ő kevés napok előtt szivatott társnak Gabínius és Coepárius által; hogy többet mint a' követek nem tud; de gyakorta hallá Gábíniustól, hogy Publius Antrónius, Servius Sulla, Lúcius Varguntėjus, és még mások, az összeesküvésben vannak. Úgy vallják a' Gallusok is, 's a' tagadozó Lentulust levelén felül beszédei által czáfolják, miket tartani szokott vala, hogy a' Sibyllai könyvek Róma' birtokát három Cornéliusnak jósolták, Cinnának és Sullának előbb, ő harmadik, kinek a' várost bírni sorsúl juta. Aztán most huszadik éve hogy a' Capítolium-elégett, 's a' Haruspexek erre gyakor ízben véres belhadat olvastanak ki a' jelenetekből, Felolvastatván a' levelek, miken a' pecsétet mindenki magáénak isméré, végez a' Tanács, hogy Lentulus, lemondván előbb hívatalaról, és a' többiek, tartassanak szelíd őrizetben. Mihez képest Lentulus ugyan Publius Lentulus Spinthernek, ki ekkor Aedílis vala, Cethé-

gus Quintus Cornificiusnak, Statilius Cájus Caesarnek, Gábínius Márcus Crassusnak, a' szöktéből visszahúzott Coepárius, a' Tanácsnok Cnéjus Terentiusnak áltadatnak.

XLVIII. Felfödöttén az összeesküvés, az alnép, melly előbb óhajta vala a' zavart és örült a' háborúnak, átkozá Catilína' igyekezetit, Cicerót égiglen magasztolja, és mintha rabságából kapatott volna ki, tartalék nélkül adá magát örömmnek, vígadásnak. Úgy hitte hogy a' mi esapást rá hadakozás vonand, azok neki javára lesznek, nem kárára; de az az égést kegyetlennek, soknak, irtózatossá nézte; mert az ő minden értékek ruhácskájokban állott, és a' mit keze' munkájával naponként szerezhete. Más nap valamelly Lúcius Tarquínius állítaték Tanács' elébe, kit Catilínához intézett útjából hoztak vala, mint mondaték, elő. Ez ígéretet tevé hogy vallani fog, ha reá a' köz hit kiterjesztetend, 's a' Consul parancsolá, hogy szóljon tehát. Akkor az a' tűzvetés 's a' jók' öldösései 's a' pártosok' útjai felől közel mint Volturcius; aztán hogy őt Marcus Crassus küldötte Catilínához izennettel, hogy ez magát a' Lentulus', Cethégus' és társaik' megbukása által el ne rettentesse, sőt annál inkább siessen a' város alá, kikapni az elfogottakat, 's egyebeknek bátorságokat élesztetni, De midőn ez Crassust nevezé, a' nagy tekintetűt, temérdek gazdagzágút, egy rész nem hitte valónak a' vallást, a' másik hitte, de azt is eggyészersmind, hogy a' rettenetes időben illy férfiúnak csilapítani kell indulatját, nem ingerleni. Aztán sokan kölcsöneiknél fogva le valónak kötelezve Crassushoz, 's így mindnyájan hamisnak kiáltozák a' vallást, 's a' dolgot bővebb vizsgálat alá kívánák vétetni. Cicerónak előterjesztésére tehát a' teljes számú Tanács végez: hogy Tarquínius hamisan vallott, 's hogy ő tartassék elzárva, 's többet szóhoz ne éresztessék, hanemha felfödi, hogy

illy képtelenséget ki' kedvéért hazudott. Némellyek azt Publius Antronius' koholmányának tekintették, a' végből, hogy a' vádlott Crassus' tekintete a' veszély' közössége által fődje a' többieket; mások ellenben, hogy Tarquíniust Ciceró küldötte Crassusra, nehogy ez óltalmába végye a' gonoszokat, 's megzavarja az hont. Én magam sakat hallám panaszlani Crassust, hogy e' mocskot rajta Ciceró ejtette.

XLIX. De Cicerót Quintus Catulusnak és Cájus Písonak sem tekintették, sem adományaik, sem kérésök rá nem indíthaták, hogy Cájus Caesárt az Allobrox követek vagy más tanu által hamisan vádoltassa. Mert e' kettő neki heves ellensége vala: Píso, mivel őtet, csikarlásai 's egy Transpadánus' igazságtalan megöletése miatt, törvény elébe idézteté; Catulus, hogy ő előtte, ki fő méltóságokat viselt vala, a' még ifju Caesar elnyerte a' Pontifexi méltóságot. 'S az alkalom kedvezőnek látszott a' bosszút forralóknak; mert Caesar magányos adományai 's hivatalos pompázgatásai által temérdek adósságokba süllyeszté el magát. Minthogy a' Consult e' gyalázatra semmi fortélyakkal rá nem bírhaták, magok terjeszték el a' hazug hírt, azt színlelvén, hogy a' szót Volturciustól 's az Allobrox követektől vevék. 'S a' beszéd olly gyűlölséget vona Caesarra, hogy némelly Római Lovagok, kik védelem végett fegyveresen gyűltek fel az Eggyességéhez, vagy elrettenve a' veszély' nagyságától, vagy büszkélködve, hogy hűségek a' hazához inkább tündököljön, midőn a' Tanács kijöve a' templomból, Caesárt kardjaikkal fenyegették meg.

I. Míg a' Tanács, valóknak találtatván az Allobrox követek' és a' Titus Volturcius' vallása, ezeknek jutalmat rendel, Lentulusnak némelly pártfogotti és sza-

badosai elszéledének, és a' kézműveseket 's martalékokat a' falukon, hogy ötet fogságából kapják ki, összecsedítették; egy rész a' csoportok' fejeiket kereste fel, kiknek megszokott dolog volt a' hont bérért felháborítani. Cethégus ki kiizent oselédihez, szabadosihoz, vakmerőségekben gyakorlott emberekhez, hogy vereködjenek foltokba 's hozzá törjenek be fegyveres kézzel. E' mozgások tudtára esvén Cicerónak, öröket rendelo, a' hogy kívánta a' szükség, 's kérdést támasztott a' Tanácsban, hogy az elzártak eránt végeznie mit tetszik. A' teljes számú Tanács őket már előbb hon' ellenjeinek ismerte, Ekkor Décius Silánus, kinek, mivel kijegyzett Consul vala, legelőbb kérdetek értelme, a' fogva-tartottak, úgy Lúcius Cassius, Publius Fúrius, Publius Umbrénus, Quintus Annius eránt, ha megkapatnak, halált végez; de tovább, meghatva Cájus Caesar' előadása által, mindenekben Tibérius Nérónak tért értelmére, ki a' dolgot bővebb vizsgálat alá kívánta vétetni, 's megszorítani örjeiket. Caesar, reá jővén a' sor, 's véleménye kérdeten, így tartotta beszédét:

LI. Egybe-írt Atyák! Mind azoknak, kik szövésényes tárgy felett értéköznek, gyűlölség', barátság', harag', könyör' indulataitól üreseknek kell lenniök. Elmenk nem könnyen látja ki a' valót, ha ezek elébe állanak, 's kéjét és tisztjét eggyzersmind még senki nem követte. Ha az elmét hatni hagyjuk, erős; de ha indulat foglalta el, akkor az indulat parancsol, el van némítva az elme. Nagy számban tudnám említeni, Eggybe-írt Atyák, melly királyok, melly népek, mint adának, elvakítva haragtól vagy kedvezéstől, hibás tanácsot magoknak; de inkább van kedvem mondani, hogy eleink, nem engedve lelkek' kényeinek, mint bántanak nagy bölcseséggel. A' Macedo-háborúban, mellyet Perses ki-

ráty ellen viselénk, a' Rhódiosok' hatalmas országlása, melly a' Római nép' segélyének köszönheté nagyságát, hitetlennül 's ellenségesen viselé magát erántunk. És még is, véget érven a' háboru, midőn erántok tanácskozás tartaték, nehogy a' harcz inkább mondathassék kincseik mint bántásaik miatt kezdettnek, őket büntetés nélkül hagyák. Így a' Poenus-háborúk' mindenikében, midőn Carthágó ellenünk béke és fegyverszünet alatt sok undok töttet követe el, noha rá bőven volt alkalmok, soha nekik vissza nem adák; hozzájok mi illik, mint azok ellen mi szabad, inkább kérdés. Oda kell tekintenetek, Egybeírt Atyák, tinéktek is, hogy előttetek többet ne nyomjon a' Publius Lentulus' és társai' gonoszsága mint ön méltóságotok, és hogy inkább ne hallgassátok a' mit haragotok mint fényetek sugall. Mert ha taláztatik méltó büntetés tötteikért, javalom az intézetet; de ha bűnök' szertelensége túl van mind azon a' mit képzelhetni, ama' szerekre intelék benneteket, mellyek törvényeink által ki vannak szabva. Nagy része azoknak, a' kik előttem hallaták értelmöket, gondosan készült beszédekben sopánkodtanak honunk' inségein; mik a' hadakozás' ostorai, mik történnek a' győzötteken, előszámálják; hogy szűzeink elragadtatnak, hogy a' szülék' karjaikból kitépetnek a' gyermekek, hogy a' házak' asszonyai a' győző' kéjének vannak kitéve; egyházaink, csarnokjaink kiraboltatnak; öldöklések esnek, gyujtogatások; fegyver, halott, vér, jaj borít el mindent. De, az halhatlan Istenekre, mit czélozhat e' beszéd? Azt-e, hogy benneteket pártütés ellen keserítsen el? Mert a' kit meg nem hatott maga a' legretteneteseb dolag, szó fogja gyulasztani! Nem úgy vagyon, 's baját csekélynek még senki nem vette: sokan nagyobbnak is mint illet. De a' mi egyhez illik, nem mindég illik mindenhez. Hakik alatt homályban élnek, midőn a' harag velek hibát kö-

vettete el, azt kevés tudja; hírok, sorsok azon-egy: hakit méltósága mások fölött lebegtet, annak tötteit minden ismeri. Így a' legfentebb állásban leginkább nincs helye kéjnek; 's nekünk sem kedvezni nem illik, sem gyűlölni, leginkább nem pedig haragunni. A' mi másokban haragnak mondatik, gög és kegyetlenség az igazgatókban. Én ugyan úgy ítélem, Eggybe-írt Atyák, hogy az ő gazságaikat semmi csigázás nem éri fel; de az emberek mindég azt emlegetik a' mi legutóbb történt, 's gonoszoknak lévén szó büntetéseik felől, felejtik a' vétket, a' büntetést hánytorgatják, ha az talán sanyarú vala. Décius Silánus lelkes erős férfiú felől ugyan bizonyos vagyok, hogy a' mit itéle, köz jó' tekintetéből ítélé; barátságot, gyűlölséget illy dologban nem gyakorol; ismerem erkölceit, De értelme nekem nem kegyetlennek; mi volna illyekre kegyetlen! hanem csak rendtartásinkhoz nem illőnek látszik, Mert bizonyára téged, kijegyzett Consul, vagy ijedelem vagy bosszu indíta, büntetésnek itt új nemét rendelni. Ijedelem felől szükségtelen dolog szólanom, minekutána tiszteletes Consulunk' munkás szorgalma által ennyi védőink vagynak fegyverben: de a' büntetés felől elmondhatjuk a' mi való, hogy halál nyugalmat hoz, nem kínt; hogy eloszlatja a' halandók' bajait 's azontúl sem öröm sem szenvedés. De az halhatlan Istenekrel mért nem tévéd tehát értelmedhez, hogy előbb fenyítessenek botokkal? Nemde mivel tiltja a' Porciusi törvény? Más törvényeink viszont nem azt rendelik, hogy a' vétkes halállal büntetessék, hanem hogy üztetessék számkinlétbe. Vagy azért talán, mivel botoztatni keményebb mint halált szenvedni? De mi lehet kemény, irtózatoss, illy bűnbep találtakra? 'S illik e kisebb dologban tisztelnem törvényt, 's nem tisztelnem nagyobbakban? 'S ki gáncsolhatná a' mi hon gyilkosokra szabott? Idő, környülmények, szerencse, mik szabad kéjjel gá-

zolgatnak a' népeken. Méltán fogja őket érni a' mi veleik történni fog; de ti, Egybe-írt Atyák, emlékezzetek, hogy polgárok felől végeztek. Minden rossz példa jóból erede, és a' hol az uralkodás tudatlanokra, ügyetlenekre száll, az érdemlett igazságos fenyíték igazságtalanná, méltatlanná változik által. A' Lacedemoniak meggyőzővén Athént, harmincz tisztviselőt állítanak dolgaikat intézni. Ezek törvényt nem tartva öldösteni kezdék a' leggonoszab, a' mindentől gyűlölt lakosokat, 's ezen a' nép örvende, jól-történtnek mondotta. De az most elkapva dölyföktől, egyre gyilkolának, jókat rosszakat, 's egyebeket félelemmel rettetgetének. Így viselé botor öröme' kemény büntetését a' szolgaságba nyommasztott város. Emlékezzünk hogy a' győződelmes Sulla Damasippust, és sok egyéb gonoszokat, kiket nagyokká a' hon' veszte tött, törvény nélkül öldösteté, 's hogy azt minden javalotta, dicsérte. De az az öldöklés nagy inséget hozott maga után. Mert a' ki mint megkedvelé másnak házat, mezei szállását, edényeit, köntöseit, azt beíratá a' számkítiltattak közé. Így a' ki örülve látá veszni Damasippust, kevéssel tovább maga vonzaték halálra, 's a' vérontás csak akkor szűne meg, midőn Sulla eltölté kincsekkel a' maga híveit. Effélet én Marcus Tulliustól és ez időben nem rettegek, de nagy társaságokban külömböznek az elmék. Más időben, más Consul alatt, kinek szinte úgy sereg lesz kezében, valónak talál látszani a' mi nem való, 's ha majd a' Consul a' Tanács' végezéséhez képest e' példa után kardot fog rántani, ki vetend véget a' bajnak, 's tartóztatni őtet ki fogja? Eleink, Egybe-írt Atyák, sem okosságnak, sem mérésnek nem voltak híjával, és még is őket hamis szégyen nem tartóztatá követni az idegen, de jó intézeteket; paizsat és egyéb hadi szereket a' Samnisoktól, fő méltóságunk' czímerit a' Thuscusoktól vevék; egy szóval valamit frigyeseiknél

alkalmast leltenek, nagy készséggel vevék honn munkába; követni mint irigyleni, inkább szerették a' jókat. De azon időben másolván a' görög szokást, veréssel fenyték a' polgárt, a' halálos gonosztétén kapattakat vég büntetéssel lakoltaták. Felsördülvén a' társaság, 's a' polgárok' nagy sokaságában czimborák ütvén elő magokat, a' jámborság kelepezebe kerítetett, 's az erőszak úzte kéjeit; akkor hozaték a' Porciusi törvény, és több mások azzal együtt, mellyek a' megbuktatottaknak szabadon hagyák a' számkimenést. E' tekintet, Egybe-írt Atyák, hogy itt új végezésre ne ereszkedjünk, énnékem ugyan elég sullyúnak látszik. Valóban erő, bölcsesség őbennek több vala, kik e' birodalmat olly csekélyből illy nagyra emelék, mint bennünk, kik a' jól-hagyottat alig tartjuk fenn. De hatehát nekem az fog-e tetszeni: hogy eresztesenek, 's neveljék a' Catilína' seregét? Semmiképen nem; sőt véleményem ímez: Foglaltassanak el vagyonaik, magok pedig tartassanak őrizet alatt tehetős bányavárosainkban; 's erántok ezután a' Tanácsban senki szót ne tégyen, sem a' dolgot nép' elébe ne vigye; 's haki külföldben cselekednék, a' Tanács azt tekintse honunk' és mindnyájunk' ellenének."

LII. A' mint Caesar megszűne szólani, ki általjában ki változtatásokkal, ez ennek, az amannak' tére által értelmére. Márcus Porcius Cató pedig, véleménye kérdtven, e' beszédet tartá: Az én értelmem, Egybe-írt Atyák, egészen más, midőn dolgainkat és e' veszélyt 's eggynémellyek' vélekedéseket eltekintem. Ők azoknak szólának büntetéseik felől, kik hazájok, rokonaik, oltáraik és tűzpa-daik ellen készfénének háborút; pedig az idő gondjainkat inkább az eránt kívánja, miként lehessünk bátorságban előtők, mint hogy ráfok mit szabjunk. Mert egyéb gonosztéteket elég akkor bosszulni midőn el vagynak követve:

ez, ha meg nem előzzük, ha megtörténtek egyszer; bírákhoz híjába folyamodunk; megvétetvén a' város, semmi jele a' meggyőzetteknek. De az halhatlan Istenekkel titeket szólítalak föl, kiknek mindég több vala palotátok, majórotok, szobraitok, festéseitek, mint a' hazá; ha ugyan ezeket, bár mik legyenek a' mit így ölelgettek, szeretnétek megtartani; ha mulatkozásaitok csendet, békét áhítanak, ébredjete fel valahára, 's lássatok az hon' védelméhez. Nem köz örömeitek forognak szóban, nem frigyeseink' sérelmei; szabadságunk, életünk áll kockán. Gyakor alkalmokban sokat szoltam én e' Rend előtt Egybeírt Atyák, gyakor ízben foglalá el polgárink' lelkeiket bujálkodás és pénzszierelm, 's ezért sokakat látok felharagítva rám. Ki enmagamnak 's kényeimnek soha semmi tántorodást el nem nézek, nem könnyedén tűrhetem másokban az elvetemedést. De akkor, ha nem igen ügyelétek is szavamra, hazánk ingatlanul állt; bel ereje győze gondatlanságunkon. Most immár nem az a' kérdés, ha ép vagy romlott erkölcsökkel éljünk-e; nem hogy a' Római Nép' birodalma mi nagy és mi felséges legyen: hanem hogy az, bár millyetén, miénk maradjon-e, vagy ellenségeinké velünk együtt. És énnékem valaki még könyört, még irgalmat fog emlegetni? Már ugyan régen elvesztők a' dolgok' igazi neveiket, mert a' másét eltékozolni adakozásnak, a' rossz töttek' merését nagy-lelkűségnek mondogatjuk; ez juttatá honunkat a' veszély' szélére. Ám legyenek tehát mivel így hozza a' szokás, adakozók frigyeseink' javaiból; legyenek könyörűk a' köz tár' telvajihoz; csak nekik vérünkkel ne kedveskedjenek, és midőn némelly gonoszoknak kedveznek, a' jóknak ne szögdeljék nyakokat. Jól monda, 's tanultani szőtt beszédben kevésse előbb Cájus Caesar az élet és halál felől, költeménynek hirdetvén, mint látánk, a' mit a' földalattiakról mondogálnak, hogy ott a' kajának,

különválasztva a' jóktól, pusztá, kiellen, sötét, irtózat-
tos rekeszekben tartózkodnak. Véleménye tehát az vala,
hogy foglaltassanak el vagyonaik, 's magók tartassa-
nak őrizet alatt a' leányvárosokban: nyilván mivel fél,
hogy azokat, ha Rómában maradnak, a' pártosok' ezin-
kosai vagy valamelly bérelt sokaság erővel kiszabadítja.
Mintha ugyan gonoszok egyedül a' városban volnának,
nem végig Italián, 's merészség többet nem tehetne, hol
gyarlóbb a' védelem. Mire nézve az adott tanács ugyan
hiu, ha veszélyt retteg; ha pedig mindnyájunknak a'
nagy félelmünkben ő nem fél, úgy nekem és tinéktek
félnünk annál inkább illik. Azokáért midőn Publius
Lentulus és a' többiek eránt végzendetek, tekintések
bizonyos gyanánt, hogy eggyzersmind Catilína' hadai
és minden pártosok eránt végeztek. Minél nagyobb
gonddal teenditek azt, merészségök annál inkább meg-
esökken, ha lankadozni látnak, szilajkodva itt termenek.
Ne véljétek, hogy eleink fegyverrel tevék kiesinyből
nagygyá a' hazát; ha úgy volna, azt mi bírnék a' leg-
virítőbb karban, mert frigyessink, polgáriak, fegyverünk,
lovunk nekünk több vagyon mint nekik volt. Egyéb
tevé őket nagyokká, mi nálunk épen nincs: benn szor-
galom, künn igaz kormány, tanácskozásikban szabad
lélek, melly sem kénynek nem hódola, sem véteknék.
Ezek helyett nálunk fényűzés és telhetetlenség uralkod-
nak; egyetemben szegények, fejenként gazdagok vagyunk;
a' bőséget bámúlgatjuk, a' henyét követjük; jó rossz
között nincs külömbség; a' rény' díjait ravaszkodás bi-
tangolja. Különfogja saját hasznát mindenki; lakjaitok-
ban kénynek cselédkedtek, itt pénz és kedvesség tekinte-
teinek; innen esnek rohanások az üresen hagyott honra.
De ezeket abba hagyom. Legelső polgárink eskünnek
össze hamuvá égetni hazájokat; a' Római Nép' legfe-
nébb ellenjét, a' Gallusokat, hadra szólítják ellenünk;

fejeink felett a' pártosok' vezére; ti pedig haboztok mit kelljen tennünk a' falaink közt elfogattakkal. Irgalmazzatok nekik azt tanácslom; gyerkőcze emberként tántorodának el; és gyengeségből; sőt eresszétek fegyvereikkel. Vaj bizonyára e' kegy, e' szelídség veszünkre fordulnak, ha kard lészen markáikban. Tudniillik a' dolog iszonyú, de ti attól nem tartatok. Sőt igen is nagyon; de tanyaságból, puhultan, egyike másika után várva, kéteskedtek, halhatlan Isteninkben bízakodván, kik e' hont legrettentőbb veszélyei közt is megtartották. Nem fogadások, nem asszonyi nyavalygás nyerik meg az ő segédjüket; szemesség, munkásság, józan tanács által mégyen minden; henýének, gyávaságnak adván magad', őket hijába kiáltod; haragszanak, elfordúlnak. Atyáink' idejében Títus Manlius Torquátus, a' Gallus-háboru alatt, fiját, mivel parancs ellen küzde, megöleté, 's a' derék ifju vesztével fizete nem fékezett tüzéért: ti pedig függőben vagytok mit kelljen rendelnetek honunk' istentelen gyilkosira. Tudniillik egyéb éltők ellenkezik gaz tettökkel. Irgalmazzatok tehát Lentulus' tekintetének, ha ő szemérmének, ha jó nevének, ha Isteneknek embereknek valaha irgalmazott; bocsássatok meg a' Cethégus' fiatalságának, ha most támadá meg az hont előszer. Mert mit mondjak Gabíntus, Statílius, Coepárius. felől, kik ha volt volna valaha valami szent előttök, nem vetemedének ilyekre honjok ellen. Egy szóval, Egybe-írt Atyák, ha az idő engedne helyt botlásnak, túrném, hogy beneteket tanítson meg hát a' veszély, de körül vagyunk fogva mindenfelől. Catilína hadával tör reánk; egyéb ellenségink e' kerítések közt, a' város' kebelében tartózkodnak; titokban sem készülnünk sem tanácskoznunk nem lehet; annál több ok dologhoz látni. Véleményem tehát ez: Minthogy az hont istentelen polgárink vég veszélyre juttaták, és ezek Títus Volturciusnak és az Al-

Iobrox követeknek vallásaik által gonosztéteik felől meg vannak győzve, 's hogy a' haza ellen gyilkolást, tüzet és egyéb iszonyt forralának, magok elismerék, a' feladottak, mint főben-járó vétek' világos elkövetőji, ősi szertartásink szerint halállal büntetessenek."

LIII. Letölepdvén Cátó, a' Consulárisok mind, a' Tanácsnak legnagyobb része, javalják véleményét, lelke' erejét éigiglen magasztolják; egyike piritja másikat, félénknek kiáltozza, Cátót nagynak, dicsőnek. A' Tanács végez az ő értelmében. Én sokat hallottam, sokat olvastam, melly ragyogó tötteket követett legyen el Róma honn és táborban 's szárazon és vizen; 's untalan' forgatám elmémbe, hogy szertelen nagyságára mi által elmelkedheték. Elöttem vala, hogy maroknyi népe gyakor esetekben temérdek legiókkal víva meg; hogy hatalmas fejedelmekkel harczola kis erőben: hogy sokszor szenvedé a' szerencse' makacsságát; hogy a' szólás' mesteriségében a' Görögök, a' had' dicsőségeben a' Galusok felülmultak. 'S hosszas elmélkedéseim után végre rá-találék, hogy mind e' gátlásokon némelly fíjainak ritka nagysága tudta venni győzödelmet, 's egyedül ez cselekvé, hogy gazdagságot szegénység, sokaságot kised szám felülhalada; 's midőn a' hazát vesztegetés és renyhesség megrontá, az vezérinek 's tisztviselőjinek vétkeikért saját nagyságában megtalála poltolékot. De végre Rómában, melly most a' szerint állt, mint egy magát teljesen kiszúlt anya, sok éveken keresztül nem vala nagy többé csak egy is. Értemre mindazáltal két férfija volt, szertelenek lelkeikben, de tulajdonaikban nem hasonlók, Marcus Cátó és Cájus Caesar. Minthogy őket előmbé hozá a' beszéd' sora, nem mellőzhetem el

hallgatásban, sőt azon leszek, hogy tulajdonaikat 's lelkeik' nagyságát, a' mennyire erőm fogja engedni, kifejthessem.

LIV. Származása, kora, szólnoki tehetsége a' ketőnek közel egyenlő; lelkeik nagysága hasonlatos; azon egy dicsőségök is, de nem egy nemben. Caesar jótétei, adásai által vala nagy; élte' tisztasága által Cátó. Azt nyájasság, szelídség tette kedvessé: ennek sanyarúság nyert tiszteletet. Caesar adva, segítve, megbocsátva: Cátó semmit nem adva ragyogott; eggyik menedéke az ügyefogyottaknak: másik a' gonoszok' ostora; abban lágyság tisztelteték: ebben hajthatatlanság. Caesar néki szoktatá magát szüntelen munkában lenni, felügyelni, más' dolgáért mulasztani a' magáét; semmit meg nem tagadni, ha adása rá fényt vonhat; ő nagy hivatalokat ahíta, nagy serget, új meg' új háborút, hol lelkének tündökölhessen ereje: Cátóban viszont becsület' szeretése vala meg, 's a' szerénysége, de leginkább sanyarúságé. Nem gazdagságban versenye gazdaggal, nem cinikossággal pártszövővel; hanem a' vitézzel bátor lélekben, a' szerénnyel szeméremben, a' tisztával jámborságban. Lenni akara jó, nem látszani. Így minél kevésbé kereste a' dicsőséget annál inkább érte el.

LV. Minekutána a' Tanács, mint mondám, Cátónak értelmére tért által, Ciceró tanácsosnak látván megelőzni a' következő éjt, nehogy azonközben erőszak üthesse ki magát, Triumvirjei által készíteté a' mit a' kivégzés kívánt. Ekkor előparancsolván egy csoport fegyveres népet, Lentulust maga vezeti oda; azt teszik a' többiekkel a' Praetorok. Van egy hely a' börtönben,

mellyet Tulliánumnak hínak, ha kevésbé balra lépünk elő, mintegy tizenkét talpnyira föld alatt. Falak fogják be mindenhonnan, felülről kőboltozat; szeny, bűz, sötétség ocsmánnyá teszik, irtózatossá. Lebocsátatván ide Lentulus, a' kiknek az parancsolva volt, hurokban nyakát szögek. A' patricius ember, ivadéka a' Cornéliusi fényes háznak, ki Consuli méltóságot viselt vala, így ére erkölcsiéhez 's tetteihez illő véget. Cethégus, Statilius, Gabínius, Coepárius hasonlólag vesztenek.

LVI. Míg Rómában ez mégyen véghez, Catilína a' maga sergéből és a' mellyet Mánlius vezérle, két légiót állít. A' szabadkéjűeket és a' kik az összeesküdtekhez tartoztak, csapatjai közzé rakja, és így teljesen állának legióji, holott elejénte nem vala többje mint kétezer. Katonai szerekkel sergének mintegy csak negyede vala felkészülve, a' többiek, hogyan kit történet főgyverköztete, láncsát, némellyike karót, 's hegyesre faragott rúdakat viselének. De midőn Antónius közelíte hadaival, Catilína hegyek közzé vonúlt; táborát hol a' város' hol Gallia felé indítá, alkalmat ellenének vereködésre nem adott; úgy hitte, hada kevés napok alatt nagyra fog szaporodni, ha társai Rómában megteendik a' mihez fogtak. A' martalekságot azonban, melly elejénte temérdek sokaságban vonult vala hozzá, eltolta magától, bízván a' pártosság' erejéhez, és mivel nem látá céljaihoz illőnek, hogy polgárok' ügye szolgálamberekével közössé tétessék.

LVII. De megérkezvén táborába az hír, hogy Rómában az összeesküvés kivilágosodott, 's hogy Lentulus, Cethégus és az említettek halállal lakoltanak, azon so-

kaság' nagy része, melyet harczolni a' zsákmány' reménye's a' zavar' ahítása csődített vala elő, szét oszlott; Catilína a' megmaradtakat, sivatag rengetegek közt nagy útakban, a' Pistóriai mezőbe viszi, honnan oldalnyilásokon Galliába vonuljanak. De Quintus Metellus Céler három legióval a' Picénumi mezőben előttök ülepődék meg, sejtven a' dolog' nehézségéből, hogy Catilína el törekszik illantani. Megértven tehát a' szökevényektől vonalgásit, hirtelen tábort bont 's az hegyek' tövében megáll, hol amannak, Gallia felé tartván, alá kellett ereszködnie. Antónius sem vala pedig távol, 's olly sebesen úzé az iramlókat hogyan azt számos had, bár róna földön, teheté. Catilína, látván hogy hegyek 's ellenségi tábor közzé van szorítva, hogy dolgai a' városhban visszásan mennek, 's hogy ő sem futást nem remélhet, sem semmi segélyt; jónak látá dolgát tusákkoczkájára ereszteti, 's szembe kelni Antóniussal haladék nélkül. Előhíván tehát hadait, illy beszédet tartta hozzájuk:

LVIII. „Hadak' férfijai! Tudom én hogy szó nem szül vitézséget, 's vezérének buzdítása gyáva serget erőssé, félénket bátorrá nem teszen. Mennyi lelket mindenkinek természet és gyakorlás ada, annyit mutat küzdésiben; kit sem veszély, sem dicsőség nem ébreszt, azt hasztalan nógatni; lelke' remegése dugva tartja füleit. Összehíválak benneteket, hogy eggy két szóval buzdítsalak, 's előtökbe tégyen bánásim' okát. Tudjátok, Lentulusnak lomhasága 's gyáva lelke ránk és önmagára mi veszélyt hozott, és hogy én mindég várván a' segélyt Rómából, Galliába ált nem mehettem. Mint állanak most dolgaink, úgy értitek mint magam. Ellenségünk' két serge, eggyike a' város, másika Gallia

felől, elállá útunkat; tovább vesztegléni ez helyt, bár kedvünk tartaná, az élelem' szűke, és minden egyébé, tiltanak. Akármerre tetszik mennünk, utat nyitni karddal kell. Mirenézve intlek benneteket, légyetek elszánt lélekkel, 's csatára kelyén majd, gondoljátok meg, hogy gazdagság, dicsőség, szabadság, haza, markotokban állanak. Ha győzünk, mindenünk helyén vagyon: éllemünk bőyen, tárva gyarmatink és leányvárosaink; ha megrettenünk, ha tágítunk, mind ezek ellenkezőleg fordulnak: nem lesz hely, nem lesz barát, ki fedje a' kit fegyvere nem fedett. Aztán, vitézek, felettek és mifeltünk nemazon inség lebeg: mi hazáért, szabadságért, életünkért vívunk: nekik felesleg munka némelly kevesek' hatalmaért harcolni, Rajtok azért! 's minél merészebben! emlékezzetek hajdani vitézségeetekre! Szabadságunkban áll vala életünket gyalázatos számkítáltásban tölteni; némellyitek elvesztvén saját telkét, remélhető hogy Rómában koldulgatva élhet el a' mások' vagyonából. Mivel azt ocsmánynak nézettek, 's illetlennek férfiakhoz, ezt tetszék követnetek. Ha immost egyebet akartok, merészségre leszen szükség; hadat békére csak győztes cserél; mert idvet szökésben remélni, midőn fegyvered', mivel tested' védhetéd, elfordítád ellenségedtől, az ugyan veszedelmes esztelenség. Csatában azt éri legnagyobb baj, ki leginkább retteg; merész lélek erős bástya. Ha beneteket elnézlek, vitéz férfiak, és ha tötteiteket forgatom, nagy remény száll meg, hogy győzni fogunk. Bízta ködvetek, korotok, vitézségtek, és a' szükség, mely a' félénket is bátorrá teszi. Mert hogy az ellenség' sokasága bennünket békanyarítson, a' hely' szűke nem engedi. Ha mindazáltal nagy lelkeiteket kancsal szemmel nézné a' szerencse, légyetek rajta; hogy éltetek bosszúlatlan ne vesszen; ne hagyjátok ma

gatoakat marhaként mészároltatni; küzdjeteak mint férfiakhoz illik, 's tegyéteak hogy öka vérezen vegyéak meg a' diadalt."

LIX. Ezt mondván, valamit megpihen. De most fuvatja az indúlót, 's rendekre osztott hadát róna földre vezérli. Most félre vitetvén minden lovat, hogy egyenlővé tétetvén mindnyájokkal a' veszély, katonájinak nőjön bátorságok, maga is gyalogra száll, 's hadait elrendeli, hogyan hely és szám kívánják. Balra hegyek, jobbra meredek szirt közzé szorúlva, nyolcz csapatot előre von, a' többit tartalékúl állítja ki, összeszorítja, 's századosaikat, 's a' közemberek' legjobbjait 's a' kiknek legjobb fegyvereik valának, első rende közzé helyzi; Cájus Mániusra a' jobb szárnyat, a' Fésuleira a' balt bízza, maga a' szabadosokkal és gyarmatbeliekkel azon Sas mellett fog helyt, melly a' Cimber háborúban Cájus Márius' sergénél voltnak mondatott. Más részről Cájus Antónius, mivel beteg lába miatt a' tusában meg nem jelenhete, sergét Legátusának Marcus Petréjusnak engedi. Ez a' zendülés miatt felszólított veteránusok' csapatit homlokba állítja, egyéb sergeit, tartalékúl; ezek megé, Maga végig nyargalja a' rendeket, embereit nevökön szólítja, buzdítja, inti, kéri, emlékezzenek hogy fegyvertelen haramiák ellen, hogy honjokért, háznépekért, oltárjokért, tűzpadokért küzdenek. Derók hadi-ember, ki harmincz évnél régebben mint Tribúnus, Praefectus, Legátus, Praetor, dicsőségben szolgált, közzülök sokakat ismere, vitéz tötteiket tudta, 's ezeket emlegetvén, lelkeiket gyulasztgattá.

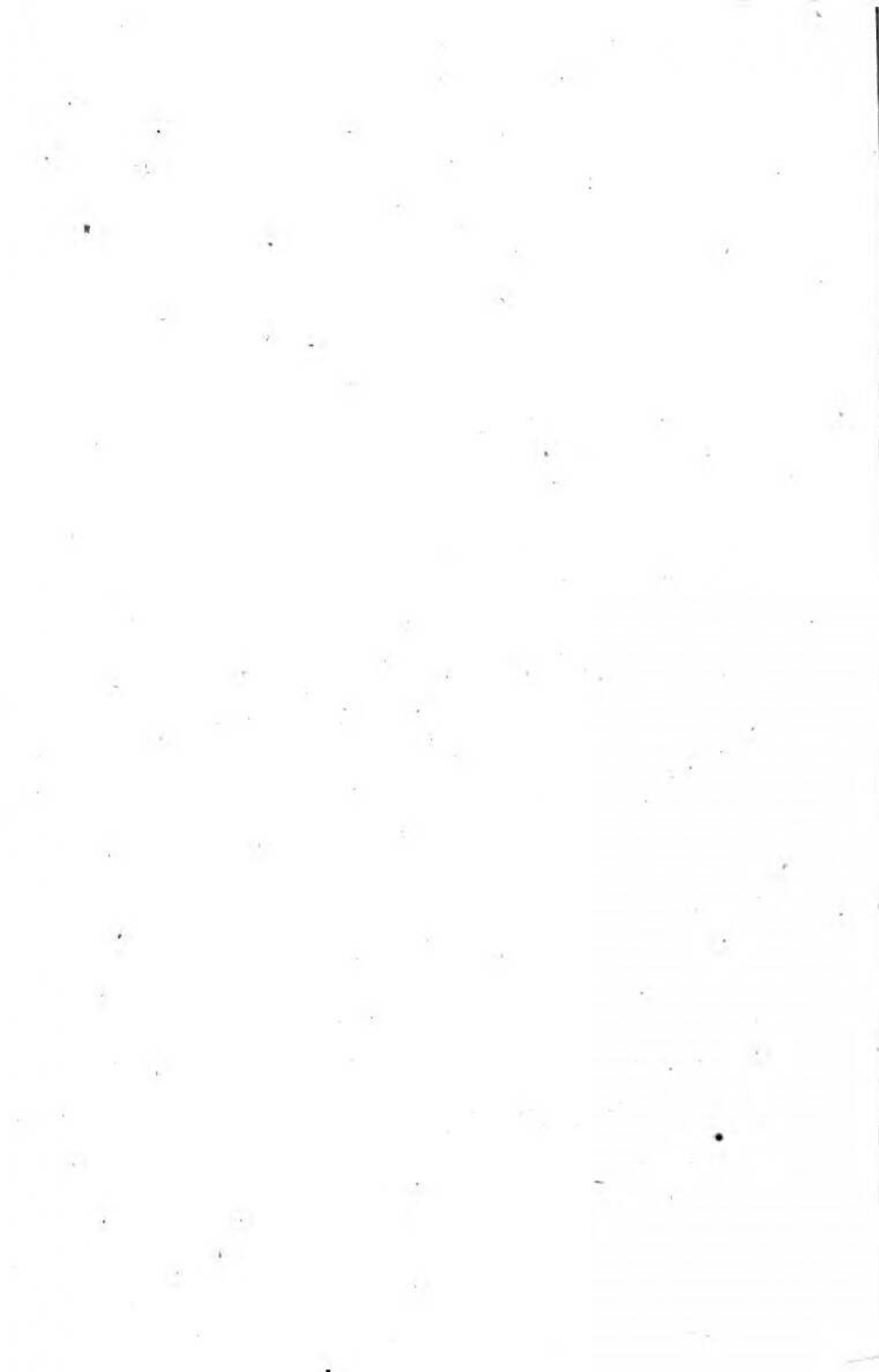
LX. Végig lévén tekintve minden, Petréjus jelt fuvat a' túbával, 's csapatit lassandan lépdelteti. Azt te-

szi az ellenhad is. Oda érvén, hol a' ferentáriusok már kezdheték a' vereködést, nagy rivalkodások között összecsapnak; abba hagyják a' gerelyt; karddal megy munkájok. A' veteránusok emlékeznek egykor tőtteikre, 's nem tágítanak; azok vesztég állnak; nem fér hozzájuk félelem; teljes elszánással küzd mindegyik fél. Catilína könnyed hadaival az első rendben dolgozik, gyámolítja gyengültjeit, a' sebhedteket épekkel váltogatja; gondja van mindenre; maga derekasan küzd, terítgeti ellenjeit; vitéz katona 's lelkes vezér' tisztét együtt viseli. Látván Petréjus hogy Catilína, mit tőle nem várt, egész erővel nyomul, Praetori hadát az ellenhad' közepének viszi, megzavarja; valaki elébe jó, őli; végre két felől rájok omlik. Mánlius és a' Fésulei szabdalkozva hullnak el, 's a' legelsők között. Catilína, verve látván hadát, 's emlékezve származására 's egykori fényére, a' legfőmöttebb csoportnak megyen, 's viaskodva áldtőf, döstetik.

LXI. Be lévén végezve a' csata, akkor vala ám látni, melly merészség és eltökélet volt légyen az ellenhadban. Mert csaknem minden ott fekvék a' hol küzde. A' kevesek, kiket szét szórá a' Praetori csapat, valamivel ugyan távolabb, de még is mind elől vett sebekkel rogytak össze. Catilína, messzére előre haladva az övéi előtt, az ellenhad' holtjai közt találtatott, pihengve még, 's lelke' vadonságát, mit éltében visele, most is arczán tartóztatva. Végre az egész seregből, sem a' küzdők sem a' futók közt, egy szabadszületésű sem fogathaték el; úgy nem kimélé mindnyája a' maga mint ellenje' életét. De véretlen víg győzödelt a' Római nép' serge sem kapott, mert legvitézbec vagy küzdve hulltanak el, vagy

sullyosan megsebhedve szüntek meg viaskodni. Sokan, kik látni vagy zsákmányt szedni jöttek elő, az ellenségi had' tetteit forgatván, egyik felére, másik vendégtársára talált, olykor haragosára. Így váltogatá egymást, végig az egész sergen öröm és bánat, siralom és vígadás.

J U G U R T H A.

I. Hazug vádja az embereknek a' magok természete ellen, hogy az, a' gyarló, a' rövidkoru, inkább igazgatatik történet mint ész által. Sőt jól tekintvén el, úgy fogjuk találni, hogy nálánál jelesebb, nagyságosabb semmi nincs, 's a' természet inkább érzi a' mi munkáságunk' mint az erő' 's idő' hiját, Az halandók' életének vezére 's igazgatója a' lélek; 's az midőn érdem' útján hágdos dicsőség felé, eléggé hatalmas, eléggé ragyogó, 's nem szorúl szerencsére, mi jámborságot, iparkodást 's egyéb jó tulajdont sem ad, sem vesz. De midőn elfogva rossz kíványoktól, henyére 's testi örömekre süllyedünk, 's midőn így hivalkodásban időnk 's erőnk elsuhan, ok nélkül vádoljuk a' természetet, ön vétünk'et a' dolgokra tévén által, annak okai. Ha ember annyi gonddal űzné a' mi hasznos, mennyivel a' szükségtelent, sőt a' veszedelmest is, keresi, ő kormányzaná'a Szerencsét nem a' Szerencse őtet, 's azon magasságig fogna emelkedni, hol, bár halandó, elhalhatatlan dicsőségben ragyoghatna.

II. Az ember testből és lélekből alkotott, 's így minden foglalatosságai 's szívének minden ahítása hol a' test' természetét követik, hol a' lélekéit. Arcz' szépsége, nagy gazdagságok, testi erő, 's minden egyéb eféle, hamar elenyésznek, de az elme' nemes művei, mint maga a' lélek, megmaradnak örökké, A' testnek, a

Szerencse' adományainak úgy van végök mint kezdetök volt; valami lett, elhal, gyarapodik 's elvénhed: a' lélek romolhatatlan, örök; intézi a' halandók' éltét, ő csinál mindent; bír, nem bíratik. Annál inkább álmélkodhatunk tehát azok' botorságán, kik a' test' öröminek adván magokat, éltöket renyhén töltik; az elmét ellenben, minél halandónak semmi jobb nem jút, mivelés nélkül hagyván, tompulni engedik. Kivált midőn annak olly sok és olly külömböző ösvéhyei vannak, mellyeken örök esillogásba eljuthatni.

III. Azonban a' fentebb és alsóbb méltóságok, 's minden egyéb köz hivatal, nekem ugyan ez időben eszes ember' óhajására méltóknak épen nem látszanak, mert a' megtiszteltetés most nem jutalma az érdemnek, 's ha kik azt fondorkodva elnyerék is, azért nem inkább bátrak és tiszteletesek. Erővel uralkodni hazán és a' kik tőled függenek, bár azt tehetd 's igazíthatd a' fogyatzásokat, az ugyan mindég alkalmatlan; kivált hogy a' legkissebb változás halállal, futással, 's egyéb bajjal rettegtethet, és siker nélkül törekedni, 's minden gondod 's fáradozásid által nem egyebet keresni mint hogy gyűlöltessél, veszedelmes neme az őrzöngésnek. Hanem ha kít az a' boldogtalan viszketeg bántana, hogy ön becsét 's szabadságát némelly mások' hatalmának kész légyen áldozatul nyújtani.

IV. Az elme' műveiben pedig egyike a' legtisztelőtesbeknek, leghasznosabbaknak, a' történetek' írása, minek becsé felől minekutána sokan szólottak, én hallgatni fogok; 's azért eggyzersmind nehogy azt mondják, hogy midőn ügyömet magasztalom, magamat akarom szemtelenül nagyítani. És én ugyan látom, lesznek, kiknél nemis és nagyhasznú igyekezetem, mivel éltemet

távoly szándékozom tölteni a' hivataloktól, henyeségnek neveztetend; igen is azoknál, kik előtt az dicséretes munka, ha tisztelgetik a' népet, 's annak kedvét vendéglések által keresgetik. Ezek ha meggondolják, mind hogy én melly időkben nyertem hivatalokat, mind hogy oda melly férfiak nem juthatának, később pedig mi fajta emberkéek léptek a' Tanácsba; valóban kénytelenek lesznek vallást tenni, hogy elmém' akaratján inkább változtata józan ész mint renyheség, 's ürem a' honnak hasznosabb mint sok mások' szolgálásai. Gyakor ízben hallám én mondani Quintus Maxumust, Publius Scípiót, 's ezenfelül az honnak több jeles férfijait, hogy midőn ők öseik' képeiket szemlélgetik, lelkök hatalmasban gyúlad mind arra; a' mi nagy és jó. Tudnillik az a' gyúlasztás nem a' viaszban, nem a' festékben áll, hanem a' viselt nagy töttek' emléke a' jobbak' lelkeikbe lángot lobbant, és az előbb el sem alszik, mint midőn ama' jóknak utól érek dicsőségekét. De kicsoda az e' romlottságban mindenek közzül, ki nagy elejéhez nem gazdagsága 's esztelen pazarlásai, hanem inkább jámbor lelke által hasonlítani akarjon? Magok a' mi új emberkéink, kik hajdan rényökkal vágatának a' Nemesség' elébe, zsiványkodva törekszenek tisztségeket nyerni. Mintha ugyan Praetura és Consulátus, 's minden más hivatal, magokban volnának nagyok, 's fényt azoktól nem vennének, kik azt viselik. De szabadabban 's meszebbre tértem ki, átalván és útálván hazám' romlottságát. Most dolgomhoz fordulok.

V. **A'** háborút fogom írni, mellyet Rómának Népe Jugurtha Numídiái Király ellen visele, mert irtózatoss és változó szerencsájú, és mivel a' Nemesi Rend' dölýfe

elsőben itt töretett meg. Gyászos verseny, mely felforgata egyházi világi rendelkezéseket, 's a' pontjáig méne a' feneségnek, hogy végét bel háboru 's Itáliának teljes elpusztulása hozható elő. De minekelőtte dolgomhoz látok, holmi fégybb történeteket szükség előre bocsátanom, hogy beszédem világosbá, nyilvánabbá váljon. A' Poenus második háború alatt, hol Hannibál Carthagói Vezér Itália' erejét annyira megtöré, hogyan miolta Róma a' maga dicsőségére felhágott, nem soha még senki más, Publius Scípió, kinek az érdem tovább Africánus nevet adott, Massinissa Numídiái királyt barátságába fogadta volt. Ez minekünk olly nagy és sok szolgálókat tőn, hogy a' Rámai Nép, leggyőzván elvégre Carthagót, és a' nagybirtoku Sypháxot elfogván, minden elfoglalt várost és tartományt ajándéku a' királynak hagyja. Massinissa nekünk hív és hasznos barátunk volt, 's életének 's hűségének csak a' halál vete végét. Országai fíjára Micipsára szállottak egyetemben, mert Massinabál és Gulussa testvéreit nyavalya ragadá el. Ez Adherbált és Hiempsált nemzette házának, Jugurthát pedig Mustanabal testvére' fíját, ki Masssinissa által, hogy ágyastól született, magányos karban vala hagyva, saját magzattal egygy gondban 's fényben nevelé.

VI. Serdülgete Jugurtha erőben és szépségben, és még sokkal inkább lelke' nagy tehetségeiben. Nem adá ő magát megrontani a' henye kényes életnek, hanem, mint Numidához illik, lovaglásban, íjazásban, futásokban vetélkedék társai közt, minden másokat felülmúlá, és még is minden másoktól kedveltetett. Ideje' nagy részét vadászatokban töltötte; oroszánt 's egyéb fenevadat ő teríté legelő a' egyike a' legelsőbbeknek; legtöbbet teve, 's maga felől legkevesebbet szóla. Micipsa ennek örült elejénte, mert az ifju' nagy tulajdonai fényt ígér-

tenek országának; de tovább, látván hogy ő öregszik, 's gyermekei kiskorúak, Jugurtha pedig emberedésnek indúlt, szertelen aggás szálla reá, 's elméjét nehéz gondok hánytorgaták. Rettegteté az emberi gyarlóság, melly uraságra törekedik és sikamló teljesíteni a' mire vágy, 's a' maga vénsége, a' gyermekek' ifju kora, mi elég inger reményre gyulasztani 's megtántorítani a' szerénybek' lelkeiket is; de viszont azt is rettegé, hogy ha előleti Jugurthát, abból könnyen zendülés, vérontások támadhatnának.

VII. Látván azért, hogy a' népkedvelte ifjat sem nyilván erővel, sem kelepczék által el nem olthatja, feltötte magában hogy a' merész 's katonai dicsőséget szomjuzó embert veszélyeknek hányja elébe, 's a' szerencsével adatja meg a' mit óhajt. Lovag és gyalog sergect küldvén tehát segédül a' Numantiai háborúban Rómának, vezérökké tette Jugurthát, remélvén hogy ez ott, vakmerőségei vagy az ellen' vitézsége által, vesztét leli. De a' dolog egészen másként üte ki mint gondolá. Mert Jugurtha, a' mint szemes is vala, fáradhatlan is elérni a' mire törekedett, kitanúlván Scípió' természetét, ki Róma' sergeit kormányozta, és a' Hispánusok' szokásait; aztán fáradságai, gondossága, hív és gyors teljesítései által mind annak a' mi neki parancsoltatott, 's magát önkényt, is ellenébe vetvén a' veszélyeknek, kevés idő alatt olly fényt vona magára, hogy szerelmelön a' mieinknek, az ellennek rettegése. Együtt bírá két ellenkező ritka tulajdont: tüzet a' verekedésekben, a' tanácsban nyugodalmat; holott az okosság mást félénkké szokott tenni, a' tűz vakmerővé. A' mi Imperatorunk tehát órá bízta legsullyosb dolgait, őtet barátjai közzé fogadta; naponként inkább kedvelte, mint kinek sem tanácsa nem volt soha hasztalan, sem me-

részei. Ezekhez járula lelke' szelídsége 's nyájassága, mik által a' Rómaiak közzül sokakat igen szoros baráttá tevé.

VIII. Sergünknel azon időben sok Nemes és sok új ember volt, kik előtt több a' pénz mint becsület és hűség; nyugtalankodók, hatalmasok Rómában, frigsinknél tekintetesbek inkább mint tiszteletesek. Ezek Jugurthának nagyokra törekedő elméjét nem szüntek meggyűlősztatni, hogy ő, meghalván Micipsa, Numidiát egészen magáévé teheti; benne sok az érdem, 's Rómában minden áros. De eltöröltetvén Numantia, Publius Scípió, eleresztvén a' segédhadakat 's maga visszatérni szándékozván, megajándékozá Jugurthát, vitéz bátor lelkét a' sereg előtt nagy dicséreteivel magasztolá; azután elvivé sátorába, 's ott neki, a' mint magokban maradának, azt adá intésül, hogy a' Rómaiak' barátságát keresse egyetemben inkább mint eggyenként; ne szoknék kedveskedésekhez; veszélyel vásároltatik kevesektől a' mi sokaké; ha megmaradand erkölcsseiben, fény és a' királyság önkényt fognak rá szállani; de ha siet azt elérni, pénze buktatja meg.

IX. Ezt mondván neki, levelével mélyet Micipsához megvigyen elereszti. Annak ez vala tartalma: „Jugurthának a' Numantiai háborúban nagy fénnel ragyogott vitézsége, 's e' hír neked, tudom azt, örömedre lesz. Minekünk érdemiért kedves, 's hogy az legyen a' Római Tanács és Nép előtt is, gondom leszen. Neked barátságunk szerint örvendek; benne méltó férfit bírsz magadhoz 's Massinissa nagyatyjához.“ A' király valónak látván a' levélből a' mit az hírekből értett, megvala hatva Jugurthának érdemei által, 's leszelidítvén indulatit, őtet immost jótétekkel igyekszik magához

csatlani. Legottan tehát fíjává fogadá, 's vég akaratjában, két fíjával együtt, őt is örökösévé tette. Kevés évek mulva, elaggasztva kora 's betegeskedései által, a mint élte' végét jelen lenni látá, előhívatván barátit, rokonit, ezek és Adherbál és Hiempsál fíjai előtt, úgy mondják, Jugurthához illy beszédet tarta: „Én téged Jugurtha, atyádnak halála után, még gyenge kisdedet, remény nélkül, birtok nélkül, örökösemnek fogadtalak, bizakodván, hogy neked jótétimért nem leszek kevésbé kedves, mint, hakiket nemzeni fognék, gyermekimnek. 'S ebben ugyan meg nem csalatkozám. Mert hogy egyéb vitéz nagy tetteidet elmellőzzem, megjővén Numantiából, te engem és országomat eltetőzél fényeddel; nagy lelked a' Rómaiakat régi barátinkból még szorosb barátinkká titted; Hispaniában házunk' fényét megújítottad, és a' minél embernek nincs nehezebb, dicsőséged által az irígységet meggyőzted. Immost, midőn a' természet életem' végét elhozá, e' jobboldra, hazánk' hűségére kérélek, kényszerítlek, szeresd a' kik születésők által rokonid, jóságom által testvérid, 's ne kívánj idegeneket csatlani inkább magadhoz, mint véreidet kedvedben megtartani. Nem sereg, nem kincs védi az országokat, hanem barátok, kiket sem fegyver nem verhet csoportokra, sem arany nem vásárol; őket hűség szerzi, 's kedvezések. 'S ki barát inkább mint testvér testvérhez? 's hol találod hűnek az idegent, ha a' tieidnek leszesz ellensége? Erős birodalmat hagyok rátok, ha szeretenditek egymást: gyengét, ha rosszak lesztek; mert eggyesség a' mi csekély, naggyá, visszázkodás a' mi nagy, kicsinnyé teszi. Gondoskodni, nehogy mi rossz történhessék, Jugurtha, ímezeknél tenéked illik inkább, ki náloknál értelembe 's korban több vagy. Villongók közt bántani mást, bár ő bántatott, mindég a' hatalmasb látszik, mert nagyobb nála az erő. Ti pedig, Adherbál és Hiempsál,

szeressétek, tiszteljétek e' derék testvértetek, kövessétek őtet ritka érdemeiben, 's légyetek rajta, hogy annak ne mondathassam, ki derék fiát inkább tudtam fogadni mint nemzeni."

X. Ezekre Jugurtha, bátor érté hogy a' Király színeskődik, 's elméjében maga is egészen egyebet forrala, de úgy kívánván az idő, hajlandólag felel. Micipsa kevés napok múlva elhal. Minekutána őtet királyisan eltakaríták, egybe gyűlnek, végezni egymás közt minden dolgaik eránt. Hiempsál, az ifjabb, ki Jugurthára, mivel anyja által hasonlatlan vala bozzájok, eddig is kevély göggel pillonga le, Adherbálnak jobbájához telepődik, nehogy Jugurtha közben maradjon, mi tisztelet a' Numidáknál; de kifárasztva bátyja' kérései által hogy engedne a' kornak, sokára a' másik félre tér. A' mint tanakodásaik folynak, Jugurtha egyebek közt e' szót ejti: „Másoltassék meg valami az utolsó öt év alatt rendelkezve volt, mert ekkor már Micipsa, az elvénhedett, lelkenek nem bírt egész erejével." Erre Hiempsál: „Tetszik a' tanács, mert Jugurtha a' három utolsó év alatt vétetek örökségbe." A' szó ennek keblébe mélyebben szálla le mint képzelhetni. Gyötörve tehát haragja 's tartalékjai által, nem lél nyugtot, 's mindent tesz hogy Hiempsált kelepczébe keríthesse. Szándéka nehezen haladván, mivel vad lelke enyhülni nem tud, eltökéli, hogy feltétét, bármint lehet, végre hajtja.

XI. Visszálkodások történnén az említett első gyűlésben a' királyfiak közt, abban állapotának meg, hogy osztassék fel a' kincs, 's jegyeztessék ki mindenikének határa. Idő rendeltetik egyikre is másakra is, 's a' kincsére korább. A' királykák tehát közel tájakra költöznek a' pénzhez, egyike és másika külön helyre. Hi-

empsál, történetből, Thirmída városban annak házánál szálla meg, ki Jugurthának első poroszlója volt, 's különösen kedves előtte hűségéért. Ezt ő, mint a' kít maga a' Szerencse nyújtja neki eszközül, megnyeri ígéretei által, menne oda, mintegy megtekinteni házat, 's készíttetne ál-kolcsot kapujához, mert az igaziak Hiempsálhoz be szoktak vala vitetni; ő, mikor majd ideje leend, meg fog jelenni, és sokad magával. A' Numída eljár dolgaiban, 's a' Jugurtha' katonáját, mint parancsolva volt éjjel a' házhoz béereszti. Bérohanván ezek, egyik itt, másik amott keresi a' Királyt; a' ki aludt, a' ki felriadt, öldösik; kutatják a' rejteköket, a' zárokat tördelik; csörgés, csattogás tölt el mindent. Hiempsál kézre kerül, elrejtözve egy szolgálóasszony' viskójába, hova riadtában 's nem ismervén a' helyeket, mingyárt elejénte szaladott vala. Fejét a' Numídák, mert úgy vala parancsolva Jugurthához elvivék.

XII. A' szörnyű tett' híre egész Africában hamar elterjed. Adherbált, és valakik azelőtt Micipsát uralták, ijedőlem szállotta meg. Kétfelé szakadnak, Adherbálhoz a' számosabb rész hajlott, amahhoz a' hadban jobbak. Jugurtha tehát nagy serget gyűjt; a' városokat részint erővel, részint feladás által, birtokához csatolja; egész Numídiát magáévá igyekszik tenni. Adherbál, bátor már követeket indíta Rómába, tudósítani a' Tanácsot bajai 's testvérének veszte felől, de bízva katonái' számába, fegyverhez lát. Azonban csatára kerülván a' dolog, verve futott a' mi tartományunkba, 's onnan aztán Róma felé. Jugurtha most, elkövetvén a' mit forralt, 's bírván a' mire vágyott, nyugodalomban tekinté végig tötteit, 's rettegni kezdé a' Római Nép' haragját, 's érzeni hogy az ellen csak pénze 's a' Nemesség' fősvénysége védheti. Kevés napok mulva tehát követeket in-

dít Rómába sok arannyal, ezüsttel, 's meghagyja, hogy legelőbb régi barátit töltsék el ajándékival, tovább igyekezzenek újakat szerzeni, 's valakiket lehet, nyerjenek meg ügyének. 'S a' mint ezek megérkezének a' városba, 's adományait szállításolójiknak és a' kik ekkor tekintetben álltak, kioszták, a' Nemességben hirtelen olly nagy leve a' változás, hogy azt a' Jugurthát, kit eddig vádlottak, gyűlöltek, most pártfogolták, 's megrontva adományai 's ígéretei által, sorba járák a' Tanácsnokokat, mindent elkövettenek, hogy ellene semmi terhes ne végeztessék. Arra jővén a' dolog, hogy a' követe bizakodhatának ügyökhöz, nap rendeltetik nékiek, 's a' két fél felidézttetik. Adherbál ekkor e' beszédet tartá:

XIII. „Egybe-írt Atyák! Haldokló atyám Micipsa azt hagyá nekem, hogy Numídiát tartanám egyedül igazgatásában enyémnek; hogy tulajdona 's a' fő hatalom benne tiétek; igyekezném Rómának, békében, hadban, minél szaporább és tetemesb szolgálatokat tenni; hogy benneteket tekintenék rokonimnak, véreimnek; hogy ezeket ha teendem, barátságokban találok felkincsemet, hadaimat, országom' védelmét. És íme, midőn teljesítem a' mit hagyott, Jugurtha, a' legistentelenebbike mind azoknak a' kiket a' föld hátán hord, felségteket nem rettegvén, engem, Massinissának unokáját, és már törzsem olta frigyését, barátját a' Róma' Népe'nek, országomból, birtokaimból kiforgata. És én ugyan, Egybe-írt Atyák, óhajtanám, volna szabad, minekutána e' gyalázatokba kelle süllyednem, segédek inkább kívánnom saját szolgálatimnál fogva, mint eldődimért; és mindenek-felett, hogy a' Római Nép nekem ollyannal tartozhatnék mire szükségem nincs; 's mingyárt azután, hogy az illyennel, minekutána rá szorúltam, élhetnék mint nékem tartozottakkal: de mint-

hogy jámborság magában ritkán talál ótalmat, 's nem rajtam áll, Jugurtha millyen volt légyen; hozzátok folyamodom, Egybe-írt Atyák, kiknek, a' mi nekem fellette kínos, kénytelen vagyok előbb lenni terhetekre mint szolgálatotokra leheték. Más királyok vagy általatok megverve fogadtatának barátitoknak, vagy szorult állapotjaikban keresék szövetségtöket: az én házam a' Róma Népével Carthágói háborúja alatt kele frígybe, mellykor annak inkább becsülheténk hűségét mint szerencsáját. Ne engedjétek, Egybe-írt Atyák, hogy én, annak sarjadéka, hijába könyörögjek segédekért. Megnyerni azt, ha semmi okom nem volna is boldogtalan sorsomon kívül, hogy előbb király, születésem, birtokaim által nagy valék, most pedig, elváltoztatva inségimtől, szegény vagyok; 's idegen gyámolra szorúltam; illenék mindazáltal a' Római Nép' felségéhez eltávoztatni tőlem a' bánást, és nem tűrni hogy amaz hízzék gazságaiban. Ki vagyok vetve határiból mellyeket őseimnek a' Római Nép adott; honnan véletek atyám és nagyatyám Syphaxot és a' Carthágiakat elkergeték. A' ti adományotok raboltatott el tőlem, Egybe-írt Atyák; ti vagytok megbántva az én sérelmimben. Én szerencsétlen! 's oda mennek-e ki tehát a' te jótéteid, atyám Micípsa, hogy törzsödet az oltsa el, kit te fiaiddal tevél egyenlővé, 's részesévé országodnak? Soha nem leend-e tehát házunk nyugalomban? Mindenha vérben, fegyverben, futamlásban kell-e tehát forganunk? Míg Carthágó bírja magát, méltán szenvedénk minden gonoszt; ellenségink oldalunkban, ti barátink távol, minden reményünk fegyverben állott. De miolta ki van oltva e' mirígy, örvendve élénk a' békét, mint kiknek semmi ellenségeink, hanemha kit ti hagyátok. 'S íme Jugurtha véletlenül, tűrhetlen vakmerőséggel, fölfuvalkodva gonoszságában, előli testvéremet, neki rokonát; országát előbb gazsága' di-

jává teszi; aztán engem, ki a' ti birtokotokban semmit kevésbé mint bántást, mint hadat nem vártam, minthogy hasonló istentelenségével kelepcebébe nem csavarhata, oda juttatott, hogy honomból, lakásomból, mint látjátok, kiverve, elborítva szorultsággal, inséggel, mindenhol több bátorságban lehetek mint saját országomban. Én mindég úgy hittem, Egybe-írt Atyák, 's ezt hallám mondani gyakor ízben nemzömet, hogy a' kik barátságtokat keresik, nehéz munkára vállalkoznak ugyan, de hogy aztán minden halandók felett bátorságosok. Mi megtevénk a' mi rajtunk állt: véletek tartánk minden háborúitokban; hogy a' béke alatt én élhessek nyugalomban, arról ti tehettek, Egybe-írt Atyák. Micipsa bennünket hagyta, két testvér fiakat; úgy hitte, ama' harmadikat, Jugurthát, jótéte fogja hozzánk csatolhatni. 'S íme egyikünk ölte van; én alig szabadúlhaték ki vérengező kezeiből. Mit tégyek, szerencsétlen? hova forduljak leginkább? Véreim, kikbe bízhatam vala, mind eloltatának; atyám lefizeté elkerülhetlen tartozását a' természetnek; testvéreimet az ölte meg, ki neki testvérévé vala téve; társaim, híveim, véreim, csigázások közt veszttek; némellyike keresztre vonatott, némellyikét a' vadaknak hányatta elébe; az a' kevés, kiknek meghagyá élőket, sötétbe zárva, siralom és zokogás közt tölti halálánál keserűbb napjait. Állana bár épségben valamit elvesztettem, vagy a' mi ellenemmé vála barátomból; de ha véletlen baj ért volna, előttetek esdekleném, Egybe-írt Atyák, kiknek, birodalmotok' felségéhez képest mind arra, a' mi szent vagy vétkes, ügyelnetek illik. De most, kikergetve honomból, magamra hagyva, mind attól, a' mire az életben szükség van, megfosztva, hova forduljak? meg kit szólítsak? nemzeteket-e, királyokat-e, kik háznak, a' ti barátságotokért, mind haragosai? Léphetek-e helyre, hol győzödelmes eleimnek pusztítá-

sait számtalan emlék nem hirdeti? 's könyörül-e rajtam a' ki nektek valaha ellenségem volt? Aztán bennünket Massinissa úgy oktatott, hogy a' Római Népen kívül birodalmunk senkiben ne légyen; hogy új frigyét seha el ne fogadjunk; hogy bőv oltalmunk lesz barátságtokban mindég; hogy ha e' birodalom' szerencséje változni találna, mi is vesszünk véletek. Nagy lelketek által, és mivel úgy akarják az Istenek, ti erősek, hatalmasok vagytok; kényetek szerint mégyen minden; nektek minden hódol; könnyű tehát frígyesötök' bajáról tönnetek. Egyedül attól tartok, hogy némellyiteket megteveszthetné hajlandósága Jugurthához, kit ti nem ismerhettek. Ezek sorba járnak benneteket, kérnek, kényszerítnek, hogy az ellen, a' ki jelen nincs és magát nem mentheti, terhest ne végezzetek; én költeményeket panaszlok, futást színlelek, holott vesztég ülhetek országomban. Vajha én azt láthatnám színleni effélét, kinek istentelen kezei engem ez inségbe lökének, és valaha, ti, vagy a' halhatatlan Istenek, látni akarjatok az emberek' dolgaihoz! Oh akkor ő, ki mostan vétkei által nagy és dőlczeg, elmarczongolva minden gyötrelmek közt hitetlensége miatt atyám ellen, testvérem' elöléséért, nékem nyomorgatásimért, keservesen lakolna! Most, kedves öcsém énnékem, te bár idő előtt halál el, és annak vétke által, kinek illyet tenni legkevésbé illett; szomorú eseten minden mindazáltal örvendenem kell inkább mint siránkoznom; mert te nem országotat vesztéd el, hanem élteddel együtt e' szaladást, számkinléteit, szorultságot, és mind a' bajt, melly engem nyom. Én pedig boldogtalan, ez örvénybe taszítva egykori méltóságomból, szomorú tanúja vagyok az emberi nagyság' állhatlanságának, 's mit kezdjek, nem tudom: a' té vesztedet bosszúljam-e, segélyre szorúlt enmagam is? vagy országomat védjem, kinek éltem, holtom más késétől függ? Bár dőlhet-

nék ki díszes halállal inségeim közzül, 's ne volnék kénytelen gyalázatomat szemlélni, ha belé-fáradva nyomorúságimba, magamat gyötröm által eltapostatom! Most sem élni kedvem, sem gyalázat nélkül nem veszhetek. Egyhe-írt Atyák, magatokra kérlek, magzatitokra, véreitekre, a' Római Nép' fennségére, segéljetei rajtam, szerencsétlenül! Gátoljátok meg e' nyomorgatást; ne engedjétek Numídiát, melly tiétek, gonoszság és házam' vére által összeomlani.

XIV. Minekutána a' Király e' beszédnek véget vete, a' követek, többet bízva adományaikhoz mint ügyökhöz, kevés szóval felelnek: „Hiempsált Numídaji ölték meg, kegyetlenségei miatt; háborút Adherbál kezdé, 's meggyőzetvén, panaszkodik, hogy nem bánthat mást; Jugurtha kéri a' Tanácsot, ne tekintené egyébként mint a' minek Numantiánál ismerte, 's vádlója' szavait ne vegye többnek mint az ő tötteit.“ A' két fél odahagyja a' Cúriát, 's a' Tanács legottan értekezik. A' követek' pártfogóji, azonfelül nagy rész, kiket a' Király' adományai megrontottak, nem ügyelnek Adherbál' panaszaira, Jugurtha' érdemeit magasztolják, 's minden erejökkel, tekintetökkel ennek bűne 's gyalázatai mellett azt tesszik, a' mit saját dicsőségeért fognának. Ellenben a' kevesek, kiknél becsület és igaz több vala még mint a' pénz, hangosan vitaták, hogy Adherbálon segíteni kell, 's keményen büntetni a' Hiempsál' halálát; senki nem inkább mint Aemílius Scaurus, nemes-születésű ember, tüzes, pártszövő, pénzre, méltóságokra, hatalomra törekedő, de ravasz titkolója bűneinek. Ez szemtelen nyilvánossággal látván osztogatni a' Király' adományait, 's félvén hogy a' bosszantó vétek, a' mi könnyen megtörténhet, gyűlölséget vonand magára, indulatját a' megszokott büntől visszatartóztatá.

XV. A' Tanácsban győzött a' rész, melly bért és adományt elébe tőn az igaznak. Végzés hozatott hogy tiz férfi menjen, 's ossza fel a' Micipsa' országát Jugurtha és Adhèrbál közt. A' küldöttség' fejedelme Lúcius Opínius, nevezetes ember, 's nagy tekintetű a' Tanácsban; mert midőn Cájus Gracchus és Marcus Fulvius megöletének, Consul akkor, a' néppel keményen érzeteté a' Nemesség' győzödelmét. Jugurtha ezt már Rómában barátjának tapasztolá; mind az mellett megtevé a' rendelkezéseket, hogy megérkezvén Africába, nagy gonddal és nagy tiszteletben fogadtassék; 's tovább adományai által oda hajtotta, hogy a' Király' javát tégye elébe hitének, tisztének, becsületének. E' szerrel állott azoknak is, kik Opíniussal együtt jöttek, 's sokakat közölők megkapott; kevés előtt vala több hit mint adomány. Az osztályban a' mi Mauretániával határazik, 's gazdagabb holdakban és lakosokkal, Jugurtháé leve: ama' másik, melly látszik jobbnak, de nem az, mellynek többek révei, 's épületei ékesebbek, Adherbálnak jutott.

XVI. A' dolog látszik kívánni, hogy Africa' fekvését rövid szóval előadjam 's megnevezzem a' nemzeteket, kikkel háborúban 's barátságban állánk. A' mi tájak 's népek hőség vagy zordon égszak 's pusztaságaik miatt kevésbé jártasok, azok felől bizonyost mondani bajos. A' többiről röviden fogok szólani. A' kerek föld' felosztásában legtöbben Africát harmadik résznek tevék, csak kevés monda Ásiát és Európát, 's hogy Africa Európában. Ennek határa nyugot felé a' mi tengerünk és az Oceán' szorosa; keletre lankás tér, mellyet lakosai Catabathmosnak neveznek. A' tenger vészes, révetlen, földje termékeny gabonára, marhának alkalmas, fának nem kedvező; ege, földje vízben szegény. Emberei épek, egészségesek, gyorsak és munkatűrők; nagyjában

vénség öli el, hanemha kit fegyver vagy fenevad veszte; mert itt kország nem könnyen győz le valakit. Aztán sok mérges állatai. De mi népek lakák Africát elejénte, 's továbbad hozzájuk kik érkezének, 's ezek és azok mint keverődének eggyüvé; ámbár előadásom a' köz hírektől eltér, arra támaszkodva, a' mi nékem Poenns könyvekből magyaráztatott, mellyek a' Hiempsaléinak mondattak, és a' mit a' föld' lakosai hisznek, elmondom. Valósága felől felelnek a' kiktől jő a' hír.

XVII. Africát elejénte Gaetúlusok lakák és Libysek; durva nép, és miveletlen, kiknek eledelök vadak' húsa és föld' fűvei, mint a' marháknak. Ezeket sem szokás, sem törvény, sem senki' urasága nem kormányzá; ügyelgve, szélengve ott telepődének meg, hova az éj eggyüvé hajtá. De minekutána Hercules, mint az Áferek hiszik, Hispániában elholt, sok nemzetekből gyűlt hada, elvesztvén vezérét, kevés idő alatt elszélede; mert a' fő hatalmat nálok sokan elnyerni igyekezének. Médusok, Persák, Arménusok áltkelének Africába, 's tengerünk' szomszédit szállák meg. A' Persa inkább az Oceán mellé vonult, Ezek hajójik' medreit csinálák kalibájikká, mert sem fájok a' tartományban, sem alkalmok Hispánusoktól venni vagy cserélni; a' nagy tenger 's a' nem tudott nyelv gátolgaták a' kereskődést. Házasságaik által a' Gaetúlusokat lassandan elkorcsosíták, és mivel új megúj helyekre költözének, kiismerni a' tartományt, Numidáknak mondaták magokat. Ezeknek lakjaik, mik mapaliáknak nevezetnek, még ma is hosszúkák, horpadt oldalúak, mint a' hajók' teknőji. Médusokhoz, Arménusokhoz Libysek szerkőztenek, mert ezek közelebb laktak a' tengerhez; a' Gaetúlusok inkább a' nap alatt, nem messze az aszályoktól, 's nekik korábban kelének városaik; mert portékájikat cserélgetni

kezdék magok közt, Hispaniától csak a' tenger által elválasztva. Nevöket a' Libysek idővel elronták, idomtalan ajkokkal a' Médust Maurusnak ejtvén. A' Persák' dolga hamar felsördült, 's azok továbbad Numída név alatt bírák, elszakadva sokaságok miatt atyjáiktól, a' tájt, melly közel Carthágóhoz Numídiának neveztetik. Később egyike segítve másikatól, szomszédjaikat erő vagy félelem által, hatalmok alá hajtották, 's hírt szerzének, és dicsőséget; és még inkább a' kik a' mi tengerünkhöz nyultak elő, mert a' Libysek kevésbé kedvelik a' hadakozást mint a' Gaetulusok. Végre Alsó-Africának legnagyobb része Numídák' birtoka lett. A' meggyőzettek egy nemzetté forradtak, 's elnyomójik nevét vették fel.

XVIII. A' Phoenixek tovább, egy rész mivel sokalottta honjában a' nép' számát, mások hogy határokat kiljebbre terjesszék, fellázíták a' pórságot és a' kik kaptak a' zavar' csinálásán, 's a' tengeres tájakon Hippót, Hadrumetumot, Leptist, 's egyéb városokat építettek. Azok kevés idő alatt felvevék magokat, 's némellyike dísz, némellyike védelmet adott az anyaországnak. Carthágó felől illőbbnek látom hallgatni, mint keveset mondani, mivel tárgyam másfelé szólít. Catabathmoson, melly Aegyptust és Africát különválasztja, a' tenger' mentében Cyréne áll, Thérαι nép' gyarmata; aztán a' két zátony, 's a' kettő között Leptis; úgy a' két Philaenus' oltára, mellyet a' Carthágiak határjául tevének birtokoknak Aegyptus felé, 's úgy egyéb Poenus városok. Más helyeket Mauretaniáiglan Numídák bírnak, 's közelébb Hispániához Maurusok fekszenek. Numídián felül Maurusok mondatnak lenni, részint kalibákban, mások vadon szelengve. Túlezeken Aethiopsok, végre tájak, mellyeket a' nap' heve aszal. A' Poenus városok' nagyobb részét, 's

a' földet hol Carthágó uralkodék a' midőn Jugurthával harczolni kezdék, a' Római Nép tisztviselők által kormányozta. A' Gaetulusok' nagy része 's Numídia a' Malucha' vizéig, Jugurtha alatt volt. Minden Maurusnak Bocchus Király parancsola, nevén túl nem ismerve Róma' Népét, viszont nem ismert, hadban 's békében, tőlünk is. Africa és lakóji felől ennyit mondanom itt elég vala.

XIX. Követeink, felosztván az országot, Africát odahagyák. Ekkor Jugurtha, látván hogy kajánsága rá, ellenére rettegésinek, jutalmat vont, nem büntetést, 's bizonyossá tévén magát az eránt, a' mit Numantia alatt barátitól hallott, hogy Rómában pénzzel mindent elérhetni, 's gyulasztva azoktól, kiket osztogatásai eltöltöttek; vágyait Adherbálnak terjeszté ki birtokai után. Maga tüzes, harczolni szerető: ama' másik, kire fenekedett, békés, szelíd, erőtelen, alkalmas bántatni, félénk, nem félelmetes. Nagy sergestül tehát véletlen út tartományaira; sok népét marhástul és minden birtokaikkal elfoglalja; felpörzsöli lakjaikat, környékit lovagjaival összedúlhatja. Ezt elkövetvén, országába vonja hadait, azt várván, hogy Adherbál elkeseredve fájdalomában, a' bántást fegyveres kézzel fogja megbosszulni, 's az ok leend kezdeni a' háborút vele. De amaz, hogy sem fegyverben nem érzé magát egyenlőnek, mind mivel a' Római Nép' barátságához többet bízik mint Numidájiban, Jugurthához követeket indíta, felpanaszlani sérelmit. Azok bosszantó válasszal tértek vissza. Ő készebb vala mindent tűrni mint hadat kezdeni; mert valamihez eddig fogott, balúl üte ki. De e' szelídség nem lohaszthatá meg a' Jugurtha' tüzét, sőt vad dühében ennek már nyeldesé országát. Mostan azért a' háborút nem zsiványkodva, mint eddig, hanem temérdek serget gyűjtve, kezdette el, 's nyilván töreködék egészen bírni Numí-

diát. A' merre ment, zaklatá a' városokat, a' mezőket; rablott, tolvajkodott; nevelte hada' pajzánkódását 's el-lensége' rettegésit.

XX. Adherbál oda látván jutva dolgát, hogy vagy országát köll elhagynia, vagy annak védelmére fegyverrel kelni, engede a' szükségnek, 's katonákat szed, 's Jugurthának elébe mégyen. A' két had, közel a' tengerhez, Cirta város mellett megtölepedik, 's minthogy a' nap hanyatlott, nem fogának ütközethez. Lefolyván az éj' nagyobb része, de még mindég vak setétben, Jugurtha' táborában jel adatik, 's azok az Adherbál' hadaira rohannak, a' félig - alvókat, a' fegyverhez-kapkodókat ölik, szabdalják. Adherbál kevesed magával Cirtába fut; és ha ott az Italicusok' nagy száma az utána omló Numídákat el nem akasztja, az nap kezdődék és végződék a' háboru. Jugurtha körülfogá a' várost; azt tornyával, ernyőjével 's egyéb hadi-szereivel vinni elkezdé; 's mindenek-felett azon volt, hogy a' követek' indulását megelőzhesse, kiket Adherbál, a' mint beszélék, még az ütközet előtt Rómába küldeni szándékozott. A' Tanács, hírt vévén háborgásaik felől, három ifju embert küld Africába, hogy szóljanak a' két királlyal, 's nekik a' Római Tanács' és Nép' izenetét vigyék meg: „Akarja, parancsolja, térjenek el a' fegyvertől, 's patvarjokat végezzék törvény előtt, ne karddal; az úgy illik hozzájuk és magokhoz.“

XXI. A' követek sietve érkeznek Africába, 's annál inkább, mert midőn útvajokhoz készültek, Rómában elterjedett a' hír, hogy az ütközet megtörtént, 's Cirta ostrom alatt áll. De a' hír irgalmas volt. Jugurtha, vévén az izenetet, felel: „Előtte semmi nincs nagyobb, semmi szentebb, mint a' Tanács' hagyása; serdültétől

fogva azon vala ő, hogy minden jóknak bírhasa javaltát; érdem, nem rosszasság által tetszett a' nagy Publius Scípiónak; Micipsa őt e' tulajdonira nézve fogadta fel országlásra, nem mintha magzatai nem volnának. De minél ártatlanabb és tisztább lelkében, sértést annál inkább nem tud tűrni. Éltének Adherbál kelepczéket hányt; ő megtudta azt, 's a' gonosztétet megelőzte. Rómának Népe sem azt nem tenné a' mi helyes, sem a' mi illő, hahogy őt a' nemzetek' törvényének védelmétől eltiltáná. Végre hogy ő e' dolog eránt követeket fog indítani Rómába." A' két fél így széllyel oszlik. Adherbállal nem szólhatának.

XXII. Jugurtha, mihelyt a' három követet Africából kimentnek hiheté, nem remélhetvén hogy a' szerencsés fekvésű Cirtát fegyverrel megvehesse, körülveti a' falakat árkokkal és töltésekkel, tornyokat állít, 's katonájival megtömi; éjjel nappal űzi fortélyait, az őrizetet jutalmak által, fortélyok által, feladásra csábítgatja; szölongatja hadait, buzdítja; nagy tűzzel lát mindenhez. E' veszély közt Adherbál, látván hogy ellenje fenekődik, hogy segéde sohonnan, hogy mindennek fogyatkozásában legyen, hogy az hadat sokáig nem vonhatja; a' Cirtába vonúltak közzül a' két legmerészebbet kiválasztja, 's nagy ígérekkel, 's keseregve inségeit, rá beszéli, hogy éjszaka az ellenség' árkein csapjanak keresztül, 's töreködjének a' közel tengerhez, és onnan Rómába.

XXIII. A' két Numída kevés napok alatt teljesíti a' parancsoltakat, 's levele a' Tanácsban felolvastatik: „Nem én vétkem az, Eggybe-írt Atyák, hogy gyakorta könyörgök előtteket; Jugurthának kényszerítnek erre bántásai, kit olly düh szálla meg eloltani életemet, hogy-

sem véletek, sem a' nagy Istenekkel nem gondol; nem nyughatik míg véretem ki nem ontja. Öt holnapja már, hogy én, barátja 's frígyese a' Római Népek, fegyverrel vagyok békerítve, 's rajtam sem Micipsa atyám' kegye, sem a' ti végezéstek nem segítenek; kard szorít-e, éhség-e inkább, mondani nem tudom. Jugurtha felől szólnom bal szerencsém tilt; eddigelé is tapasztolám, hogy szerencsétlennek kevés a' hitele. Valami több az mint én vagyok, a' mit ő elnyerni törekszik; nem reményli hogy a' ti kedveteket és az én vagyonomat együtt bírhasa; mellyike nagyobb előtte, nem titok. Előbb Hiempsál testvéretem ölte el, most engem forgat ki országból. De igen is, ezek az én sérelmeim; ahhoz nektek nincs közötök. Most a' ti birtokotokat borítá el hadaival: engem, kit annak ti állítatok kormányzására, békerített és ví. Mint tiszteli követeitek' izenetét, bajaimból láthatjátok. Egyedül a' ti hatalmatok fékezheti erőszakjait. Akarnám, volna költemény mind a' mit írok, mind a' miket eddig is panaszlék a' Tanácsban, mint hogy szavaimnak nyomorúságim szerezzenek hitelt; de mivel arra születtem, hogy játéka légyek az ő gonoszságainak; ez egyre kérek benneteket, ne az halált, ne inséget, hanem csak az ő kését, az ő csigázását kerültessétek el velem. Numídiával, melly tiétek, bánjatok tetszéstek szerint, de magamat kapjatok ki az istentelen kezekből, birodalmatok' fennségére, barátságtok' szentségére; ha ugyan nagyatyám Massinissa nálatok elfelejtve nincs."

XXIV. Felolvastatván a' levél, némellyek serget akarának küldetni Africába, melly Adherbálnak késedelem nélkül légyen segédjére, 's ítélet alá venni Jugurthát, mivel a' követeknek szót nem fogada. De azok az ő pártfogóji mindent elkövettek, hogy ellene végzés ne hozassék, 's a' köz' java magányi tekinteteknél főgva, mint olly

más esetekben, elnyomatott. Útnak indítatnak még is némelly idős, Nemes-rendű, első méltóságú férfiak, 's ezekben Marcus Scaurus, kiről fenntebb emlékezém, Volt-Consul, 's ekkor Tanács' fejedelme. Ezek, mivel a' panasz neheztelést támasztott, és mivel a' Numidák szorgalmazák az indulást, harmad napra hajóra kelnek. Nem sokára kiszállanak Uticában, 's levél által meghagyják Jugurthának, hogy minél előbb tartományunkban legyen; hogy ők a' Tanács' nevében küldettek. Az, értvén hogy fényes-rendű férfiak jelenének meg bánásai ellen, kik felől tudta hogy tekintetők a' városban igen nagy, előszer megdöbbene, 's elméje kajánság és félelm között kétfelé hányatott. Rettegé a' Tanács' haragját, hahogy követinek nem engedend; de elvakult lelke ismét az űzött gonosz felé ragadozta. Kaján elméjében végre is győzött a' bűnös szándék. Körülfogván tehát Cirtát, bé akara a' városba törni, remélvén hogy ha ellensége' harczolójit széllyel vonandja, erő vagy fortély által győzni fog. De midőn reményében megcsalva látá magát, 's Adherbált, minekelőtte a' követekkel szólania lehet, el nem foghatá, nem nagy számú lovasoktól kísérve, tartományunkba általjött; leginkább attól tartván, hogy késedelme Scaurust fogná megbántani, kit leginkább rettege. Ottan hallá a' Tanács' kemény izenetét, ha Cirtát ostrom alól fel nem szabadítja; de a' követek az elvesztegetett sok beszéd mellett is, semmit nem végezve mentek el.

XXV. A' dolog' híre Cirtába elhatván, az Italicusok kiknek hűsége a' várost védelmezé vala, azt forgatva hogy ha a' város feladatik, ők a' Római Nép' tekintete miatt sérelem nélkül maradnak, buzdígtaták Adherbált hogy magát és a' várost adja fel; egyedül életét kösse ki; egyébire a' Tanácsnak gondja lészen. Az nem

bízék ugyan a' Jugurtha' szavaihoz; de mivel az Italicus soknak hatalmokban állott, kényszeríteni is ha ellenkezék; megtevé a' feladást, az ő javaslatok szerint Jugurtha Adherbált halálíg csigáztatja, azután megöleti, 's minden serdült Numídát 's a' kereskedőket, a' hogyan ki katonájiba ötlött, leszabatja.

XXVI. Híre menvén Rómában hogy itt mik történtenek, 's a' dolog a' Tanácsnál vizsgálatba vétetvén, a' Királynak azok a' czinkosai az időt tekintetők, ellenkezésők, vitatásaik által elvonták, 's mindent elkövettek, hogy a' tett' szörnyűségét enyhíthessék. És ha a' kijegyzett Néptribúnus Cájus Memmius, kemény férfit, 's heves ellenje a' Nemesség' hatalmának fel nem fődé vala hogy itt némelly gonoszok a' Jugurtha' gazságait elengedtetni törekszenek, elenyészett volna az egész nehezteles; annyit tőn a' Király' tekintete 's adományai. A' Tanács, vétkeinek érzetében rettegé a' Nép' haragját, 's a' következő két Consulnak, a' Semproniusi javalathoz képest, a' tartományt kirendeli. Consulok lesznek Publius Scípio Nasica és Lúcius Bestia Calpurnius, 's Scípiónak Itália, Calpurniusnak Numídia jutott. 'S most sereg szödetik melly Africába szállítassék. Zsold és a' mi egyebet háboru kíván, parancsoltatnak.

XXVII. Jugurtha, kinek elméjében fennmaradott hogy Rómában minden áros, vévén a' reményével ellenkező híreket, fíját és ezzel egygyütt két meghittjét követül a' Tanácshoz indítja, 's mint a' kiket Hiempsálnak veszte után küldött vala, úgy ezeknek parancsol, támadjanak meg pénzzel mindent. Ezek Rómában megérkeznek. Bestia legottan kérdést tesz: „Tetszik-e hogy a' Király' követei a' kőfalak közzé befogadtassanak?“ A' Tanács végzést hoz: „Hanemha magát és országát jövének

általadni, tíznap alatt hogy Italiából kitakarodjanak.“ Bestia a' végzést nekik kiizeni, 's azok, semmit nem végezve, mennek. Azonban a' Consul készíti hadait, néhány Nemest, pártszövőt, nyugtalankodót, maga mellé választ, hogy tekintetökkel elfödhesse a' mi gonoszt majd tenni fog, 's Scaurus, kinek elméje felől már emlékezém, ezekben vala. Mert a' mi Consulunkban léleknek testnek sok tulajdonai valának, de azokat mind el-tompítá a' pénz' szerelme: munkatűrő, éles látású, gondos, épen nem tudatlan az had' mesterségeiben, veszélyben 's kelepczék közt csüggedni nem tudó. A' legiók Rhé-giumba, Sicíliába, Africába szállítatnak. Ki lévén állítva az eleség, Calpurnius maga is toldúl Numídia felé, 's embert sokat, várost nehányat, fegyveres kézzel fog el.

XXVIII. De midőn ötet Jugurtha el kezdé pénzével kísértetni, 's érezteté, hogy a' melly hadhoz fogott, sullyal jár, fősvénségben sínlő lelke hamar elváltozék. Társúl, segédül Scaurust választá magához, azt, ki elejénte, midőn mások már megvesztegetve valának, ellenkezék a' Királlyal; de a' nagy ajándék most tiszt és becsület mellől rosszra rántotta el. Jugurtha tőlök előbb csak a' had' elhúzódsát igyekezék megvásárlani; úgy reménylé hogy tekintete 's adományai Rómában tehetnek valamit; de megértvén hogy Scaurus is az ő felén van, megészövdhetni hitte a' békét, és e' végett személyesen kívánt értekezni vele a' kötések eránt. A' Consul most Sextiust, a' Quaestort, Jugurthának Vága városába küldi, mintegy begyűjteni a' gabonát, mit Calpurnius a' Király' követitől kívánt vala; mert míg a' teljes földadás megkészülhet, fegyvernyugvás vala engedve. Jugurtha megérkezik táborunkban, 's előhordván a' felgyűlt hadi Tanács előtt egykét szóval a' mi gyűlöletes tötteit menthe-

té, 's könyörgvén hogy feladása fogadtassék el, egyebek eránt titkon végez Bestiával és Scaurussal. Más nap megszödetnek a' vokszok, sietésben, és minden tárgyat összekeverve, 's feladása elfogadtatik; a' Quaestornak elefánt harmincz, ló és marha sok, ezüst nem épen nagy sullyú áltadatnak. Calpurnius Rómába tér, tiszteket választatni a' Néppel. Numídiában és sergünknél csend.

XXIX. Elterjedvén Rómában a' hír, hogy Africában mi dolog történt, és miért így, minden szögben, minden összegyűlésekben a' Consul' tötte volt tárgya a' beszédnek. Nagy neheztelés a' Népnél, az Atyáknál nagy remegés; nem igen tudák, javalják-e a' gazságot, a' kötést ha felforgassák-e? Abban, a' mit becsület és a' köz' java kívánt, őket leginkább a' Scaurus' tekintete gátlá, Bestiának társáé, czimborájáé. Ellenben Cájus Memmius, kinek tüze 's Nemességet gyűlölő lelke felől fenntebb szóltam, habzani 's késni látván a' Tanácsot, lázasztó beszédek tartatá a' Néphez, ne hagynák a' hazát, a' szabadságot; előszámolja a' Nemesség' kegyetlen dolyfös bánásait, 's ezek által a' sokaságot bosszúra gyulasztotta. Memmius ez időben híres szólnoknak tartaték, 's illőnek tartom annyi beszédjei közül általírni, a' melyet Bestiának visszatérte után a' Néphez tartott:

XXX. Sok rettenthetne engem tőletek, Quírisek, habogy bennem a' honszerelm mindent felül nem múlna: a' kajánok' nagy ereje, a' ti szörnyű türödelmetek, 's hogy nincs semmi törvény; leginkább pedig, hogy jámborság veszélyt hoz, nem becsületet. Mert azt ugyan szégyellem mondani hogy e' tizenöt év olta mint valátok némelly dolyfösök' játéka; hogy pártfogóitok mint veszenek álnokul és bosszúlatlan; hogy lelkeiteket gyávaság és elfásulás mint ronták meg, kik levert ellenségei-

tekkel még most sem mertek szembe szállani, 's azoktól rettegtek, kiknek rettegni töletek illenék. De bár ezek különben nincsenek, lelkem ösztönöz és tol, ellenébe menni a' czimbora' hatalmának. Én szabadságot, melly atyáimról maradott rám, veszni nem hagyom; sikerrel tészem-e a' mit merek, vagy hijába, az rajtatok áll, Quírisek. Nem buzdítalak én, hogy fogjatok fegyvert ti is bántóitokra, mint eleitek cselekvének. Nem kell itt erő, nem kell itt különszakadás: nekik saját szereik által kell hanyatt homlok rohanniok. Veszvén Tibérius Gracchus, kit vádlottak hogy magát úrrá akarja tenni, vizsgálatok tétetének a' Római Nép ellen. Cájus Gracchusnak és Márcus Fulviusnak elestek után ismét sok társainkat öldösék el tömlöczben, 's a' két ízbeli mérszárlásnak nem törvény vete véget, hanem az ő jótetszésök. De légyen tehát uraság' ahítása, visszadni a' Népnak a' mi a' Népé, 's a' mi polgárvér nélkül nem bosszúltathatik, légyen méltán téve. Ti a' mult években nehezteléssel látatok meglopva a' kincstárt, 's hogy királyok, hogy szabad népek, néhány Nemesinknek adóztatnak; hogy első méltóságaink 's minden gazdagság náluk van; de nekik kevés vala büntetlen' űzni gonoszságait, 's elvégre törvényeitek, felsőségtek, 's valamit isteni 's emberi rendelkezések illetni tilalmaznak, ellenséginkre menének által. 'S a' kik ezt tevék, nem bánják, nem szégyenlik; sőt délczegen járnak fel és alá szemeitek előtt; döllyfösködnék fő-papságaikban, Consulátusaikban, némellyike diadalmaiban is; mintha ugyan azt érdem után bírnák, nem tolvajkodással! Pénzen vött martalék nem tűri ura' igazságtalanságát, 's ti, Quírisek, uraknak születve, a' szolgaság' lánczát viselni csendesén fogjátok-e? 's kik tehát ők, kiknek szabad vala elnyomni a' hazát? A' legistentelenebb gonosztevők, vérbe mocskolt kezekkel, szertelen kevélységgel; a' leggőgösb teremté-

sek, kikhél jámborság, hit, becsület, 's a' mi illik és nem illik, árba vagynak eresztve. Némellyiknek ótalmat az ád, hogy Tribúnusainkat megöldösek; másoknak, hogy benneteket kegyetlenül elcsigáztak; a' legtöbbeknek hogy véretöket ontogatták. Így ki minél gazabbul viselé magát, annál inkább bátor; a' rettegést gazzágaikról áltvitték tunyaságtokra; ők, kiket az ugyan - annak ahítása, gyűlölése, rettegése csatlá egygé, csak hogy ez barátság a' jók közt, a' rosszak közt czimborá. Hahogy tinétek szabadságtokra az szerint volna gondotok, a' mint ők lángolnak uraitok lenni; bizony a' köz jó sem rongáltatnék mint most, jótéiteik is a' legméltóbbaknál volnának, nem a' legvakmerőbbeknél. Eleitek, hogy visszaszerezhesék igazaikat 's méltóságaikat megfenekítsék, két ízben szakadának félre, 's fegyverben foglalák el az Aventínust: 's ti, a' szabadságért, mellyet tőlök vevétek, nem teljes erővel küzdenétek-e? És ezt ugyan annál hevesebben, mivel nagyobb gyalázat elveszteni a' mit bíránk, mint hogy bíránk, kevélyen nem emlegethetni. De valaki kérdehetné: Mit tanácslok tehát? Hogy álljatok bosszút azokon, kik honunkat az ellennek elárulák; 's ne karral, ne bántásokkal; azt rútabb lenne nektek tenni mint nekik szenvedni; hanem őket törvénybe szólítva, még pedig Jugurthának vallása szerint, ki, ha feladá magát, tisztelni fogja parancsaitokat; ha pedig azzal nem gondol, akkor ugyan láthatjátok, millyetén volt legyen az a' feladás, mellyből ő reá büntetlenség, némelly gazzagainkra kincsek, honunkra gyalázat és romlás hárámlottanak. Hanemha ti talán mostaniglan sem úntátok el gázolásaikat, 's inkább szeretitek az időt, hol országok, tartományok, törvények, igazak, bíróságok, had, béke, 's minden egyházi és világi, némelly keveseknél állottak; ti pedig, fiai Rómának, kiket semmi ellenhad meg nem győzött, kik minden nemzetek fölött uralkodtok, elégnék

nézétek, ha szabadon engedének benneteket lélegzeni. Mert a' szolgaságot lerázni, mellyitek az, a' ki merte? És én ugyan, a' mi enmagamat illet, ámbár férfinak illetlen bosszúlatlan hagyni a' bántást, békével nézném, hogy a' kaján embereknek megbocsátotok, mivel ők egyszer polgártársaink; hahogy ez a' láttság, ez a' könnyör vesztetökre nem fordulna. Mert nekik is kevés, a' szemteleneknek, hogy bűneiket kéjök szerint úzék eddig, ha rosszat ezután is nem úzhatnak: ti is örök aggodásban maradtok ha ha megértitek, hogy vagy vesztelenetek kell a' járomban, vagy a' szabadságért megküzenetek. Mert az ő hitökhöz, egygyességökhöz ki bízhatnék? Uralkodni vágyanak ők: ti szabadok lenni; ők nyomni benneteket: ti nem szenvedni a' nyomást; társaitokat a' magok' ellenjeiknek, ellenjeiteket a' magok' barátjaiknak tekintik. Intelek tehát, kényszerítlek, ne hagyjátok bosszúlatlan e' szörnyű gonoszt. Nem a' kincstár van meglopva; nem a' társnépektől zsaroltatott pénz; ezek nehéz vétkek, de a' sűrű példák semmiknek tekintetik. Fene ellenségnek árúztatott el a' Tanács' szentsége, a' ti birodalmatok; honn, künn el van árúlva a' közjó. Hahogy ezek szoros vizsgálat alá nem jönnek, ha meg nem lakolnak a' gonoszok, mi van egyéb hátra, mint hogy ezután azoktól függjünk, kik e' gonoszt elkövették? Mert szabadon tehetni a' mit akarunk, az az igazi királyság. Sem arra nem tűzellek, Quírisek, hogy polgárok' tetteit szeressétek rosszaknak tekinteni inkább mint jóknak; igen arra, hogy a' gonoszoknak kedvezvén, a' jókat el ne veszítsétek. Országlónak kevésbé hoz kárt ha a' jót felejtí mint ha a' rosszat; a' jó úgy csak elrestül, a' gonosz gonoszb lesz. 'S a' hol bántás nincs, nehezen szorúlsz segédre."

XXXI. Memmius mindég és mindenfelé mondogatván efféleket, a' népet rá-beszéli hogy Lúcius Cassius, a' Praetor, küldessék Jugurthához, és ezt köz hit alatt hozza Rómába; mert Scaurusnak és ama' másoknak vétkeik, kiket a' vött pénz törvénybe szított, a' Király' valása által teljesebben kivilágosodhatnak. Azonban a' kiket Bestia hadait igazgatni Numídiában hagyott, követték a' Vezér' példáját, 's sok gaz és gyalázatos vétkeket űztek. Némellyike, megrontva a' Király' pénzétől, elefántjait adta vissza, némellyike áltszököttjeit, 's sarcozoltak a' békés tájokon; elhatalmazott lelkeikben, mint egy gonosz nyavalya, a' telhetlenség. Elfogadtatván, a' Nemességnek nagy megdöbbenésére, a' Cájus Memmius által tett javaslat, Cassius utnak indul, 's Jugurthát, a' rettegőt, a' lelke' vádjai közt semmiben nem bízót, rá-beszéli, hogy minekutána magát a' Római Népek földadá, ne akarja annak hatalmát tapasztolni inkább mint kegyét. A' köz hiten túl még saját hitét is adja neki, 's Jugurtha ezt nem nézte kevésnek mint amazt. E' tekintetben állott akkor Cassius.

XXXII. Jugurtha Cassiussal megérkezik, nem királyi fényben, hanem szánakozást indítható viseletben. Ámbár lelke nagy erővel bír, 's biztaták a' kik vele rossz tetteket követtetének el, mindazáltal rajta volt hogy Cájus Baebius Néptribúnust, bár mi áron, megnyerhesse, 's ennek vakmerő szemtelensége vele minden fenytéket és bántást elkerülthessen. Cájus Memmius felgyűjté a' népet. Az fel vala keserődve a' Királyra, 's egy rész börtönbe kíváná rángattatni, másika az ősi rendtartást emlegeté, hogy az szerint adassék halálra, ha bűne' czinkosait meg nem nevezi. De Memmius lecsön-desíté a' hevet, 's kimondá, inkább tekintvén méltóságát mint haragját, hogy az ő akaratjával ugyan a' köz

hit megszögve nem lesz. Elnémúl a' zaj, 's Jugurthát felhozzák. Memmius előszámlálja gonoszságait, 'itt és Numídiában, mit tett atyjával, mit két testvérével, elbeszéli, 's e' szóval rekeszti bé beszédét: „Kiknek élt legyen segélyökkel a' Római Nép előtt ugyan tudva vagon, de világosabban magától akarja érteni. Ha elmondandja a' mi való, bízhatik a' neki-adott hithez: ha titkolja, társainak vele nem használ, 's magát és reményt elbuktatja.“

XXXIII. Memmius megszűnván szólani, 's a' Király, hogy feleljen, fölszólítatván, Cájus Baebius, a' megvesztegetett, tiltja neki a' felelést. A' sokaság tűzre lobban, 's sikoltva, agyarkodva, 's mind az által a' mit harag tenni szeret, rettegte ugyan, de végre is győze a' szemtelenség. A' kijátszott Nép oda-hagyja a' gyűlést. Jugurthának, Bestiának és a' kiket zaklata a' nyomozás, nevekődik bátorságok.

XXXIV. Vala az időben Rómában bizonyos Numída, Massíva nevű, fíja Gulussának, Massinissának unokája. Ez midőn a' királykák visszálkodának, ellenkező felen vala Jugurthával, 's így, feladván magát Cirta 's Adherbál megöletvén, szökve hagyá el Africát. Spúrius Albínus, ki Bestia után, Quintus Minúcius Rúfussal egygüt lépe a' Consuli méltóságba, rá-bírja ezt, hogy Massinissától eredvén ő is, Numídiát a' Tanácstól kérje föl; Jugurthát, sok vétkei miatt, köz neheztelés terheleli. A' hadat ahító Consul nem elcsendesedve, hanem inkább felháborodva akará látni a' dolgokat. Sorsúl neki Numídia jutott, Minúciusnak Macedónia, A' Király, látván Massíva miket forral, 's nem találván barátiban elég óltalmat, mert némellyikét vádló lelkők, némellyikét a'

köz vélekedés remegtetéek, parancsol Bomilcár hívének, ki illy nemű szolgálatokat neki eddig is teve, hogy Massívára fogadjon gyilkosokat, 's ötlet minél titkosabban, de ha a' dolog nem menne, a' mint mehet, ölje el. Az serényen teljesíti a' parancsot; Massívának járásait, keléseit kileseti, úgy a' helyt, melly emberei elölt, kik mesterek valának az effélékben, alkalmasnak leginkább fogna látszani, 's mindent elkövet, hogy cselébe keríthesse. A' béreltek' egyyike Massívát leöli; de gondatlanul tévén a' gyilkolást, rajta veszte, és sokaknak, 's kivált Albínus Consulnak, sürgetésére, a' bűnt megvallja. Bomilcár, úti-társa a' köz hit alatt jöttek, inkább az szerint a' mit igaz és a' természet' mint a' nemzetek' törvénye hágy, szék elébe idéztetik; de Jugurtha, kire kivilágosodek a' tött, nem elebb szűne meg törekedni a' való ellen, mint midőn látta; hogy a' haragot semmi pénz, semmi pártfogás meg nem engeszteli. Így bátor a' pör' kezdetekor ötven kezest állíta magáért, kevesebbet gondolva, kezesei' idvökkal mint saját hasznával; 's tartván hogy ha Bomilcár meglakol, egyéb emberei elrettennek tenni a' mit parancsolni fog; ezt Numidia felé elillantatja. Kevés napok múlva maga is útnak indul, mert a' Tanács meghagyá, hogy Rómából takarodjék. De elhagyván a' várost, útjában hátra hátra tekint, 's e' szókra fakadozott: „Oh az áros hely, melly veszni fog mihelyt vevője találkozik!“

XXXV. Kiújulván a' háboru, Albínus eleséget, zsoldot, 's valamire hadaknak szüksége, sietve hordat Africába, hogy a' Comítiumok előtt, pedig azoknak már nem vala távoly idejök, a' háborút, föladás vagy bármelly más szerrel, bevégezhesse. Ellenben Jugurtha mindent húz; késelmének hol ez, hol más okát ejti; most föladást ígér, majd bizatlanságot szűnöl; elhajlik a' nyo-

muló előtt, de tovább, hogy az övéi bátorságokat el ne veszítsék, előre tolakodik, 's a' Consul most beke, remény majd halogatás által játszodja. Sokan úgy hittek hogy Albinus egyet ért a' Királlyal, meg nem foghatván hogy a' tüzesen kezdett háborút renyheségből, 's nem alnokságból, húzhassa. Lefolyván az idő 's a' Comitiumok napja közelítvén, Albinus Rómába tére, 's öccsét Aulust, Praetori hatalomban, a' tábornál hagyta.

XXXVI. Ez időben a' hont irtózatos baborgásokba hozák a' Tribünusi versenygesek. Publius Lucullus és Lucius Annius Néptribünusok, nem gondolva tisztartsaik' ellenzéseikkel, vesztegleni akarának hivatalokban, 's a' patvar végig tartá az egész éven, 's a' Comitiumok' tartását gátolta. A' Propraetor Aulus e' haladék által reményre gerjedett, hogy vagy bevégezteti a' háborút, vagy a' Királytól, ha mozgásokat tenne sergével, pénzt fogna kaphatni, katonáját Januárius' havában telelősköböl felszólítja, 's erőltetett menésekkel a' kemény hidegben Suthul alá jut, hol a' Király' kincsei tartatának. A' várost a' tél' zordonsága 's szerencsés fekte miatt nem megvenni, de csak ostromlani sem lehet, mert falai alatt meredek hegyormon, a' mocsáros agyagot tóvá változtatták a' téli vizek; de Aulus, vagy hogy ijessze a' Királyt, vagy elvakulva kíványiban, ostromfeknöket készítet, töltéseket hányat, 's valami szándékát sikeresítheti, szorgalmazza.

XXXVII. Jugurtha látá a' Legátus' fonákságát. Nevelgetni akarván azt, hol köryörgő követeket küld hozzá, hol népét, mintha tőle tartana, ligetes helyeken 's szűk járásokon hurczolja; végre Aulust alkú' reménye alatt arra csábítja, hogy a' Suthul' ostromáról letévén, nyomuljon utána a' hátrálgatónak 's őtet úzze távolv vi-

dékekre; vétke úgy titokban maradhat. Gyakorlott vitézei által azonban Aulusnak hadait meg nem támadtatja, 's pénzével arra csábítja századosait és a' kik a' csapatokat igazgaták, hogy hozzá szökjenek által, vagy hagyják el helyeiket. Teljesítetvén a' mit kívánt, késő éjszaka Numidájinak egész sokaságával Aulusnak táborát véletlenül környülfogja. A' mi katonaságunk a' szokatlan zajra fölriad; ezek itt fegyverhez kapnak, azok ott el akarnának rejtezni; ezek remegnek, amazok bátorítják társaikat; félelem, zavar mindenfelé. Az ellenség száma temérdek; az eget éj 's felegek vonták be; kétfős veszély; mi bátorságosabb, futni-e vagy vesztég maradni, bizonytalan. Azok számából, kiket fenntebb megvásárlottaknak mondánk, eggy Ligur folt és két Thráx csapat, és némelly szökevények, átmennek a' Királyhoz; a' harmadik légio' első rendé' századosa pedig a' töltésen, mellýnek őrzésére állítatott, a' betörő ellennek útát nyit, 's így a' Numidák egyetemben rohannak be a' táborba. A' mieink gyalázatosan futnak, és sokan, elhánýva fegyvereiket, eggy szomszéd halmon gyülekeztek össze; az ellenséget éj és rablásai gátlák teljesen használni győzödelmét. Jugurtha más nap szól Aulussal, 's neki ajánlást teszén: „Őtet és hadát éhség és fegyver által tartja ugyan békerítve, de ő nem felejtí az emberi sors viszonytságait, és, ha tetszik ajánlása, sérelem nélkül eresztí mindnyájokat a' járomfalála, 's úgy aztán tíz nap alatt takarodjanak Numidiából.“ Ez terhes ugyan, iszonyú, és gyalázatos; de minthogy éhen veszni még keservebb, a' béke, a' hogyan azt a' Király akará, megkötetett.

XXXVIII. E' hírre a' várost bánat és rettegés foglalta el. Eggy rész a' birodalom' méltóságát látá megalázva, a' had' dolgaiban járatlanok szabadságokért reszkettek; minden Aulust káromlotta, és leginkább a' kik

eggykor táborozásinkban fényt vontak nevökre, hogy az időt gyalázatjában kereste inkább mint fegyverében. Albínus Consul, látván hogy rá öccsének vétke szörnyű nehezteletést vont, 's rettegven hogy pör alá is juthat, kérdést tőn a' Tanácsnál, ha javalja-e az alkut; egyszersmind katonákat szed, serge' pótlására a' társnépektől és a' kik latín nevet viselnek, segélyt kíván, 's minden szükség felől gondoskodik. A' Tanács, a' mint illet, végez, hogy az ő 's a' Nép' hagyása nélkül alkut kötni szabad nem vala. A' Néptribúnusok kivinni a' szödött hadat Albínusnak nem engedik, 's így ő kevés napok mulva Africába sereg nélkül indul. Hadaink, az alkuboz képest, Numídiából kivonakodtak a' mi tartományunkba, telelni. A' Consul, elérvén hozzájuk, ámbár lángola megtámadni Jugurthát, 's öccse által okozott gyalázatját felejtetni; de elnézvén a' serget, melly most a' szégyen és a' megszűnt fenyíték által egészen megvala rontva, jobbnak látá semmit nem kezdeni.

XXXIX. Azonban Cájus Mamílius Limetánus Néptribúnus Rómában javaslatot terjesztett a' Nép' elébe, hogy valakinek hunyorításával Jugurtha a' Tanács' végezése ellen tiszteletlenül bánt, hogy mind azok kik követségökben és a' tábornál tőle pénzt vettének, a' kik elefántjait 's szökevényeit kiadták, végre a' kik az ellenséggel béke és had eránt alkuba ereszkedtek, vizsgálat alá vonassanak. E' javaslatnak mind azok, kik magokat vétekeseznek érzették, vagy a' kik félték hogy a' felek' gyulongásában őket veszély érhetné, mivel ellenkezni magok és nyilván nem mertek, a' nélkül hogy a' vétket javalni látszassanak; barátjaik 's a' latín név' emberei 's az Itáliai társak által költek ellenére. De a' nép, szinte hihetetlen ha mondjuk, melly eltökéléssel viselé magát, 's a' javaslatot melly erőben akará, kíváná, pa-

rancsolá, inkább bosszúból a' Nemességre, mint az hon' javáért; illy féketlenség a' felekben! Meggcsüggedvén a' többiek, Marcus Scaurus, ki, mint mondánk, Al-vezér vala Bestia alatt, míg a' nép gyúlonga 's társai remegtenek 's a' város hánykolódott, hogy mivel a' Mamiliusi javaslat szerint három vizsgálónak kelle neveztetni, ezeknek ő is számokban légyen. A' vizsgálat nyersen és nagy tűzzel tartaték, hogyan azt zajongó sokaság' szilajkodásától lehete várni. Mint egyébkor a' Nemesség, úgy a' Nép mostan, óhajta szerint látván folyni a' dolgokat, nem bíra önmagával.

XL. E' megszokott háborgások a' Nép között, 's az a' czinkoskodás a' Tanácsban, 's mind azon rossz a' mi e' két fél' visszázkodásaiból ered, Rómában nem sok év előtt azon dolgok' bőségéből származtak, miket az emberek minden egyéhnél nagyobbaknak szoktak tekinteni. Míg Carthágó még fenn állá, Nép és Tanács békével és egygyetértve igazgatók az hon' dolgait. Polgárok közt nem vala pör elsőség és hatalom fölött; az ellenség' rettegése rendben tartá a' várost. De a' mint ez a' félelem elszállá az elmékről; tüstént belépett helyébe a' miket a' szerencse kedvel: gőg és bujálkodás. Így a' nyugalom, miután szorgos állapotjaikban kívánczának, minekutána elérék, dühösebben kínná őket mint a' nehezen túrt baj. A' Nemesség elsőségét, a' Nép szabadságát kéjjé 's kénnyé változtatta, vont, húzott, ragadozott minden, 's a' hon, melly közben állt, a' versenyző felek közt ketté tépetett. A' Nemesség' ereje, mivel együtt tarta, nagyobb volt: a' Népé, mivel el vala szórva, kisebb. Béke alatt, háborúban, a' kevesek' kéje intéze mindent; nálok vala a' kincstár, a' tartományok, a' fő méltóság, a' diadal' csillogása; a' Népet szükség nyomá és hadi-szolgalat; a' sarczot a' Vezér és az ő ked-

veltjei kapkodák el; harczolóink' özvegyei 's árvái, ha birtokok közel álla valamelly hatalmas' lakjához, ki-
löketének belőle. Gazdagság' vágya és erőszak elhara-
pózanak határ és mérték nélkül; bepiszkolának, meg-
fertőztetének mindent; nem ismertek semmi szentet; nem
gondolának semmivel; még a' bűn végre maga magát
megbuktatá. Mert mihelyt a' Nemességben találtatának
a' kik inkább becsülék a' való dísz: az igazságtalan ha-
talomnál, felkeverődék a' város, 's zavar támada a' pol-
gárok között, mint midőn a' föld meghasad és összeomlik.

XLI. Mert minekutána Tibérius és Cájus Gracchus,
kiknek elejik a' Poenus és egyéb háborukban a' hazának
nagy szolgálatokat tőtenek, felkölték az elnyomott Nép
mellett, 's a' nagyok' gonoszságait felfödözni elkezdet-
ték; a' vétkeiben megdöbbsent Nemesség, hol a' frigyesekek
és a' latin név, olykor azon Római Lovagok által, kiket
az a' remény hogy a' Tanácsnokokhoz fognak csatoltat-
ni, különválaszta a' Néptől, a' két Gracchus' igyekeze-
tinek ellenébe költ; 's előbb Tibériust, kevés évvel to-
vább Cájust, az ugyan-oda indulót, amazt Nép' Tribú-
nusát, ezt Szállító Triumvirt, Marcus Fulviussal eggye-
temben vassal vesztette el. Való, hogy a' két Gracchus,
ahítva a' győzödelmet, nem bíra elég mérséklettel; de
tisztelősen bukni szebb mint a' bántót gyalázatosan
letiporni. E' diadala után a' Nemesség vad kéjjel bánt;
sokakat kiölt, sokakat kikergetett; mi által azonban in-
kább vona magára félelmet mint hatalmat. Így veszé-
nek sok nagy országok az által, hogy eggyik fél a' má-
sikát leverni, 's a' meggyőzötteken keserves bosszúját
kiönteni törekedett. De hahogy virrongásaink 's hazánk-
nak minden bűnös szokása felől a' dolog' nagyságához
képest akarnék szólani, korábban hagyna el idő mint
tárgy. Miért a' kezdethez térek.

XLII. Aulusnak kötése 's hadaink' csúf visszavonulása után a' kijegyzett két Consul, Quintus Metellus és Marcus Silánus, feloszták a' tartományokat. Metellusnak Numídiá jutott, ki bátor ellenkezők a' Nép' felével, tiszteletes vala, 's híre feddhetetlen. Ez miolta hívatálába belépett, együtt végzé tisztársával minden egyéb dolgait, maga elméjét mindenek-felett a' háborúra fordította, mellyet viselendő vala. Nem bízván a' régibb sereghez, katonákat szed; gyűjti a' segédet mindenhonnan; fegyvert, lovat, 's mi egyéb szükségei az hadnak, állítat, 's eleséget bővségben; eggy szóval mindent, mit terhes és sokszükségű háború kíván. Ezek' kiállítására, a' Tanács végzetéhez képest, társnépek, latin név, királyok, önkényt küldének segélyt, 's nagy készségét bizonyítja az egész hon. Bészerezvén a' mit óhajtott, indul Numídiába, nagy reményével a' Népnek, mind ritka tulajdonira nézve, mind kivált hogy a' gazdagulás' ingere ellen tántoríthatatlan lelket visele. Mert eddigelé erőnk Numídiában egyedül hadnagyink' fősvénysége miatt csökkeneg meg, ellenséginké ezért gyarapodék.

XLIII. Metellus megérkezvén Africában, Spúrius Albínus a' Proconsul, neki áltadja seregét, a' tunyát, ügyetlent, bajnak veszélynek nem tűrőjét, a' serényebbet nyelvbén mint karban, a' társnépek' zsákmánylóját 's ellenségei' zsákmányát, a' fékentlent, fenyítéktől elszakottat. Illyen lévén az, annak rossz erkölcssei az új Vezérnek több gondot adának mint nagy száma hasznát 's reményt valami jóra. E' nézve Metellus, bátor a' Comítiumok' elhúzóadásában a' nyári szolgálat' nagyobb része elenyészett, 's érte hogy a' Nép oda-haza nyugtalan várja a dolog' kimenetelét; mindazáltal eltökélé, hogy hadhoz nem előbb kezd, mint minekutána katonájit a' régi fenyíték által neki-készítheti. Albínus, elrettenve azon

csapáson, melyet öccse Aulus, sergével együtt, szenvedé, feltötte vala magában, hogy a' mi tartományunkból ki nem lép, 's míg e' nyáron által övé vala a' vezéri hatalom, álló táborban tartá katonáját, valamíg búz és a' kifogyott élelem helyt változtatni nem kényszerítette. Még az örök sem voltak katonai szokás szerint állítva; mindenki kénye szerint távolgott a' jelektől. Katonaság, tábori cselédség, összekeveredve kóborlának éjjel nappal; szélengve pusztíták a' mezőket; a' csínosabb lakokat feldúlák; marhát 's martalékokat egymással vetelkedve hajtottak, 's cserélgették a' kufárokka távol-termett borért 's nyalánkságokért. Az osztott gabonát eladták, kenyeret naponként vettek. Egy szóval, a' mi mocskát a' feslett túnya életnek gondolhatni, mind az megvolt a' seregben, és még több.

XLIV. E' nehézségek' meggyőzésében Metellus nem kevésbé bizonyítá magát nagy és bölcs férfiúnak, mint vereködésiben az ellennel; annyi mérséklettel tudá közletni keménységet és lágyságot. Parancsa mindenekfelett a' puhaság' szereit tiltotta el: hogy táborában senki kenyeret 's főttet ne áruljon; hogy sütők, főzők az hadat ne kövessék; közembernek cselédje 's málhás barmma sem táborban sem a' menések alatt ne légyen; 's így szaba minden egyébben bölcs rendet. Továbbá táborát ide-oda szüntelen bontatá; azt, mintha jelen volna az ellen, árkokkal, töltésekkel körülvonatá, sűrű öröket állítá ki; a' körülgetéseket maga tevé, 's Al-vezérei. Menésökben hol elől jelene meg, hol hátul, hol középbén; felvigyáz hogy senki ki ne lépjen a' rendből, hogy a' zászló körül tömötten lépdeljenek, hogy katona fegyverét és kenyerét maga hordja. Így kerültetvén inkább mint büntetgetvén a' vétket, sergében a' rend csak hamar helyre állott.

XLV. Jugurtha, megértvén kémjeitől, Metellus miket mivel, 's emlékezvén, hogy őt Rómában is tántoríthatatlannak találta, elcsüggede szerencséje eránt, 's most immár igazán szándékozik magát földadni. Esdekelve küldé tehát követeit a' Consulhoz, a' békekérés' jeleivel, 's meghagyá nekik, hogy egyedül saját életét és gyermekeiét kössék ki; minden egyebet adjanak fel. Metellus régi tapasztalásai után tudta, melly hívtelen, ingó, láz nép a' Numídaság, 's csapongásra melly igen kész. Különfogja tehát a' követeket, egyikét a' másika után, 's kilesi hozzájuk mennyit bízhatik, 's hajlandóknak lelven, nagy ígéretök által oda hajtja, hogy neki Jugurthát, inkább élve, ha lehet, de ha a' dolog nem menne, halva, adnák által; nyilván pedig, és midőn a' követek mind jelen valának, Királyok' ohajtása szerint felel. Kevés napok múlva a' teljesen elkészült neki-mérgesedett sereggel Numídiába beront. Ott semmi nyoma a' háborúnak; a' kalibák tele lakosokkal, a' mezők munkásokkal, nyájakkal; városokból, falukból jönének a' tisztviselők, készek adni gabonát, eleséget szállítani, 's valami parancsoltatand, megtenni. Metellus mindazáltal őrizködve folytatja menését, mintha előtte állana az ellenség: messze tájakiglan mindent megkémleltet; a' feladás' jeleit kelepcezőnek, csábítás' szereinek tekinti. Maga könnyed csapatival 's parittyás és íjász válogatottal elől forog; a' hátulókhoz Al-Vezérét Cájus Máriust rendeli. A' két oldalokon a' légiók' Tribúnusai mellé 's a' csapatok' tisztjeihez segédlovagokat parancsola, hogy ezek és a' könnyedhadak tolják vissza az ellenfél' lovaságát, bár mi felől közelítene. Mert Jugurthában annyi ravaszság, 's ő az hely' fekvését 's az had' fortélyait annyira ismeré, hogy tudni alig lehe, akkor-e veszedelmesb ha jelen van, vagy a' midőn távol; akkor-e, ha csatát vagy mikor pihenést enged.

XLVI. Nem messze az úttól mellyen Metellus haladott, Vága város fekvék, első adó-vevő helye a' tartománynak, hol lakni vagy kereskedni megszoktak vala sok Itáliai eredetű jövevények. A' Consul, hogy lássa, Jugurtha mit kezdend, eggyzersmind hogy a' városba, ha megtörténhetik, katonaságot rakhasson, oda vezérli seregét, 's gabonát parancsol, és egyebet a' mire az hadban szükség van. Mert a' dolog azt engedé reményleni, hogy az itt megtölepdött, vagy jövő-menő kereskedők' sokasága segédjére lészen hadainak, 's a' beszerzetteknek bátorságára. Míg ezekben szorgoskodik, Jugurtha újabban követeket indít hozzá; békét könyörög; saját életén 's gyermekeién kívül Metellusnak mindent áltajánl. A' Consul ezeket is árulásra szédítgeti, 's elereszti magától. A' békét meg nem ígéri, meg nem tagadja, 's húzakodásai közben várja, hogy a' követek teljesítsék ígéretöket.

XLVII. Jugurtha összevetvén Metellusnak izenetit 's mozgásait, 's látván hogy itt az ő mesterségeivel kapták meg; hogy a' szó békét várat, a' bánás elkeseredett háborút; hogy legelső városa az ellen' kezében van, hogy a' táj ki van tanulva, 's elidegenítve tőle a' lakosok; mind erre nézve eltökélé magában, hogy csatára ereszkedik. Kilesvén tehát ellensége' útját, 's győzödelmét minthogy az hely kedvezni neki látszott; bizonyosnak tekintvén; minél számosb serget gyűjt, 's titkos úton a' Metellus' hadának elébe kerül. Numídiának a' részében, melly osztályúl Adherbálnak jutott, a' Muthul vize futott, délről északnak. Ettől minteggy húszezer lépésnyire, a' folyam' hosszában, egy hegy nyúlt vala el, pusztán hagyva természet és emberi kéz által. Közepe' táján a' hegysornak dombosan emelkedik egy gerencz, temérdek távolyra terjedve, 's el van

borítva myrtus, olaj, 's egyéb nemű fákkal, mik száraz homokos földben tenyésznek. A' közben fekvő sík pusztán áll, mert nincsen vize, szinte a' folyam' szomszédjáig, benőve csalittal, 's munkásokban, marhákban gazdag.

XLVIII. E' gerenczen, melly ferdén nyúlt el a' hegyektől folyam felé, Jugurtha, kifosztatván hadait, megszálla. Elefántjait 's gyalog hada' egy részét Bomilcárra bízá, 's elébe szabta mit tegyen; maga, közelb a' hegyhez, egész lovasságát 's válogatott embereit állítja ki. Erre körüljárja csapatit és osztályait, kéri, inti, emlékezzenek régibb vitézségökre, diadalaikra, 's őt és országát a' Rómaiak' telhetetlen dühe ellen védjék; azokkal fognak küzdeni, kiket már megvertek, járomfa alá hajtottak; csak vezérok van mostan más, nem szívők. A' mint hadnagyhoz illet, ő gondoskodék szükségük felől; tetős helyt foglala el, hogy ők láthassanak, és nem azok; nem harcolnak számosabbakkal kevesebbek, nem gyakorlatlanok a' jobbakkal. Álljanak készen tehát, és ha majd jelt adand nekik, omoljanak a' Rómaiakra; e' nap vagy bétetőzi minden vitéz tötteiket, vagy kezdete lesz inségeiknek. És immost fejenként azokat emlékezteti adományaira, kiket vitézségeikért pénz vagy tisztségekkel jutalmazott meg, 's őket kimutatja a' többieknek, 's mindnyájokat serkenti, kinek-kinek tulajdonihoz képest, ígéreték, kérelem, fenyegetés által. Metellus, nem is gondolván hogy itt ellenségre találhasson, sergével leereszkedik az hegyen, 's ezzel szembe ötlük. A' mit lát, nem mingyárt érti el, mert a' Numidák a' csalitban állának lovaikkal, 's őket a' pulya fák sem el nem rejtheték egészen, sem hogy mik légyenek, teljesen kivenni nem hagyák; 's a' hely' homályosságán fekszik a' hadi fortély is elfödé magokat és zászló-

jíkat. Metellus csakhamar kiösméri a' cselet, 's lépdellő hadát megállítja. Most változtat a' rendeken; jobb szárnyát, melly a' Numidák felé esett, három csapattal megsaporítja; ijászt, parittyásit gyalogjai közzé osztja, minden lovasságát a' szarvakra lépteti; katonájit, csak úgy engedvén az idő, egy két szóval buzdítja, 's hadát kanyarodni hagyja, a' síkra levezeti.

XLIX. De vesztegleni látván a' Numidákat, 's el nem mozdulni a' dombról, 's tartván hogy serge, a' nyári meleg és víz' nemléte miatt, szomjan veszhet; Rutílius Al-Vezérét könnyed csapattal 's lovassága' egy részével a' folyamhoz leküldi, hogy az helyt tábornak a' Jugurtha' serge előtt foglalja el. Ellátá hogy az ellenség gyakran megtámadások 's oldalagos csaták által fogja tartóztatni menését, és mivel fegyveréhez nem bízik, katonájit szomj és tikkasztások által elakasztani. Most alábocsátkozik a' hegyről, 's lassandan, a' hogyan az hely és idő engedé, előre nyomúl. Máriust a' sereg' közepére állítá, maga helyt a' bal szárny' lovagai mellett fogott, kik most az első sort tevék. Jugurtha elballagni látván Metellusnak vég csapatjait a' maga elsőji előtt, mintegy kétezer gyalogjaival a' dombot honnan a' mi sergünk alábocsátkozik, elfoglalja, nehogy ezek visszavonakodhassanak, 's magokat ott táborba verhessék. 'S most hirtelen jelt fuvat, 's az ellenre omlik. Katonájinak egy része szabdalja utolsó rendeinket; egy más része jobb és bal oldalunkba kap, vágja azt, nyomja, tolja; csoportjainkat mindenfelől zavargatja. Még a' kik sergünkben férfiasan veszteglének is, játszodtatva érzék magokat a' rendetlen küzdésben, mert távolról jövőn sebeik, nem visszonozhaták, 's össze nem kaphatának. A' lovagok, a' mint azt nekik Jugurtha előre megbagya, valahol őket a' mieink nyomni kezdék, nem csoportokra verekedtek,

hanem szerte széllal szórák el magokat. Így ha nagyobb számok bennünket az ő úzásokban el nem akaszthatának, hol hátul, hol oldalt esének nekünk; 's ahol futni kellet, 's inkább az dombnak mint síkon, az ő lovaik, megszokva a' helyt, a' csaliton bátran keresztül vergődtek; a' miéinket elakasztá az alkalmatlan, meg nem szokott hely.

L. A' tusázás' ábrázatja általjában változó, bizonytalan, undok; szánakozást indítható. Elszorítva a' magokéitól egy rész megfutamodott, egy másik előre nyomult; a' rendekben, a' zászlók körül senki nincs helyén; kit hol ére baj, ott küzd, ott dolgozik; kard, nyíl, ló, ember, barát, ellenség, összekeverten; nem foly semmi akarat, semmi nem parancs szerint; mindent vak történet intéz. És már a' naptól sok lefolya, 's a' kimenetel még is kétséges. Metellus, látván hogy hőség és munka mind a' két felet ellankasztotta, és hogy a' Numídák kevesebbé nyomakodnak, katonájit lassandan összehúzza, a' rendeket helyre állítja, a' Jugurtha' gyalogjainak, kik megtikkadva dombosabb helyen tölepdének meg, négy legióbeli csoportot ellenébe állít; kéri embereit, buzdítja, ne csüggedjenek el, 's az iramló ellent ne engedjék győzni; azoknak sem táborok, sem semmi menedékhelyek; reményök kard' élén áll. De viszont Jugurtha sem henyéle; mindenhol terem; inti az övéit; újra kezdi a' verekedést; válogatottival mindent mer; a' magáéit segíti, a' hátráló ellenhadat nyomja, 's a' kik férfiasan veszteglenek, azoknak távolyról esik, 's fenntartóztatja.

LI. Így viaskodék egymással két lelkes hadnagy, magok egyenlők, de nem egyenlő erőben. Metellusnak hada derék, de állása nem kedvező: Jugurthának minden

kedve szerint, csak katonáji nem. A' Római had, látván hogy nincs helye hova megvonhassa magát; pedig már a' nap hanyatlott; és hogy az ellenség kerüli a' verekedést, a' domb' lankására felhágtat. Azok elvöszfik helyöket, verve vannak, futnak; nem sokan hullottak el; sokakat gyorsaságok véde és a' mieinktől nem ismert hely. Bomilcár, kit az elefántok és gyalogság' egy része igazgatására mondánk állítottnak lenni, elvonulni látván csapatjai előtt Rutiliust, népét csendesesen a' síkra vezérli, és midőn ez azon van, hogy a' folyam mellé juthasson, embereit láрма nélkül csatarendbe szödi, 's hogy ellenje mit mivel, fölfigyáz. Értvén most hogy Rutilius megszállott, 's üres minden gondtól, ellenben Jugurthánál nevededik a' zaj, 's tartván hogy az segélyére kelend szorongatott feleinek; csapatját, mellyet embereihez nem bízva, fortélyúl összehúzott volt, hosszúan foszlatja ki, hogy annak menését meggátolhassa; 's most a' Rutilius' táborának fordul.

LII. A' Római had egyszerre porgomolyt sejt, mert bokrokkal elszórt mező elfogá a' kilátást. Előbb úgy vélek, hogy az aszott földet szél kavargatja; de egyenlően látván azt maradni, 's a' szerint közelíteni feléjük, hogyan az had mozgott, kitalálák mi történik, hirtelen fegyvert ragadnak, 's a' vett parancs szerint megállanak a' tábor előtt. A' két sereg egymáshoz ér, 's összeüt szörnyű csatájjal. A' Numídák csak addig veszteglének, míg segélyt gondoltak lelteni elefántjaikban; de a' mint azokat akadozni látják a' bokrok' ágaiban, 's elszórva egymástól környűlfogatni; futásnak erednek, elhányják fegyvereiket, 's idvöket a' halom' dombosságában 's az est' sötétében lelék. Elefántjaikban négy vala elfogva; negyven ott vesze. A' Rutilius' hada, bátor azt nagy út, 's a' tábor' árkolgatása 's a' küz-

dés kifáraszták, látván a' dolog' szerencsés végét, új bátorodásra éled. De midőn tovább késni látják Metellust, hadi rendben mennek ellenébe; mert a' Numídák' álnokságai nem engedének helyt tágulásnak, pihenésnek. A' két sereg most, sötét éjszaka, zajban, csatájban mint midőn ellenség közelít ellenségéhez, együvé jő, 's egyike a' másikában zavart, rettegést támaszta, 's tévedésből már csaknem megesett az iszonyú csapás, ha-hogy a' dolgot a' mind kettejektől előre küldött lovagok ki nem tanulják. A' riadás' helyébe így hirtelen örömlépe. Néki-vidúlva egyik vitéz nevén szólítja a' másikat, hallja mi történt, mindnyájan éginglen emelik saját tőteiket. Tudniillik ez a' sorsa minden emberi dolgoknak; mikor az jól megyen, gyáva is dicsekszik: visszás esetekben jók is csüggedőznek.

LIII. Metellus négy napot mulat táborában; gondja sebhedteire; az az érdemeseknek hadi jutalmakat oszt; javaltával, dicséretivel, köszöneteivel mindnyájokat éleszi; inti, viseljenek hasonló lelket arra is a' mi hátra vagon; az könnyű; győzödelmért már eleget harczoltanak, ezeitől csak sarczért fognak. Azonban szökevényit és a' kiket erre legalkalmasbaknak tekint, kiküldi, járjanak végére, Jugurtha hová vészett, mit kezd, hada hogy van-e, vagy talán kevesed magával maradott, 's csapását mint túri. Az ligetes helyekre vonta magát, és a' mellyeket a' természet is erősekké teve; 's ott serget gyűjt, nagyot számra, de tudatlant, erőtelent, alkalmasbat mezőt mivelní, 's marhát őrzeni, mint harczolni. Ez onnan jött, mert fejdelmét futásában, a' királyi lovagokon kívül, semmi Numída nem követi; kinek merre kedve, mégyn, 's az nem vétetik hibának, úgy hozza a' szokás. Metellus tehát a' Király' lelkét még most is szilajkodva látván; és hogy a' háború csak az szerint

viseltethetik, a' mint amaz akarja; hogy ő és az egyetlen harczot űznek; hogy az veszteni kevesebbet fog mint ő nyerni; feltövé magában hogy a' háborút nem csatáztatva, nem hadi rendben, hanem egyéb fortélyokkal viseli. Áltnégyen tehát Numídiának legazdagabb tájaira, pusztítja a' mezőket, városait, erősségeit, melyek vagy rosszul épültek, vagy kevés néptől valának védve, szedi, perzseli; öldösi serdültjeit, minden egyebet katonájának prédául hágy. Megdöbbenve ezekre a' Numidák, nekünk sok kezeseket adnak; a' mi gabonára szükség vala, bőven hordják; 's valahol az kívántatott, városaikba katonaság rakatik. Juguthát ez a' bánásokkal inkább rémíté el mint a' rosszul harczolt csata, mivel most ő, ki idvét futásban kereste, kénytelen volt űzni ellenségét; és a' ki magát kedvező helyeken védeni nem tudá, annak most nem kedvezőkön kelle harczolgatni. Megteszi tehát a' mi e' bajai közt legtanácsosabbnak tetszheték; sergét vesztegleni hagyja, a' hol állott; maga válogatott lovagjaival Metellus után nyomúl, 's a' csapongó Rómaiakat éjjeli ál útjaikban hirtelen és véletlenül megtámadja. Közzülök sokan védelem nélkül hullanak el, sokan elfogatnak, ép testtel egy sem menekedhetik meg. A' Numidák, minekelőtte a' mieinknek táborunkból segélyök érkezhettek, Jugurtha' hagyása szerint, a' szomszéd tetőkre vonakodnak.

LIV. Azonban Rómát kimondhatatlan öröm töltötte el, megérkezvén a' hírek Metellus felől: hogy magát és sergét mint viseli elejinek példajaként; hogy ellenkező vala az hely 's ő lelke' nagysága által még is győzött; hogy az ellen' határait foglalgatja; Jugurthát, az Aulus' ügyetlenségében délczeget, idve' reményeit szaladásban, sivatag helyeken kényszerítette keresni. A' Tanács tehát dolgaik' szerencsés folyamatjáért az halhatlan Istenek-

nek hálainnepet rendel; a' város, melly kevéssel ez előtt még remegett 's nem merte reményleni a' háború' jó ki-menetelét, vígságnak adja magát, 's mindenhol Metellust hirdetik, magasztolják. Ez most annál inkább törek-szik megtartani dicsőségét; mindent siettet, de őrizke-dik is hogy az ellenség meg ne lephesse; nom felejtí hogy dicsőség' nyomdokiba irígykedés szeret hágdosni. Minél nagyobb vala fénye, annál inkább tartózkodék, 's miolta a' Király el akará akasztani menését, ka-tonájit eggyenként széledezni nem engedte; ha rozsrá vala szükség vagy abrakra, egész lovassága védé a' kiküldött csapatot. Serge' eggyik részét maga, mási-kat Márius igazgatá, 's a' tájt inkább pusztították tűz mint sarczolások által. Két helyt, 's közel egymáshoz, fogának tábort; hol erő kelle, mind ketten eggyütt voltanak; egyébkor, hogy félelmet 's szaladást csináljanak, külön munkálódtak. Jugurtha ormokon ment utána, 's keresé a' helyt hogy veleik megvíhasson; a' legelőt 's a' vizeket, miknek e' tájon nagy szűke, összerontotta; hol Metellus előtt mutogatta magát, hol Márius körül; háborgatá sergők' hátúljait, 's azzal visszatére bércei-re: most ezeket ijesztgeté, majd azokat; sem csatát nem ada, sem nyugtot nem engede: minden igyekezete az, hogy ellenje' szándékát gátolhassa.

LV. A' Római Vezér, kifárasztva látván magát ez ingerkedések által, és hogy neki Jugurtha alkalmat verekedni nem enged, eltökélé hogy Záma nagy várost, fő erősségét az országnak e' tájon, ostrom alá veszi. Arra tarta számot, hogy a' Király segédjőkre jó a' békerítetteknek, 's akkor megvereködhetik. De viszont Jugurtha, értvén a' szökevényektől mik készülnek ellene, Metellusnak erőltetett menésekben elébe vág; a' város'

lakosít védelemre buzdítja, a' szökötteket, melly folt az ő seregében, minthogy elpártolni tőle lehetetlen vala, legbiztosabb, nálok hagyja, 's ígéri, hogy midőn szükségök leend segédjére, jelen lesz. Elrendelvén dolgoit, rejtekes helyekbe vonúl, 's ott csak hamar hírt veszen, hogy Márius kevés csapatokkal gabonát szedni Sicca felé tére, melly város a' balúl viselt tusa után Királyától legelsőben hajlott vala el. Éjszaka tehát válogatott lovagival oda megyen, 's a' kitakarodó Rómaiakkal, szinte a' kapuban, összezsap. Kiált a' Siccaiaknak, hogy hátúlsó csapatinkat kerítsék be; alkalmat nekik a' jeles töttre a' szerencse nyújt; azt ha teendik, ő uraságában, magok szabadságaikban maradnak. És ha Márius nem siet, 's tolakodva nem omlik ki a' városból, bizony a' Siccai nép, mind, vagy legnagyobb részben, felejtí vala nekünk adott hitét; olly igen ingó a' Numída. A' Király' katonáji gyámolítva általa egygy ideig, de látván hogy őket erősen nyomják a' mieink, nem nagy veszteséggel visszavonúlnak.

LVI. Márius elére Zámához. E' város lapályon terült el, 's inkább tötte erőssé munka mint természet; semmi szükségés dologban nem szegény: emberben, fegyverben gazdag. Metellus elrendel mindent, mint idő és hely kíváná, 's sergével a' falakat beköríti; Legátusainak, ki hol álljon, kimutatja; jel adatik, 's iszonyú kiáltás támad mindenszerte. Ez azonban a' Numidakat meg nem rémíti; bátran állnak, meg nem zavarodva; kezdődik a' viadal. Küzdenek a' Rómaiak, minde-nike saját szereként; egyyk rész távolról lökdös golyót és köveket; ez a' falat ássa, az lajtorját viszen, lán-golva várják hogy kézre kelhessenek. A' lakosok köveket görgetnek a' közelgőkre, vagy rájok rúdakat, lán-csákat, szövétnekeket repítenek, veyítve kénnel, szurok-

kal. A' távolgókát sem védé pedig lelkök' gyávasága; nagy részben őket kézből vagy álgýúból szórt nyilak és kövek sebesíték. Egyenlő veszély ére, de nem egyenlő dísz, gyávát, vitézt.

LVII. Míg Zámánál így vereködnek, Jugurtha véletlenül nagy erővel csap a' Római táborra, és minthogy az őr gondatlan volt, 's semmit kevésbé mint hogy megtámadtassék nem vára, a' kapukon betör. A' mieink megreműlve, a' véletlen zavarban védik magokat mint kiki tudá; az szalad, ez veszteg áll 's fegyverhez kap; sokan sebet vesznek, eldőlnek. Az egész sokaságban nem több mint csak negyven, emlékeztvén Római nevére, csoportra vereködik, elfoglal egy ormot, 's arról magát semmi erő által eltolatni nem engedi. A' rájuk lőtt nyilakat visszaröpítik; kevesek sokakra nem könnyen hibázhaták el lövéseiket, 's midőn ezek közelébb merészlettek menni feléjük, vitéz lelkök akkor mutatá ki aztán magát; vágák, szórák, szalaszták őket. Metellus most legtűzesb viaskodása közben; serge mellől ellenségi zajt hall. Meg fordítja lovát, látja hogy a' szaladás feléje esik, mi azokat övéinek bizonyítá. Azonnal egész lovasságát a' táborhoz küldi, 's a' társnépek' csapatit, Cájus Márius alatt, 's kéri ezt, könnyezve, barátságokra, köz honjok' nevében, ne túrné hogy a' győződelmes sereg gyalázatot valljon 's ellenségek bosszúlatlan suhanjon el. A' Numídák gátolva látván magokat a' kerítésekben, hol sokan az árkokba zuhantanak, sokan a' szorosakban eggyik a' másikat akasztotta el; tetemes veszteséggel állásaikba vonták vissza magokat. Metellus félbe szakasztá munkáját, mert már itt vala az éj, 's hadait táborába vezeté.

LVIII. Más nap, minekelőtte újra kezdeni az ostromot kiindúlt, egész lovasságát tábora előtt arra állítja ki

melly felől a' Király érkezhetnék; a' kapukat és a' mi ezekhez legközelebb, Tribúnusai közt kiosztja; maga a' vár alá megyen, és mint tegnap, a' kerítéseknek áll. Jugurtha jó 's a' mieinkre omlik. A' kik legközelebb esének hozzá, kevésbé megrettennek, összekavarodnak, de a' többi siet őket támogatni, 's a' Numídák nem is állhatának vala sok ideig ellent, hanemha gyalogjaikat lovagjaik közé vegyítvén, közöttünk nagy mészárlást nem tőttek volna. Erre bizakodván, nem a' hogy lovagcsatákban szokás, megtámadva 's elkanyarodva, hanem egyenest jövének a' mieinknek, 's rendeinket megzavarák. Kifejtvén így gyalogjaikat, bennünket csaknem összerontottak.

LIX. Ugyan az időben Záma alatt is a' viadal nagy tűzzel ment. Hol csapatit Al-Vezér vagy Tribunus igazgatá, a' micink leginkább oda törekednek; másban mint magában több bizodalma senkinek nem volt. Így a' városiaknál is; sürgenek forganak mindenfelé; inkább valóának azon hogy ellenjöket szabadalhassák, mint hogy magokat védhessék; rettenés, öröm, jaj, bátorítások, csörgés, csattogás kelének az egekig; nyilak röpkednek mindenfelől. Hamidőn a' vívók megszűntének az ostrom' munkájában, a' várbeliek a' csatázó lovasokat bámúlgatták. A' szerint a' hogy Jugurthának mentenek dolgai, örvendettek vagy remegtek, és mintha őket láthatnák 's hallhatnák feleik, egyike buzdítja, másika tüzeli, integet rájuk kezével, előre nyúl long, ide-oda hajol mintha lőné nyilát, vagy magát az elől elkapná. Tapasztolván ezt Márius, mert a' részen ő igazgatott, akarva bánék lassúbban; bizatlanságot színlele, 's bántás nélkül engedé a' városiaknak, hogy Királyok' küzdését ácsorogják. De míg ezek a' viaskodókra mereszti figyelmüket, eggyeszerre nagy erővel a' falaknak áll, 's katonáji, laj-

torjákra lépdelvén, csak nem felérék a' párkányokat. A' városiak összezsúdnak, 's lövelgetik a' követ, tüzet, és mi más ártó szereik valának. Veszteglenek a' mieink. Tovább egyik lajtorjájok a' másik után összetörvén, 's összezúzatván a' kik rajta állottanak, a' többi megfordúla, ép testtel kevés, nagy rész elborítva sebekkel. Az éj vete véget küzdéseknek.

LX. Metellus hijába látván lenni törekedését, és hogy a' várost megvenni nem lehet, Jugurtha pedig vagy csak lesből vagy neki kedvező helyeken ereszkedik viadalba; 's a' nyár immár eltölt; Zámát oda-hagyja. A' mi városok hozzá pártolának, 's természet vagy mester-ség által eléggé meg voltak erősítve, azokba őrizetet rak, egyéb hadait telelni a' mi tartományunkba küldi el, a' melly része annak ide legközelebb vala. De Metellus ez időt sem akará, mint mások, henyén és puhaságban tölteni, hanem inkább, mivel a' háború fegyverrel kevéssé halad, Jugurthának saját barátjai által kelepczéket hány, 's fegyver helyett árulással akar élni. E' nézve Bomilcárt, ki együtt vala Jugurthával Rómában, és ottan a' Massíva' megölése miatt, bár kezeseket állítva, alattomban jött el a' törvényszék elől, minthogy neki legnagyobb barátságokhoz képest legnagyobb alkalma volt a' Királyt megcsalni, nagy ígérekkel támadja meg. Előbb arra vevé, hogy hozzá, beszéd végett titkon jőne által; azután leköti hitét, hogy ha neki Jugurthát élve vagy halva kezébe fogja juttatni, a' Tanács elengedi gyilkosságát, 's mindenének birtokában meghagyja. A' Numidát így, mind mivel elméje állhatatlan, mind mivel rettegé, hogy megköttetvén a' béke, annak kötéséhez képest, halálra vonathatik, könnyen megnyeri.

LXI. Mihelyt tehát reá alkalom adaték, Bomilcár látni mégyen az aggódo 's bal szerencséjén elcsüggedett Jugurthát; kéri, rimánykodik, könyörülne valaha magán, gyermekein, az eránta hű népen; hogy ők minden tusájjikban verve vannak, hogy tartományai feldúlattak; emberei elfogattak vagy elhullottak; az ország' ereje megcsökkent; sergének már eléggé kockára van vetve mind vitézsége mind szerencséje; vigyázzon, nehogy a' nép, ha ő késend, maga gondoskodjék magáról: ez és több ilyen okaival a' Király' elméjét föladásra hajtja. Vezérünkhöz követek küldetnek, hogy Jugurtha kész teljesíteni parancsait, 's magát 's országát kifogás nélkül kegyeire bízza. Metellus a' Tanácsnok rendűeket telelésökből azonnal felszólítja, 's velek és a' kikkel szükségesnek látja értekezik. Ősi szertartásainkhoz képest tehát a' Tanács' nevében követei által parancsol ezüstöt kétszáz-ezer fontot, elefántjait mind, fegyvert lovat bizonyos számban; 's mind ez késedel nélkül teljesítetik. Ekkor szököttjeit kívánja bilincsekben adatni vissza. Azok, a' parancs szerint, nagy részben átküldetnek; sokan mingyárt a' hogy az alku hírbe jött, áltszökének Mauretániába, Bocchus Királyhoz. Jugurtha most Tisídiumba idéztetik venni a' parancsot. Megfosztva embereitől, pénzétől, 's gonoszságai' érzetiben rettegven a' mit érdemle; most megbánta a' mit cselekedett. Sok napokat tölte habzásiban. Elúnva visszás életét, hol mindent jobbnak lát, mint tovább is hadakozni, hol ismét azt forgatja, hogy királyból szolgává süllyedni irtózatot eset; 's így ambár magát gondolatlan alkuja által nagyon meggyengítette, eltökélé, hogy újra háborúhoz lát. Rómában a' Tanács kiosztá a' tartományokat, 's Numídiát Metellusnak hagyá.

LXII. Ekkor tájban Cájus Márius Uticában fényes áldozatokat nyújtja az Isteneknek, 's a' Haruspex neki azt jelenté ki, hogy ötet nagy és csuda történetek várják; sürgetné a' mit elméjében forgat, 's bízzék az Istenekben: szerencsáját sürgesse csüggedések nélkül; óhajtásai szerint fog minden menni. Őt már rég oltá gyötré az a' vágy szertelen, hogy Consullá választassék, mire a' születés' régiségén kívül minden egyéb bőven meg vala: munkásság, jámbor elme, a' hadi dolgok' nagy tudása, rettenthetetlen lélek a' viaskodásokban, a' házi életben szerénység, gyűlölője a' gazdagságnak, gyönyörnek; egyedül dicsőség' ahítója. Arpínumban született 's neveltetett gyermeki egész idejében. Mihelyt bír a' had' sulyait, fegyverben gyakorlá magát, nem görög czifra beszédben, nem városi csínosságokban. Meg nem vesztegetett lelke így jó dolgokban serdüle föl. Így történt hogy a' midőn a' néptől legelőbb Hadi-Tribúnusságot kére, noha arcát kevesen ismerék, de igen az ő nagy tötteit, elnyeré a' mit óhajtott. És még is az eddigelé illy nagy férfin, mert később megbuktatá negéde, a' Consulátust kérni nem meré. Akkor minden egyéb hívatalt a' Nép ada: a' Consulátust a' Nemesség, 's ezek csak egymásnak. Új ember nem leheté olly nagy, olly nevezetes, hogy e' megtiszteltetésre, mint valamelly fékélyes méltatlannak ne tartassék.

LXIII. Márius eggyezni látván a' Haruspex' szavait szíve' óhajtásaival, haza kívána eresztetni Metellustól, hogy megtehesse kérését. Abban bőven vala érdem, dicsőség, és valamit jóban találni ahítunk, de meg vala a' gőgös fennlátó lélek is, köz nyavalyája a' Nemességnek. Felakad tehát a' szokatlan gondolaton, 's előbb nem győzi csudálni hogy arra juthatott, 's mint barátja inti, ne kezdene illy rosszat, lelkét sorsa fölött

ne héjaztassa; minden ne ahítson mindent; állapotja neki eléggé tetszhetnék; elvégre pedig, hogy ójja magát olly valamit kérni a' Róma' Népétől a' mit az igassággal tagadhat meg tőle. Illy féleket mondogatván neki, 's annak még sem hajolván akaratja, biztatja, hogy ha majd engedni fogja a' köz' dolga; teljesíti kérését. 'S midőn Márius azután is ismételteti a' kívánságot, úgy monják, e' feleletet kapá tőle: Ne siessen olly annylra; ő azt mindég eléggé korán fogja keresni az ő fijával. Ez akkor atyjának, a' Consulnak, sátorában katonáskodék mintegy húsz esztendő's ifjacska. E' szó Máriust rettenetesen felgyúlasztá mind Metellus ellen, mind a' méltóság' keresetére. Lángola benne kívány és harag, két gonosz tanácsló; nem kíméle semmi szót, semmi töttet, melly neki barátokat szerezhete; katonaságát telelésőkben tágabban tartá mint eddig; a' kereskedő Italicusokat, kiknek száma Uticában igen nagy, Metellus felől tiszteletlenül, maga felől dicsekedve szolott: bízatnék rá a' sereg' fele, 's kevés napok alatt Jugurtha lánczba volna verve; Metellus akarva húzza az időt, mert a' királyi gőgű ember szeret ragyogni a' vezérségben. Szavai ezek előtt annál valóbbaknak tetszének, mert vagyonjok a' háborúban megcsökkene, 's vágyó szívnek semmi nincs hamar.

LXIV. Hadainknál ez időben egy Gauda nevű Numída volt, fíja Mastanabálnak, Massinissának unokája. Micipsa ezt végakaratójában másod örökösének nevezte. Elgyengülve betegségeiben, az ember elméjében is megvala valamennyire háborodva. Ez úgy kíváná Metellustól, hogy neki szék a' Consulé mellett adassék, mint Királynak, és hogy egy csapat Római lovasság rendeltessék őrzetére. Metellus megtagadá mind egyik mind másikat; a' széket, melly csak azokat illeti, a' kiket Róma Királyoknak elismért; az őrzetet, mivel Római Lova-

goknak szégyen poszlókként forogni Numída körül. Márius ingerlé a' neheztelőt, 's tüzelte azt, hogy az Imperátor' bánásáért kívánjon elégtételt; ő keresetét segíteni fogja. Magasztolja az elméjében elgyengültet, ő Király, ő nagy tekintetű, ő onokája Massinissának; ha Jugurtha elfogatnék vagy kihalna, Numídiá egyenesen rá fogna szállani; ez hamar megtörténhetnék, ha ő választatand Consullá, 's ő viszi a' háborút. Ezek szerint Gauda, 's a' Római Lovagok, a' katonaság, a' kereskedők, részint a' Márius' kérései, részint a' béke' reménye által indítva, Rómába írnak ismerőseikhez, Metellust vádjaikkal terhelik, 's Máriust kérik vezérnek. A' méltóság Máriusnak illy fényes megkülömböztetéssel kerestetett. Le lévén verve a' Nemesség a' Manúliusi törvény által, a' Népek ekkor az újakat emelgette. Máriusnak haladnak dolgai.

LXV. De viszont Jugurtha is leteve a' feladásról, 's újra kezdi a' háborút. Nagy gonddal lát mindenhez; serget gyűjt; a' tőle elhajlott városokat rettegtetések és ígéretek által vissza igyekszik nyerni; erősíti helyeit; fegyvert csináltat, vásároltat; a' mit vele az alku elvesztete, újra beszerzi; a' Rómaiak' cselédit és a' kiket ezek a' várakban hagyának, pénzzel támadja meg; kísértetlen semmit nem hágy, mindent ingat. Vágában, hova Metellus, mingyárt a' hogy Jugurtha alkudozni elkezdett, őrizetet raka bé, az előljárók engednek a' megszólításnak, mert szívők előbb sem hajlott vala el Királyoktól, és mivel a' község, és kivált a' Numídai, állhatatlan, hajlik szakadásokhoz, újításokat ahít, elúnja a' csendet, a' nyugtot. Ezek megállapítván mindent magok közt, a' dolog' kivitelére az harmadik napot rendelik, mert az végig egész Áfrikán innep vala, 's vígadást reméltete, nem bajt. Feljővén az idő, a' Centuriókat, Hadi-Tribúnusokat, 's magát a' várnagyot Títus Turpílius Silánust,

ROM. CLASS. I. 10

ebédjeikhez meghívják, 's kiki mást meg' mást. Ezeket, Turpíliuson kívül, vendégségeik közt mind levagdalják; aztán a' katonáknak esnek, kik örömnapon, és nem szolgálatban, fegyvertelen szélengének. Ugyan-ezt tesz a' városiak, megtánítva a' nagyobbaktól; némelyek mivel az effélékre önkényt hajlottanak, 's nekik a' tött' rendessége 's ez a' csetepaté elég örömről volt, noha, mi miért esik, magok nem is tudák.

LXVI. A' Római katonaság zavarodva, reszkétve, 's mit kezdjen nem tudva, fut a' vár felé, hol zászlójok 's fegyverök állt. A' zárva talált kapu, 's a' városi őrmellette, elakasztja futásokat. Asszony, gyermek versenyt dobja rájuk házaik' tetejéről a' követ és a' mi egyebet az hely nyujthatott. Így ki nem kerülheték a' bizonyos veszélyt, 's férfiak, katonák az erőtlennemnek játékaik lötenek; jó rossz, gyáva, vitéz egygyre hull 's bosszúlatlan. Ádázúl kegyetlenködvén a' városi nép, 's a' kapuk mindenfelől zárva tartatván, a' rettenetes csapásban egyedül Turpílius kerülé el az halált. Ez gazdájá' irgalmából esett légyen-e, alku által-e, vagy történetből, nem tudhatom. De mivel neki kedvesb vala a' becstelen élet mint a' tisztos halál, őtet méltán alacsony-nak, gyalázatosnak tarthatni.

LXVII. Megtudván a' mi itten történt, Metellus bánatjában kerüli egygy ideig minden szem' látását; de csak hamar harag férkezvén a' bánathoz, siet megbosszúlni az iszonyatos gazságot. Azon légiónal tehát melly körülé telelt, 's annyi Numída lovaggal a' mennyit felül-tethete, napszállat felé, hátra hagyatván lomjaikat, kiindúl, 's más nap három óra tájban egygy síkra ér, melyet szelíd tetők fogának be. Katonájának, kik meglandván a' hosszú útban, vonakodtak tovább menni, ele-

jökbe adja, hogy Vága ezer lépésnyinél nincs tovább; túrják vitéz szívvel a' mi hátra van, hogy vitéz de szerencsétlen társaik' vesztét megbosszulhassák. Eggy-szersmind őket gazdag sarcczal kecsegteti. Felizgatván így lelkeiket, 's a' lovasságot elől kiszélesítvén, gyalog-jait tömött rendben lépdelteti, 's titkoltatja jeleiket.

LXVIII. Vágának lakosai serget látván közelgeni magok felé, 's azt előbb, a' mint vala, Metellusénak gondolván, bezárák a' kapukat, de tovább midőn sem mezejiket nem látják pusztítatni, mind az előllépdellő lovasokat Numidáknak ismerik, Jugurthának gondolván, nagy örömmel elébe mennek. De most jel adatik, 's lo-vag, gyalog vágja a' városból omló népet; egy csapat siet a' kapukat elfoglalni, a' másik a' bástyákra tör; ha-ragok 's a' sarcz' reménye győz tikkadtságokon. A' Vá-gaiak így hitelenségökön csak két nap örülhetének, 's a' gazdag nagy város ki vala téve rablásnak és bosszú-nak. Turpílius várnagy, ki mindnyájokban, mint em-líténk, maga menekődék meg, mivel magát ki nem tisztíthatá, megbotoztatott, 's azután fejével lakolt. Mert ő csak Latíumi polgár.

LXIX. E' tájban Bomilcár, kinek indításából Jugurtha a' félelemből abba hagyott feladást kezdette volt, gyanús a' Király előtt, kit viszont ő is gyanúsnak néze, zavart ahított, 's éjjel nappal azon van, hogy a' Királyt elveszthesse. Hasztalan nyúlván mindenhez, végre egy Nabdalsa nevű férfit csatla magához, nagy tekintetűt és birtokút, 's földijeinek kedveltjét. Jugurtha, hamidőn teher és nagyobb sullyú munkája elvötte idejét, erre bízta külön hada' vezérlését és minden dolgát, miből aztán reá becsület és gazdagságok hárám-lottak. A' gyilkolás' napját tehát eggyező akarattal meghatározzák; azt mint vigyék véghez, az idő fogná meg-

mutatni. Nabdalsának sergéhez kelle indulnia, melly a' telelőjökbe költ Rómaiakat szemmel tartsa, 's védje a' tájt az ő dúlásaik ellen. Meg nem jelenvén a' rendelt napra, mert a' szándék' iszonyúsága elrémítette; Bomilcár, ohajtván is végrehajtani a' mit elvégeztek, rettegven is, hogy őt veszély érheti, ha Nabdalsa megváltoztatá akarátját; meghittje által levelet küld ehhez. Fedi gyengeségét, inogását; tanúknak híja az Isteneket, kikre esküvének; kéri hogy a' Metellus' nagy ígéreteit ne fordítsa vesztőkre; Jugurthának külföldben is vége; kérdésben egyedül az forog, ha ők buktassák-e meg vagy a' Metellus' vitézsége; gondolja meg, mit ohajt inkább, a' jutalmat-e, vagy kínos halált.

LXX. Nabdalsa akkor vevé a' levelet, midőn munkájában kifáradván, el kívánt vala szunnyadni. Megolvastván azt, előbb gond szállotta meg, aztán álm, mi beteg szívet szokta. Volt neki egygy mindenese, hű hozzá és néki felette kedves; részese minden titkainak, ez utolsón kívül. Ez megértvén hogy urának levele érkezik, 's úgy vélvén hogy szolgálatjára vagy tanácsára most is szüksége lesz, beméne a' sátorba, 's alva találván Nabdalsát, 's gondatlanul elvetve párnáján a' levelet, megolvastván azt, 's elrettenve a' gonosz szándékon, szaladt a' Királyhoz. Nabdalsa azután kevéssel felébred szendergéséből, 's nem lelven a' levelet, 's mi történheté, gyaníthatván; keresi a' feladót; de az haszontalan lévén, a' Királyhoz megyen, 's engesztelni igyekszik; de őtet a' hitetlen cseléd megelőző szándékában. Kéri, könnyek között rimánykodik, kegyeire emlékezteti 's mindenkor bizonyított hűségére; ne hinné hogy tőle illy iszonyúság kitelhetik.

LXXI. A' király hajlandólag felel, de nem a' hogyan szívében gondolkodik. Elöletvén Bomilcárt és sok

másokat; kiket vétkeseknek talált, elfojtotta haragját, nehogy a' dologból zendülés támadjon. Ezolta semmi éjjele, semmi nappala csendes; semmi emberének, semmi helynek vagy időnek nem hive; barátit, ellenit egygyeránt rettegte; leskelődött minden dologban, minden zajra megdöbbsent; hol ez hol amaz helyen hála; 's nem mindég a' hogyan királynak illett. Néha föltrezzene álmából, fegyvert ragada, lármát üte. Félelme' gyötrelmei közt az őrüthöz hasonlíta.

LXXII. Metellus, megértvén a' szököttektől hogy az árulás fel van fődve 's Bomilcár meglakolt, hadat készít, 's annyi tüzzel, mintha ahhoz mostan fogna. Az elbocsátatását újra sürgető Máriust, a' gyűlöltet, bosszúforralót, mivel úgy sem annak nézé, ki neki sokat használhatna, útnak eresztí. Rómában a' Nép, a' mit Metellus és Márius felől a' levelek jelentettek, akarva hallá mindéggyike felől. Imperátorunkra a' nemesség, melly neki eddig díszül volt, gyűlölséget húzott, a' homályos születés ama' másokra kedvességet; különben egygyikében és másikában inkább tekintetek felök, mint a' mi jó vagy rossz magokban volt. Aztán a' Tribúnusok izgaták a' sokaságot; Metellust minden gyűléseikben halálra vádolják, Márius' érdemeit nagyítva híresztelik. 'S a' község annyira is gyúlong vala, hogy kézművesek és falun-lakók, kiknek vagyonok és hitelök markaikban állott, oda hagyák dolgaikat, Máriust tisztelgeték, saját szükségeiket az ő nagyságának utána tevék. A' Nemesség' nagy megrendülésére, annyi időköz után, a' Consuli méltóság így új embernek adatott, és midőn Manilius Mancínus Nép-Tribúnus kérdést tőn, hogy a' Nép a' háborút kivel kívánja viseltetni? a' nagy számban felsőregett sokaság azt Máriusnak parancsolá. A' Tanács kevésel előbb Metellusnak hagyta. De az hijába volt.

LXXIII. Jugurtha most, elvesztvén barátit, kikben sokakat maga öldöstete el; sokak, elijedve, hol a' Romaiakhoz, hol Bocchushoz áltszökének; minthogy sem hadat viselni Vezérek nélkül nem lehet, sem sokat új barátinak hűségéhez, a' régiek álnokságban találtatván, nem bízhatott; örök aggásban, rettegésben töltötte napjait. Semmi feltétel, semmi tanács, semmi ember nem vala eléggé kedve szerint; útjait, hadnagyait mindennap változtatta; most maga keresé az ellenséget, majd zordon helyekre vonúla előtte; reménye hol iramlásban, majd megint fegyverben; népének vitézségéhez bízzék-e kevesebbet, vagy hűségéhez, maga sem tudta. Így bár mit kezd, mindenben visszásság éré. 'S míglén így haboz, Metellus seregestül jelen meg előtte. Jugurtha kiállítá Numídájit a' szükséghez képest, 's kezdődik a' tusázat. Melly részen a' Király igazgatott, egy ideig ment a' viadal; a' többi, mingyárt az összelökődésben, vissza vala tolva 's futott. A' mieink jelt, fegyvert, valamit nyerének; embert keveset; mert Numídát, terhes verekedésiben, inkább védi lába mint fegyvere.

LXXIV. E' vesztesége után Jugurtha, még kevésbé bízva szerencséjéhez, szökevényeivel 's egy részével lovasságának pusztákba vötte magát, 's végre Thálába vonult. E' gazdag nagy városban voltak legnagyobb kincsei 's gyermekeinek fényes udvarok. A' legközelebb folyamból Tháláig, mintegy ötvenezer lépésnyire, pusztaság és vizetlen helyek fekszenek; azonban Metellus, remélvén hogy ha megveendi a' várost, be leszen végezve a' háboru, arra határozza magát, hogy minden akadályokon keresztül tör, 's önmagát a' természetet is meggyőzi. A' barmokról tehát minden málhát leszödet, tíz napi eleségen kívül, 's tömlőket parancsol, 's egyéb vízi edényeket. Ezenfelül minél több szelíd marhát hajt

eggyüvé a' mezőkről, 's megrakatja leginkább faedényekkel, miket a' kalibákból hordatott elő, 's parancsol a' táj' lakójinak, kik néki magokat, a' Király' megfutamlása után, feladák, hordjanak elő minél több vizet, 's helyt és időt szab rá; a' maga marháját azon folyamból, melyet legközelebbnek mondánk lenni a' városhoz, megterhelteti, 's így felkészülve Thála felé megindul. Elérvén oda, hova a' Numidákat ründelte volt, 's ottan tábort fogván és körülárkolván, az égből egyszerre annyi víz szállott alá, hogy azzal a' sereg igen is bőven beérte. Lőn elesége is, 's reménye fölött, mert a' Numidák, mint a' magokat feladók mindég, buzgólkodának hűségökben. 'S katonáji, vallásos érzésből, inkább éltek esővízzel, 's a' történet szertelenül nevelé bátorságokat; mert ezt oda magyarázák, hogy az halhatatlan Isteneknek rájuk gondjok van. Más nap így, a' mit Jugurtha épen nem várt vala, Thála alá ére. A' városiak, kik magokat védve hitték a' táj' sivatagsága által megrémülének a' jelenés' szertelen voltán; resten mindazáltal a' viadalhoz nem készültek. Azt tövék a' mieink is.

LXXV. Látá Jugurtha hogy Metellusnak lehetetlen semmi nincs; mint a' ki rettenhetetlen lelkével fegyvert, helyt, időt, természetet, a' másokon uralkodót, meggyőze; 's a' városból gyermekivel és kincsei' nagy részével éjszaka elillantott. Eggy helyt ezentúl eggy napnál és éjnél soha nem mulata tovább; úgy tőn, mint ha dolgai siettetnék. Igazán árulást rettege, 's azt örök költözködéseivel reménylette kikerülhetni; mert efféle veszteglés, nyugvás sugall. Látván Metellus hogy a' városiak vereködéshez készülnek, és hogy az hely bízhatik fekvésébe 's bástyájiba; árkokat 's töltéseket hányat falai körül. Valahol engedé az hely, ostromernyő-

ket állíta, töltéseket parancsola, munkáját és munkásait tornyaiból védé. De a' városiak is sürgenek; eggyik másik fél semmit nem mülaszt. Végre a' Rómaiak, el-
tikkadva már a' dologban, viadalban, negyven nap múl-
va oda érkezések után a' várost megvevék; a' sarcztól
azonban szökevényeik' hitetlöniségek miatt elestenek.
Mert a' lakók veretni látván kosok által falaikat, 's del-
gaikat hanyatlani, aranyat, ezüstöt, és a' mi legdrágább
jóságaik valának, a' királyi csarnokba felhordák, 's
magok, elnehezedve bortól, étektől, kincseiket, a' fé-
nyes palotát 's önmagekat, elégeték. Önkényt szabák ma-
gokra a' mit szenvedni gőzőjiktől nem akarának.

LXXVI. Midőn Thála megvéteték, Metellushoz kö-
vetek küldetének Leptisből. Kérék küldene oda Igazgatót és
őrizetet, Hamilcár társok, fő születésű, uraságra vágyó, ze-
nebonát forral, 's vele sem előljárójik' hatalma, sem
törvényeik nem bírnak; ha késend, ők, neki frigyesei,
szertelen bajba süllyednének. Ezek már az háboru' kez-
detekor követeket küldöttek Bestia Consulhoz és Rómá-
ba, barátságot kérni és frigy' társaságát; és miolta nekik
megadaték a' mit kértek, igazak és hívek maradtak hoz-
zánk, 's buzgó tisztelőji mind annak, a' mit Bestia 's
Albínus és Metellus parancsola. Az Imperátor teljesíti
kívánságokat, 's hozzájuk egy Ligus csapat indul, 's
igazgatónak Cájus Annius.

LXXVII. E' várost Sídoni nép építette, kik, a'
hírek szerint, polgári visszázkodásaik miatt hazájokat el-
hagyák 's e' helyekre hajókon érkeztenek. Fekszik a'
két Zátony közt, miknek a' dolog adá nevöket; mert
Africának vég csúcsaihoz közel két öböl vagyon, hason-
latlanok nagyságokra, tulajdonaikra egyenlők. Mi leg-
közelebb a' szárazhoz, az igen mély; egyébütt inkább

vagy kevésbé az, 's egy része a' maga idejében gázolható. Mert midőn a' tenger duzzadni kezd, 's hányatik a' szél' dühében, hajjai agyagot, fövenyet 's bálványköveket hordanak egyyüvé, 's az hely' arcza a' szelek szerint változik. A' Numidákkal szőtt menyegzők a' népnek csak nyelvét fordíták el; törvény, öltözet nálok most is Sídoni; azt megtartaniok annyival könnyebb vala, mert távol voltak királyi udvartól. Köztök és a' népes Numidia közt sivatag puszták.

LXXVIII. E' tájakra jutván a' Leptisiek' dolgaival fogva, illetlennek nem látszhatik, ha két Carthagói lak' dicső tettét, sőt csudálatra méltót fogom említeni. Midőn Africának nagyobb részén Carthágó uralkodék, hatalmasok valának Cyrenének lakosai is. A' föld a' két hely között homokos, eggyemü; sem folyam sem hegy, melly határaikat elválassza, 's ez őket hosszas háborgásban tartá eggyemással. Minekutána legiójik 's hajójik eggyik és másik felen sok ízben még voltak verve, 's eggyike meggyengíté a' másikat; félvén nehogy őket, győznek, győzetnek; ellankadásban valaki megtámadja, fegyvernyugtót kötnek, 's arra eggyeznek, hogy a' rendelt napon követjeik induljanak ki, 's a' hol azok összetalálkoznak, határul a' két nemzet közt az ismértessék. Carthagóból tehát két testvér megyen, nevök Philaenus, 's sebesen menve tészik meg újtjokat. A' Cyreniek messze maradtanak el, resteskedésből-e vagy történetből, nem szinte tudhatni. Szél-düh az útast ez helyeken azonként tartóztatja mint a' tengereken; mert midőn a' kopár sík tájakon a' vihar felkapja az homokot, 's az nagy erőben kavarg, szájt szemet el szokott tölteni, 's így gátolván a' látást, a' menést késlelteti. A' Cyreniek messze maradtaknak látván magokat, 's balúl végzett dolgaikért rettegven honn a' büntetést, vádra kelnek amazok ellen, hogy

idő előtt indultak ki; a' kötést felbontják, 's készebbek bár mit tűrni mint meggyőzetni. De midőn a' Poenusok más feltétet kívánnak, csak igazságot, a' két görög a' két Cartháginak tetszésére hagyja, hogy vagy temettessék el magokat elevenen, hol a' határt szeretnék, vagy hogy ők, e' feltétel alatt, addig mennek míg kedvök tartja. A' két Philaenus elfogadja az ajánlást, 's magát és életét áldozatul hozza honjának. Tehát elevenen behányátanak. Carthágó a' két Philaenusnak ez helyt óltárt emele, 's honjokban nekik egyéb tiszteletek is rendeltetének. Most visszafordulok dolgaimhoz.

LXXIX. Jugurtha, elvesztvén Thálát, és Metellus ellen védelmet semmiben nem lelven, kevesed magával nagy pusztaságoknak ered, 's a' Gaetulusokhoz ér el, műveletlen emberfajhoz, melly eddigelé a' Római nevet nem ismerte. Katonákat szed közöttök, azokat lassan dan kitanítja, hogy rendet álljanak, a' jeleket kövessék, a' parancsoltakat fogadják, és a' mi egyebet hadi rend kíván. 'S most nagy adományok és még nagyobb ígéretek által Bocchus Királynak legbiztosb embereit megnyerni igyekszik, 's általok rá bírni Királyokat, hogy a' Rómaiak ellen kezdjen háborút. Azt tönniek annál könnyebb, mert Bocchus a' had' kezdetekor követeket küldött vala Rómába, frigyet 's barátságot kérni; de az, némelly kajának miatt, kik elvakúlva fősvényességökben, jót nem-jót árba erőszteni megszokának, bár a' dolog nagy hasznot ígére, megvőttetett. Aztán Bocchusnak egyik leányát Jugurtha házasságban tartá. De a' rokonságnak e' nemét Maurus és Numída tágon veszik; mert nekiek kinek mint engedi vagyona, számosak nőjeik; tíz némellyikének, másoknak még több, 's Királynál még szaporábbak. A' hajlandóság a' nagy számban szét oszol; egyyike sem társ; mindnyája böcstelen.

LXXX. A' két sörög tehát a' mind kettejüknek tetszett helyen összejő. Hitet adván ott egymásnak, Jugurtha beszédet tart, 's gyulasztja Bocchusnak szívét: hogy a' Római Nép nem ismer igazat, telhetlen kíványaiban, ellensége minden nemzeteknek; az oka van most Bocchussal hadakozni melly vele volt: uraság' viszketege; hogy nekik ellenségek minden hatalom. Most ő üldözéseik' tárgya; előbb az Carthágó volt, és Perses Király, 's ezután az leend, a' kit hatalmasnak fognak ismerni. Efféle mondásihoz képest abban egyyeznek meg, hogy útjokat Cirta felé vegyék, mert Metellus zsákmányait, foglyait, bútorait ott rakta le. Jugurtha úgy gondolkodik, hogy megvévén a' várat, meg lesz jutalmazva fáradságok, vagy ha Metellus segédjőkre jövend az övéinek, össze fognak kaphatni. Az álnok mindenek-felett azon vala, hogy Bocchussal kezdetesse a' háborút, ne hogy elhúzódva a' dolog, megbánja a' mit akar most.

LXXXI. A' Római Vezér megtudván hogy a' két Király szövetségbe lépett, nem akara vaktában, és a' mint a' sokszor megvert Jugurthával megszokott, bár melly helyen verekődni, hanem őket nem messze Cirtától árkolt táborban várta be. Jobbnak ítélte kiösmerni az új ellent, 's úgy ereszkődni aztán csatára. Azonban megjőve az hír, hogy Numídia tartományúl Máriusnak adatott, mert hogy Consullá leve, azt előbb már levelekből tudta. E' hírre inkább háborodék meg mint lelkehez illent; sem könnyeit nem fojthatá el, sem nyelvét nem tudta fékezni; az egyéb tulajdoniban nagy férfiú kisedded lélekkel tűré keserűségét. A' dolgot némellyek gögrevivék, mások bosszonkodásra, mit méltatlanság a' maga becsét érző' szívében mindég támaszt, és sokan arra, hogy kész diadal ragadtatott ki markából. Elöttem nem szenved kétséget, hogy őt inkább csigázta Mariusnak fé-

nye mint saját sérelmei, és hogy baját nem viselé vala e' gyengeséggel, ha másnak adaték a' tartomány, csak ne Máriusnak.

LXXXII. Elcsüggesztve fájdalmától, és mivel nem látá okosságnak ön veszélyével segílni ellenje' dicsőségét, követeket küld Bocchushoz, kik terjesszék elébe, hogy Rómának ne legyen ellensége ok nélkül; nagy alkalma van frigyét kötnie vele, és barátságot, 's az jobb mint a' háboru; ámbár erejében bízakodik, bizonyost ereszteni bizonytalanra nem tanácsos; hadat kezdeni mindég könnyű, nem mindég az bérekesztani; eleje, vége nem mindenkor egyen áll; kezdeni mindennek lehet, igen még a' gyengének is, de letenni csak mikor a' győzőnek tetszik. Lenné gondja tehát magára és országára, 's virító állapotját ne elegyítse össze Jugurthának veszett sorsával. A' Király szerényen felel: békét ahít, de szánja Jugurthának esetét; ha erre is kiterjesztetik a' béke, minden meg fog készülhetni. Metellus izeneteket tészzen megint, 's Bocchus holmit elfogad, holmit nem. A' követek váltják egymást; az idő halad, 's a' háború, pedig Metellus ezt akará, nem történvén semmi, elhúzódek.

LXXXIII. Márius a' Nép' szertelen lángolásával Consullá megválasztatván, minékutána most Numídia is néki adatott tartományúl, eddiglen is ellensége a' Nemességnek, azt osztán most kezdé kevély sullyal nyomni. Hol egyenként sértegeté őket, hol egyetemben; kimondá nekik, hogy ő ezeknek leverettetésökért zsákmányként vötte a' Consulátust, 's holmit egyebet, kérdékenyt rá nézve, ezeknek sérelmest. Első gondja azomban az volt, hogy kiállíthassa a' mit a' háboru kíván; pótlást szed a' legiókhoz, népektől, társaktól, királyoktól; Látiumból mnden vitéz embert felszólít, kik-

ben sokakat szolgálatjaikból, némellyeket hírből ismerre, 's csapodárkodva az idejüket kitöltötték körül, rábeszélé őköt, hogy keljenek fel ismét, 's menjenek vele. A' Tanács, bár gyűlölte őtet, 's megtagadni semmi kivánságát nem meré, még örömmel adott neki poltolékot, mert akarni a' katonáskodást a' Nép sem igen látszék, 's bízik vala, hogy Márius a' had' szerencséje vagy a' Nép szeretete mellől eleshetik. De a' remény hiú vala; olly szertelen hév szálla meg sokakat, együtt menni Máriussal. Hogy majd dicsőségben, hogy majd gazdag zsákmánnyal térnek haza, e' reménnyel töltönek el lelkeik. Mert ő illyekkel gyúlasztgatá tűzőket. Megnyervén a' miket óhajtott vala, 's hozzá-fogván a' katonaszedéshez, hogy ezeket a' magok' beíratására tüzelhesse 's a' Nemes-ség ellen, a' mint megszoká, kiönthesse dühét, gyűlést hirdete, 's illy beszédet tartá a' Néphez :

LXXXIV. Tudom én, Quírisek, hogy a' kik méltóságaitokat kérik, egészen mások, minekutána megkapák mint a' míg keresék; addig munkások valának, alázatosak, csengők; de eggyeszerre henyékké válnak, 's döllyfösködésben töltik éltöket. Az nekem nem gondolkozásom. Mert valámint az hon több mint Consulátus és Praetúra, úgy ezeket jól viselni több gondot kíván mint keresni. Azt is értem, mi munka szálla reám megböcsülhetetlen jószágokkal. Háborúhoz készülni 's kímélve banni a' tárral; azokat katonáskodtatni, kiknek terhökre lenni nem akarnánk; honn künn minden felől gondoskodni, 's mind ezt ennyi ellenkező, ennyi irígy czinkos közt, ez Quírisek nehéz mint képzelhetni. Ezenfelül ha ők botlanak, nekik régi nemességök, őseik' dicső töttei, rokonaik', barátjaik' pártfogása, alattosaik' temérdek csoportjai, ótalmokra vagynak. De nekem minden bízakodásom önmagamban; nekem magamat saját érdemem-

mel, tisztasággal kell támogatnom, mert bennem minden egyéb erőtelen. Látom eggyzersmind, Quírisek, hogy mindeneknek rám vannak fordítva szemeik; kedveznek a' jók, az igazak, mert szolgálatim az honnak hasznosok; de a' Nemesség rést keres, megbántatásomra. Azokáért töreködnem kell, hogy sem ti meg ne csalódjatok, mind ők megszegyenüljenek. Ifjuságom olta mostaniglan megszoktam minden munkát. A' mit kegyetők előtt már tettem, most minekutána nekem megadatok a' nagy bért, nincs kedvem abba hagyni, Quírisek. Azoknak nehéz lesz korlátaik közt maradniok hatalmaikban, kik a' méltóság' keresete alatt magokat jónak csak színlelték: bennem, ki egész éltemet jóban töltém, természetté vált jónak lenni. Ti Jugurthára engem parancsolatok, 's a' Nemesség azt nehezen szíveli. Kérlek hányjátok meg elmétekben, nem volna-e tanácsosabb változtatni e' végzésteken, 's ezt vagy amazt küldeni ki a' Nemességnak ama' foltjából, régi törzsűt, sok őse' képevel bírót, de ki zsoldban soha nem állt; olly valakit, ki egészen járatlan az had' dolgaiban; ki fusson, remegjen, 's a' Nép közzül válasszon eggyet, hogy tisztjeire oktassa. Innen az gyakorta, hogy a' kit ti parancsolni küldétek, kénytelen keresni mást, ki néki parancsoljon. Eleget tudok, Quírisek, kik azután kezdék olvasni eleinknek tetteiket; és a' miket a' hadakozás' mestersége felől az ő görögeik tanítottak, midőn már Consulok voltak. Fonák emberek! Úgy vagyon; tenni, mint lenni, később-dolog; de tenni tudnunk előbb kell mint míg azzá levénk. Vessetek össze velek, a' gőgösökkel, engemet, új embert, Quírisek. A' mit ők olvasásból, hallásból tudnak, én azt láttam, tettem; a' mit könyveikből tanultak, én szolgálatimból; mellyike ér többet: tölt-e, beszéd-e, ti ítéltétek meg. Én új ember vagyok, 's azt rajtam gúnyolják: én azt rajtok, hogy gyávák. Ők fényetlen szár-

mazásomat, én nekik gyalázatos éltöket hánytorgatom; noha úgy hiszem hogy mindnyájunkat egy természet szüle, 's hogy az legnemesb a' ki legérdemesb. Kérdhetnénk bár az Albínus' vagy Bestia' elődit, mit szeretnének, azt-e hogy ezeket nemzették, vagy hogy engemet; mit gondoltok, feleletök az volna, hogy ők onokájoknak a' legjobbat óhajták. Ha reám tekintenek gőggel, tekintsenek azzal őseikre is; mert mint nékem most, úgy egykoron azoknak is, érdem szerzé nemességöket. Ha méltóságomat irigylik, irigyeljék terheimet, tisztaságomat, veszélyimet; mert én azt e' szerekkel nyertem. De a' pöffedt emberek úgy élnek, mintha adományotokat nem becsülnék, 's úgy keresik, mintha becsülettel éltek volna. Nagyön csalatkoznak együtt várván a' két egészen ellenkezőt: a' puhaság' örömét és az érdem' jutalmát. Midőn előttetek vagy Tanácsban beszédeket tartogatnak, szolgálásaik' nagyobb részében őseiket magasztolják, azoknak dicsőtötteiket emlegetvén fényesebbeknek vélik magokat; 's az ugyan épen nem való; mert minél díszesb vala azoknak életök, ezeknek renyhességök annál gyalázatosb. Nincs különben; az atyák' dicsősége világot tart a' maradéknak, 's nem hagyja nálók titokban sem a' jót sem a' rosszat. Rajtam nincs ez a' fény, Quírisek; de a' mi jelesb ennél, azt szabad említenem: saját tötteimet. Ám lássátok, melly igazságtalanok ők. A' mit ők másoknak érdemeikből negéddel hájítanak magokra, azt nekem tiltják a' magaméból tönnem. Tudniillik mert nincsenek czímereim 's nemességem új. Pedig azt szebb szerzenünk, mint a' reánk szálltat bepiszkolnunk. Tudom, ha kedvök volna felelni, bőven, czifrán förcsögne beszédök. De minekutána szertelen jóságtokért vélem együtt benneteket is szaggatnak, nem akarék elhallgatni, nehogy szerénységem vádvallásnak vétessék. Mert engem ugyan tisztaságom' érzése mellett semmi szidalom nem sért; ha

való a' beszéd; rólam jónál egyebet nem mondhat: a' nem-valót életem 's erkölceim meghazudtolják. De gáncsol-tatván végezéstek, kik a' legfelsőbb méltósággal a' leg-nagyobb sullyt rakátok reám, gondoljátok meg 'is-mét, rendeléseket nem kell-e megbánnotok. Kezességül én nektek eleim' képeit nem mutathatom, nem diadal-maikat, Consulátusaikat: de igen, ha kell, dárdát, zászlót, czafrangokat, 's egyéb hadi-adományt, 's sebhelyeimet azonfelül, melyemen, nem hátamon. Ezek az én képeim, ez az én nemességem, mit nem örökségül kaptam, mint ők a' magokét, mit én munkával 's veszélyekben keresék. Beszédem nem tauúlt, nem czifra; az affélet nem nézem nagy-nak; érdem eléggé tündöklük magában; ők mesterségre szorúltak, hogy elfödhessek rútságaikat. Sem görög írá-sokat nem tanultam; kevés kedvem vala olly holmiket forgatni; jókká tanítani a' jó' tanítójit nem tudták. A' mi hasznot adhat a' köznek, azt tanultam: vágni az el-lent, várakat védeni, nem rettegni egyebet mint gyalá-zatot; telet nyarat eggyeránt túrni; földön hálni; mun-kát, szükségét egyenlőleg szenvedni. E' tanítások által ébresztgetem majd katonáitokat; őket szűken, magamat bőven nem tartom, az ő tötteiket a' magam dicsőségem-mé nem csinálom; ez a' Vezér' dolga, ha ki használ-ni vágy honjánának; ez illik polgár-katonához. Ké-nyűnkre tartani magunkat, sergeket sanyarúan, ha ki ezt teszi, az nem Vezér: az Úr. Így bántanak eleitek, 's ragyoglásba hozzák magokat és honjokat. A' Nemesség őseire támaszkodik 's hasonlatlan hozzájuk bennünket, az amazokhoz hasonlókat alánéz. Nem érdemért kíván-nak töletek hívatalkat, hanem úgy mintha ti azokkal nekik tartoznátok, 's ebben ugyan rettenetesen csalat-koznak, a' pöffedt emberek. Őseik őnékiek mindent ha-gyának a' mit lehete: gazdagságot, képeket, dicsősé-get; rényt nem hagyának; azt nem lehete: ajándékban

azt nem adják, nem veszik. Engem durvának mondanak, fukarnak; nekem nincs tudományom felczifrázni ebédemet; én nem tartok kaczagtatót; szakácsomat nem fizetem drágábban mint tisztartómat; 's örömmel vallom magamra a' mivel terhelnek. Úgy tanultam atyámtól és más tiszteletes férfiaktól, hogy csín asszonyt, férfit munka illet; hogy jónak illőbb dicsőségen kapni mint gazdagságon; hogy díszit fegyver ád, nem czifra bútor. De mit nem úzik hát a' mit szeretnek, a' mit böcsben tartanak. Szerelmesködjenek, korhelykodjanak! miben ifju éveiket tölték, töltsék abban öregségöket is: dőzsölésekben, egészen hasoknak élve, 's a' test' legrútább részének! a' veréjtéket hagyják nekünk, kiknek az kedvesb az ő nyalánságaiknál. De nem a' szerint van; midőn magokat minden vétekekkel megpiszkolák, a' förtelmes emberek! a' jóknak szeretnék elkapkodni díjaikat. Így dorbézlás és henyesség, két gaz vétek, nem ártanak a' beléjük sülyyedteknek, a' vétkeetlen hazára csapásokat húznak. Most, minekutána magamért valamit, az ő rosszaságok ellen igen is keveset felelek, egy szót a' köz ügy felől. Mindenek felett, Quírisek, légyetek Numídia eránt legjobb reményben. Mert a' mi Jugurthát eddig tötte séretlenné; azt íme elhárítátok: az ügyetlenséget, pénz-szomjat ~~gőgöt~~! Aztán ott egy had áll, melly ismeri a' helyeket; de, valljuk meg, vitéz inkább mint szerencsés; nagy része telhetetlen vagy vakmerő vezéreinek lón áldozatjává. Azért ti, kiknek virít korotok, keljetek az hon' védelmére, és hogy bennetek a' mások' esete, a' vezérek' bátorsága meg ne csügghessen. Menéseitekben, keléseitekben én lések tanácslótok, én társatok a' veszélyben; ti és én eggyeránt fogunk viselni minden bajt. Ha el nem hagynak Isteneink, miénk minden: győződelem, zsákmány, dicsőség; mik ha kétségben volnának is, és talán még távolý tölünk, de bizony

segéleni az hont minden jónak tiszte volna. Rettegés halhatlanná még senkit nem teve, sem soha még atya hogy gyermeke mindég éljen, nem óhajtá: igen hogy úgy mint jóhoz illik. Többet szólanék Quírisek, ha szó gyáva szívbe önthetne bátorságot; mert a' kiknek van lelkök, úgy hiszem, eleget mondtam.

LXXXV. Márius lángolni látván a' Nép' lelkét, siet megtömní hajójit eleséggel, zsolddal, fegyverrel, és a' mi egyébre szüksége lesz, 's ezekkel Anlus Manlius Al-Vezérét útnak indítja; maga katonákat szöd, nem a' szakok szerint, mint szokásban volt, hanem a' mint ki-nek kedve vala, 's többére fejtől-adózókat. Ezt némel-lyek onnan mondták történtenek, mert nem kapá jobba-akat; mások negédből, mivel felmagasztolását ezeknek köszönheté, és mivel nagyra-törekedőnek a' legszegé-nyebb legkedvesebb; az illy, mivel semmije, nem félti vagyonát, 's mindent szépnek néz a' mi hasznos. Vala-mivel több haddal tehát mint rendelve vala, megindúl Africa felé, 's kevés napok alatt Uticában megérkezik. Hadát ott Publius Rutílius Al-Vezér neki áltadja. Mert Metellus kerülé látását, hogy a' mit hallani sem toda, kénytelen ne légyen látni.

LXXXVI. A' Consul itt, betöltvén legiójít és a' csapatokat, termékeny és zsákmányra gazdag tájnak in-dúl. Valamit ott nyere, katonájinak engedi. Aztán a' fekvésök és őrizeteik által kevésbé erős helységeket tá-madja meg 's más meg más helyeken sok apró csatákat tart. Az új katonák látják hullongani a' szaladókat, hogy miként fogdostatnak; hogy a' legvitézb legmentebb; hogy fegyver által védve van szabadság, haza, háznép és minden; hogy azzal dicsőséget, vagyont szerezhetni. Összeforradván így újak és régiek, vitézségök hamar

egyenlővé-leve. A' két Király híret hallván hogy Márius megérkezett, elvál egymástól, 's szoros helyekre költözik. Jugurtha úgy látá jónak, bízva hogy a' kétfele foszlott ellent több szerenésével fogja megtámadhatni; és hogy a' Rómajak, mint általában minden más, tágván felelmők, magokat gondatlanabbúl fogják viselni, szabadabban.

LXXXVII. Metellus most megérkezik Rómában, 's a' mit nem várt, elnémulván az irigység, heves örvendezések közt fogadtatik, úgy kedves a' Nép előtt, mint az Atyáknál. De Márius a' táborban serényen viseli magát; a' magáéit, az ellent szemmel tartja; lesi ennek és annak hasznát vagy kárt mi adhatna; a' két Király merre fordul; szándékaikat megelőzi, kelepczéjüket kikerüli; lankadni magánál, azoknál gyarapodni semmit nem enged. A' Gaetulusokat és Jugurthát, kik a' mi frigy-síknél sárczolgatának, csapongásaikban megtámadja, veri; magát a' Királyt, nem messze Cirtától, fegyveréből kivétkezteti. De minthogy mind ez neki fényt ugyan ad, de a' háboru' bevégzésére semmit nem használ; eltökéli, hogy a' melly városok fekvésök és katonaságaik által az ellenségnek leghasznosabbak 's legárthatóbbak őneki, körül fogja, 's így azok vagy elvesztik helyeiket, vagy csatára kelnek. Mert Bocchus gyakor ízben küldé hozzá, hogy ő ahítja a' Római Nép' barátságát; ne tartson semmit bánatásítól. Színlelte legyen-e ezt, hogy véletlenül több erővel eshessék neki; vagy mivel ingó elméje békét, hadat cserélgetni megszokott: nem igen tudhatni.

LXXXVIII. Márius, mint eltökélé vála, megtámadja a' városokat 's erősített helyeket, 's némellyikét erővel, némellyikét fenyegetésekkel, egynémellyiket ígéretek által szedi, foglalja. Elsőben a' könnyebbeket tá-

madja meg, várván hogy Jugurtha segédjére lesz az övéinek, 's így keze' ügyébe kerül; de látván hogy az távolyog 's egyéb dolgok körül szorgoskodik, idejének nézte nagyobbakat és nehezebbeket kezdeni. A' temérdek puszták közt vala egy nagy és tehetős város, neve Capsa, melyet mint hírlelik, a' Libys Hercules alkotott. Lakóji Jugurtha alatt mentek valának minden adótól, szelíd kormány alatt éltek, 's e' nézve hívek hozzá; védve megtámadójik ellen nem egyedül kőfalaik, fegyvereik, lakójik, 's leginkább kiáltségeik által. Mert azon kívül a' mi legközelebb fekvék a' városhoz, minden egyéb pusztá, műveletlen, szűkölködő vízben, 's tele kígyókkal, kiknek dühöket, mint minden vadakét, neveli az élelem' nemléte, 's mérges természetök inkább gyúlad szomj, mint bár mi egyéb által. Máriust szertelen vágy szállotta meg elfogni a' várost, mind mivel hasznos lehet a' hadban, mind mivel megvétele nehéz volt. Aztán Metellusra nagy fényt vona Thálának megvétele, melly fekte 's bástyáji által ehhez nem hasonlatlan; csak hogy annak, nem messze kerítéseiből, néhány forrása: Capsában csak egy kút, de örök bugyogású, benn a' városban; lakosai ezen kívül esővízzel éltenek. A' víz' szűkét itt, mint Africának minden tájain, hol a' lakók, távolyabb a' tengertől, gyérebbek, annál könnyebb vala tűrni, mert Numída többére téjjel és vadhússal él; a' sót 's az iny' ingerményit nem ismeri. Étek éhét szomját csilapítja, nem nyalákságára van.

LXXXIX. A' Consul minden felől gondoskodik; de, mint hiszem, mindenek-felett az Istenekben vetette reményét; mert ész és okosság annyi nehézség ellen keveset tehet. Nem vala gabonája, mert a' Numída inkább szreti földjeit felétetni mind felszántatni, 's a' mi termett, mind azt Jugurtha összevételé, erősségeibe hordatá, 's a'

táj a' meleg nyárban ki vala aszva, 's minden növény nélkül állt. Valamit azomban lehetett, mind azt nagy gonddal megtette; a' mi marhát a' múlt napokban zsákmánylottak, segédlovagjaival kísérteti; Al-Vezérét Aulus Mánliust könnyedszer lovasival Láris városiglan, hol hadi-tárja 's elesége, előre küldi; kevés napok alatt, mentében zsákmányolgatva, ő maga is ottan leszen. Így, szándékit titkolgatva, Tána folyáshoz elér.

XC. Menése alatt hadának naponként marhákat osztata ki, századok és csapatok szerint, egyenlő számban, 's meghagyá hogy a' bőrökből tömlők készüljenek. Így a' gabona' szűkén is enyhíthete, 's azt szerzé meg egyszermind, senkitől nem gyanítva mi végett, minek hasznát látandja. Hatod napra elérvén a' folyamhoz, készen állának a' tömlők, 's nagy számban. Itt sietve körül árkoltatja táborát, étket vétet katonájival; parancsolja, légyenek készen; napszálltakor indulni fognak; málhájikat hagyják hátra; magok és barmaik csak vízzel rakodjanak. Eljövén ideje, kikél táborából, 's egész éjjel űzven útját, megszáll. Azt teszi a' következőn is. Végre az harmadikon, még sokkal napkölte előtt, halmos helyre ér, Capsától kétezer lépésnyire, 's ott minden zaj nélkül megállapodik. De hajnalodván, midőn a' semmi veszélyt nem gyanító Numidák a' városból kifelé szállongának; egész lovagságát 's gyorsabb gyalogjait hirtelen Capsa alá futtatja, elfoglaltatja a' kapukat, maga utánok indul, 's katonájit minden erőszaktól eltiltja. Mit látván a' városiak, a' váratlan csapás, a' szertelen rémülés, az ijesztő veszély, 's hogy a' lakosok' nagy része a' mezőn ellenjök' kezébe esett, őket arra kényszeríté, hogy magokat adnák fel. A' város felpörzsöltetett, serdültjei leszabdaltattak, minden egyéb eladatott, a' zsákmány a' katonaságnak kiosztatott. E' szörnyőség, ellené-

re a' hadak' törvényeinek, nem a' Consul' fősvényisége, nem fene lelke miatt történt, hanem mivel a' hely Jugurthának alkalmas volt, a' hozzá-férés nekünk térhes; lakóji változók, habzók, hitlenek, jótét és tartalék által nem fékezhetők.

XCI. Márius vesztesége nélkül tévén az övéinek illy szertelen tettet, nagy és híres már előbb is, most még nagyobb, még híresebb leve; vaktában tett hagyásai bölcseneknek vétetének. Katonasága, a' szelíd fenytékben tartott, a' zsákmányok által gazdaggá tett, égislen magasztolják; ellenségei rettegik mint halandónál nagyobb; barátjai 's ellenei úgy hiszik, hogy vagy lélek van benne isteni, vagy előtte mindent mennyei sugallatok jövendőlnék. Felbátorodván most dolgainak szerencsés végezésén, más városok alá megyen; nehányat, bár tarták magokat, elfoglal, másokat, a' számra többeket, mellyeknek lakosai, hallván mi történe Capsával, megszaladtak, tűzzel emésztí el; zóková, vérontás mindenfelé. Minekutána így sok helyeket, 's többére véretlenül, megveve, egyéb dolgokhoz lát, nem annyira sulyoshoz mint Capsánál, de itten is nehézhez. Mert nem messze a' Mulucha' vizétől, melly a' Jugurtha' birtokait és a' Bocchusét széllyel választja, a' tér' közepén egy szirthegey kél, eléggé tágas hogy rajta kised erősség elférjen; szörnyű magasságú, egy szűk ösvénykével; oldalait természet tevő meredekké, mintha mű és mesterség faragták volna. Itt tartatának a' Király' kincsei, 's Márius az helyt minden erejével törekedék megvenni. Azomban dolgait inkább segéle szerencse mint tanács. A' váraeskában ember és fegyver elég, gabonája bőven, úgy vízforrása is. Töltések, tornyok, 's egyéb hadi szerek itt haszontalanok; ösvénye fel a' várba igen keskeny, 's jobbra balra meredek.

Ostromernyők hozzá igen nagy veszéllyel és még is siker nélkül közelítették volna; mert ha a' munka ment is már, tűz és kövek mindent összerontottak. A' katonaság sem meg nem állhata a' dolgozók előtt, a' hely' darabossága miatt, sem az ernyők alatt rettegések nélkül munkáját nem űzheté; a' legmerészebbek elhullottak, vagy sebet kaptak; a' többinek nőtt félelme.

* XCII. Márius hijába vesztegetvén el sok munkáját és napjait, aggódva forgatá elméjében, elálljon-e szándékától, vagy talán várja szerencsáját, melly dolgain már gyakorta önkényt teve. Midőn éjjel nappal ezen tündöklik, történetből egy Ligus, közembere a' segédcsatoknak, kiment vala a' táborból, vizet keresni, nem épen messzére a' vár' azon oldalához, melly elfordult a' viaskodóktól. Ott csigákat sejte csúszkálni a' szirteken. Ezekben itt egyget, amott másikat, tovább többeket is felszödvén, keresgetései közben csaknem a' tetőre ére fel; hol mivel senkit nem lele, az emberi elme' viszketege szerint, kedve jött, körülnézni a' nem ismért helyeket. Történetből itt egy izmos tölgy nőtt vala ki a' sziklából, elgörbülve kisség, de ismét fölfelé tolakodva, merre a' szülő természet mindent húz. A' Ligus itten majd ágakra kapaszkodik, majd a' szirt' csúcsaira hág, a' kisded vár' terét kiszemléli, mert a' Numidák mind a' küzdőknek voltanak fordúlva. Kikémlelvén így valaminek majd haznát vehetné, a' merre felkapaszkodott, ugyanarra leereszködék, 's nem vaktában már, mint midőn fellépde, hanem mindent megtapogatva. 'S most mégyen Máriushoz; beszélí mi történt, kéri, hogy a' merre ő járt, a' várat támadja meg, 's felajánlja magát veszerül a' veszélyes menetelre. Márius néhányat embereiből a' Ligussal kiküld, megtekintetni a' mivel bízattaték, 's azok, ki mint bátrabb vagy félénkebb, a' dolgot a' sze-

rint könnyűnek vagy nehéznek mondják. A' Consul' lelke azomban bízni kezd. Trombitásai 's kürtösei közzül tehát kiszemeli a' legmerészebbeket, 's melléjük védelmül négy századost rendel, 's meghagyja nekik, járnának mindenben a' Ligus' akaratján. Dolgaik' kivitelére a' más napot rendeli.

XCIII. Eljövén a' kiszabott idő, 's készen lévén minden a' mi kívántatott, az helyre kimennek. A' századok' igazgatóji megváltoztatták öltözeteiket és a' fegyvert, hogyan vezetőjük hagyá, 's meztelen fővel és lábbal mentek, hogy látás 's kapaszkodás könnyebb legyen. Kardjokat, pajzsokat hátaikon vivék, 's pajzsok bőr, mint a' Numídáké, mert az kevésbé nehéz, és hogy összeütődvén ne csattogjanak. Az előlhágdosó Ligus a' sziklákát, és hahol a' korosb gyökér kinyúl vala, körülkerítette hurokkal, hogy emelkedések könnyűbb legyen, 's kezeknél fogva vontá maga után a' kik a' szédítő mászásban félni kezdettek. Hol a' menés bajosb leve, elhagyatá velek fegyvereiket, 's felvette 's vitte utánok; hol a' lépés nem látszék bátorságosnak, azt ő hága meg legelőbb; felméne, meg' lejöve; olykor kitért nekik, így nevelgöte kedvöket. Végre kifáradván a' nehéz mászásban, az itt pusztá várban vannak, mert az ott lakók az ellent ácsorogták, mint a' múlt napokban. Márius értvén a' jelengetésekből hogy a' Ligus jól végezé dolgát, bátor katonáját egész nap munkában tartá, buzdítja őket, az ernyők alól maga is előlép, a' teknősökkel verdesteti a' falat, 's a' várbelieket álgúji, nyílásai, parittyásai által rettegteti. De a' Numídák, gyakor ízben felforgatván 's felegetvén már ernyőinket, nem keresének mendekeket a' bástyák megett, hanem éjjel nappal kerítéseik előtt járdosának, a' Rómaiakat szitkokkal illették, Máriust dörének kiáltották, vítézeinket bilincseikkel fenye-

gették, szerencsájökben szilajkodtak. Azonban míg Rómaiak és Numidák egész elkeseredéssel harcolnak, győzdelemért 's dicsőségért, az eggyik fényért a' másik megmaradhatásért, hátul eggyyszerre riadnak meg a' trombiták. Legelőbb az ácsorgás végett előtolakodott asszonyok és gyermekek futnak, aztán a' kik logközelőbb álltak a' kerítéshez, végre minden, a' ki fegyveres vagy nem az. A' mieink még több tűzzel nyomakodnak elő, szórják, döntik ellenjeiket, hagyják a' sebhedteket, gázolnak az elholtakon, vetélkedve egymás közt a' dicsőségen a' falakra felszöknek; csak eggynek sem jut rablás eszébe. Máriusnak a' Szerencse igazítván meg vakmerőségét, neki még hibája is dicsőséget hozza.

XCIV. Míg itt ezek történnek, a' Quaestor Lúcius Sulla számos lovagsággal jöve a' táborhoz, mert öt Márius, kiállítani Látiumban és a' társnépeknél a' legénységet, Rómában hagyta volt. E' nagy férfiúra emlékeztetvén az hely, illőnek látom szólani valamit tulajdonai 's élte felől, kivált hogy Lúcius Siseuna, ámbár előadásit több gonddal és hívebben tötte mint mind azok, kik az akkori dolgokat írák, a' mint ugyan nekem látszik, eléggé szabad ajakkal nem szólott. Ez patrícius nemből vötte eredetét, de olly házból, mellynek eggykori ragyogása elejinek renyhességök által csaknem egészen kialudott. Eggyeránt jártas Görögök' és Rómaiak' írásaikban, lelke magas, nagy kedvelője az örömnök, de a' dicsőségnek még nagyobb. Gyönyöriben dőzsölgő, de gyönyör soha nem vonta el munkától. Csak a' növeltelben bánhatott volt becsületesebben magával. Hatalmas szólnok, tötteiben fortélyos és ravasz, társalkodásaiban szelíd. Elméje fődözni a' mit forala a' hihetlenségig mély; pazar mindenben, 's pénzben leginkább. Polgári győzdelme előtt nem vala soha senki szerencsésebb mint ő,

de szerencséje soha sem haladta meg nagy lelkét, 's nem lehet tudni, szerencsésebb volt-e, vagy lelkesebb. Miket későbbed követe el, mondani, nem tudom, átaljam-e, resteljem-e.

XCV. Sulla megérkezvén, a' mint említém, Africában és a' Márius' táboránál, bátor eddigelé a' hadak' munkájiban egészen járatlan vala; de rövid idő alatt ügyesebbé lón minden másoknál. Katonájival szelíden bánt, szeretett adni, sokaknak mert kértek tőle, sokaknak önkényt; de mástól venni nem szerete, és ha vett inkább sietett visszaszolgálni, mint mások visszafizetni a' kölcsönt. A' mit ada, meg nem kíváná; azt akará inkább, hogy neki minden tartozzék. Hol komoly kedvvel, hol enyélgve, a' legalacsonyabbhoz is lebecsátkozék; köztök forga menéseikben, munkájikban, őrjeikben. A' mit kaján negéd szeret tenni, Consulának 's társainak nem marczonglotta neveiket. Csak fejben és szívben nem tűre elsőbbit magánál; minden másokat maga megett hagyta. E' tulajdonai által Márius és a' sereg előtt kevés idő alatt felettte kedvessé leve.

XCVI. Jugurtha elvesztvén Capsát 's egyéb erős, alkalmas városait 's pénze' nagy részét, izen Bocchusnak, siessen Numídiába vezetni népeit; jelen az idő összekapni a' köz ellennel. De midőn ezt késelgeni látja, 's habozni béke és had közt, mit már előbb is cselekvék, meghittjeit nagy adományokkal nyeri meg, 's a' Királynak ígéretet téssen, hogy ha Numídiából kiűzhetik a' Rómaiakat, 's birtoka' megcsonkulása nélkül vezethetik be a' háborút, országa' harmadát neki fogja hagyni. Megszédítve ezen ajánlás által, Bocchus temérdek sokasággal jó; a' két sereg eggyé lesz, 's Máriust, ki már telelőjébe vonta magát, megtámadják. Már estve

vala, de a' két Király abban hitte el magát, hogy ha veszténének, a' setét éj védelmökre lesz; ha győznek, az ismért táj nem fog vonni bajt reájok: igen azoknak, akár nyernek, akár vőstzenek. 'S midőn megjöve Máriushoz az hír hogy közelgenek; jelen valának magok is; 's előbb mint a' sereg kiállhata, bútorait felszöndheté, a' jelt, parancsot neki kiadhaták, a' Mauretániai 's Gaetúliai lovasság, nem csatarendben, nem ütközeti sorokban, hanem foltonként, a' hogyan kit történet gombolyíta össze, a' mieinkre omlanak. Ezek megrettennek a' váratlan támadáson, de nem felejtve vitézségöket, fegyvert kapnak, védik elkésztjeiket, sokan lóra szöknek 's vágatnak az ellen' elébe. A' tusa inkább hasonlított haramiak' rohanásához mint hadi vereködéshez. Gyalog, lovag zászlójik nélkül keverődnek össze; itt bevágják magokat, ott mészárlanak; egy derék csapatunkat, melly keményen viselé magát, hátulról keríték be; nem ótta eléggé sem fegyver sem merész lélek, mert amazok számosabbak 's mindenfelé ki valának foszolva. Végre a' mieink, újak és régibbek, 's azok követve ezek' példáját, a' mint kit hely 's történet egybe hajta, karimát csinálnak, 's így minden oldalaik felől földve, védve, az ellen' nyomulását kiállhaták.

XCVII. Márius e' rettenetes esetben is úgy vala el nem ijedt, meg nem csüggedett lélekkel mint mindig; sőt foltjával, mellyet inkább szöde a' legvitézebbek mint a' legkedveltebbek közzül, bényargalá az helyt, segélyére költ a' nyomottáknak, néki-csapott a' hol az ellen összetömlve legerősebben állt; és mivel a' zavarban, zajban serge nem hallható szavát, kezével integete harcolójinak. 'S már lefolyt vala a' nap, de a' két Király' hada még sem tágitott, sőt mivel az éjt magoknak látá inkább kedvezni, mint Jugurtha parancsolta vala, most még

hevesebben űzék munkájokat. Ekkor Márius használni akarván az hely' fektét, hogy az övéinek legyen hova vonni meg magokat, két közel halmot elfoglal. Egyikének, melly szűkebb vala mint hogy rajta tábort lehessen fogni, bő bugyógású forrása volt; másika alkalmas helyt adni a' seregnek, 's mivel emeletes 's oldala meredek, nem kívána sok munkát. Parancsol tehát Sullának, hogy az éjt lovagjaival töltse a' víz mellett; maga az elszórtakat, míg elszórva volt az ellenhad is, egybe gyűjti, 's velek, sebes lépdelésben, az halomra felhágat. A' két Király, elijed az hely' nehéz voltától, 's a' vereködést abba hagyja. Elszóródní azomban katonájakat nem engedik, hanem a' két halmot körül fogják, 's rend nélkül meg tölepödnék. A' vad nép sűrű tüzeket gyűjtva, szokásaként tombolások 's kurjongások közt tölti az éj' nagyobb részét, 's két Vezérök délczegen győztesnek tartá magát, mert meg nem futamlott. A' mieink sötét de tetősb állásaikból láták, ellenjök mit mivel, 's az nekik nagy buzdításúl vala.

XCVIII. Márius erősen föléledve az ellenfél' bátorságán, katonájit csendesen hagyja lenni, 's szokásunk ellen az örök' kiáltásaikat is eltiltja. De közelítvén az hajnal, midőn azok végre, ellankadván szenderedni kezdettek, őreivel, 's a' csapatok', osztályok', légiók' trombitásával hirtelen és eggyyszerre jelt fuvat; katonáji sikoltanak, 's omlanak ki a' kapukon. Maurus és Gaetulus a' nem várt, nem értett zajra felriadnak; sem futni nem tudnak, sem fegyvert fogni, sem tenni vagy kezdeni valamit; e' lárma, ez ordítás közt, nem lelvén semmiben segélyt, nyomva a' mieinktől, e' zavarban, e' félelemben, tompa csábulás fogta el. Általában meg valának verve, szalasztva. Zászlójakat, fegyvereiket csaknem mind elfogánk, 's ők e' vereködés-

ben nagyobb számban hulltak el mint mind eddig; mert iramlásokat álom és ijedség gátlák.

XCVIX. Márius immost, a' hogyan akart vala, telelőbe indul, mit az eleség miatt, tölteni a' tengerszéleken kívánt. Győzelme nem tőtte gondatlanná, elhitté; sőt, mintha előtte állana mindég az ellenhad, négyszögű rendekben folytatta menéseit. Sulla, lovagjaival, a' jobb szárny mellett, a' balnál gyalogjaival Aulus Manlius igazgata, 's a' Ligus csapattal azonfelül. Elölre, hátra Tribúnusait állítá, a' könnyed lovagok mellé. Szökevényei, kiknek legkevésb böcsők nála, minthogy ismerék a' tájt, ellenjei' mozgását kímélgeté. Túl mind ezen, mitha semmit nem rendelt volna el, maga láta mindenhez, jelen vala mindenütt; dicsére, dorgála a' mint ez 's az érdemlé; maga mindég fegyverben, mindég készen; hogy úgy legyenek emberei is, szorosan kívánta meg. 'S a' mi gonddal menésiben volt, úgy volt táboriban is; öröknek a' kapukhoz a' legiók' csapatit, a' tábor' elébe a' segédlovasságot állítá ki, ezeken kívül másokat az erősségek' árcai mellé. Körüljárá az öröket, nem bízatlankodva, hogy téve van-e a' mit parancsolt, hanem inkább hogy a' katona viselje örömmel az Imperátorával közös terhet. Hadait a' háborúnak ez és egyéb idejében inkább fenytégeté gyalázat' rettegése mint büntetés' félelme által. Ezt sokan kedvvadászatból mondták történtnek; de mások onnan, hogy ő örömeit gyermeksege olta tűrésben, kemény munkában találta, a' mit mások nyomorúságnak neveznek. Csakhogy a' hon' dolgai így szintén olly jól mentenek, mintha embereit sanyarú fenytékben tartá vala.

C. Végre negyedik nap, közel már Cirtához, egyszerre jönnek sietve mindenfelől a' kémek, 's az jele volt

hogy az ellen közelít. De minthogy nem egygyelől jöttek, ez innen, onnan az, 's mindenik azon jelentéssel; a' Consul, nem határozhatván el magát, melly állást végyen, a' renden nem változtat, 's elkészülve várja ellenjét. Jugurthának így meg vala játszva reménye, mert ő négy csapatokra osztotta fel hadát, hogy egyyike ezeknek a' mieinket hátulról keríthesse be. Legelőbb Sullára öklelének. Az néki-bátorítja embereit, 's szorosán összetömült lovag-csapatjaival a' Maurusokra önlík; a' vesztég hagyottak védik magokat a' távolról jövő nyilak ellen, 's szabdalják haki-kezőkbe jó. Így harczolgatván a' lovasok, Bocchus a' maga gyalogjaival, kiket fíja Volux vezetett; ezek elkészvén utjokban, jelen nem valának az utolsó verekedésben; a' mi vég csoportinkat megtámadják. Márius az első közt harczolt, mert ott Jugurtha legtöbb népével. Ez hírt vevén hogy Bocchus megérkezett, hirtelen kevesed magával a' mi gyalogjainkhoz fordul, 's ott latínul, mert azt beszélni megtanulta Numántia alatt, elkiáltja magát; hogy a' mieink hasztalanul harczolnak; ő épen most maga szabá le Máriust; 's mutatá vérmázolta kardját, melyet eggy vitézül leszabott gyalogunk' vére fent vala be. A' tett' képzeletére katonáink elborzadának, bár a' hírt nem hívék: ellenben a' vad nép lelket kap, 's hevesebben esik a' megriadtaknak. 'S ezek már közel valának megfutamlani, midőn Sulla, megszasztván a' kikkel harczolt, oldalt a' Maurusoknak fordul. Bocchus azonnal visszavoná magát. Jugurtha gyámolítani akarja az övéit, 's magát a' már-már megnyert győzödelem' birtokában fenntartani; de körülkerítve a' mieinktől, jobbra balra mindent levág, dárdáink elől félre-hajlong, 's úgy egyedül magában elillant. 'S mostan, Márius megfutamtatván az ellenség' lovagjait, se-

gélyére kél az övéink, kiket bajban hallott lenni. Végre az ellenség mindenütt verve van. 'S ekkor vala rettenetes a látvány az elhagyott mezőn: kergetés, futás, vágás, fogás; ló, ember hullva; sebében sok sem menni nem tud, sem vészteglenni; emelkedik 's összeroggyan. Valamerre szem lát, tele minden karddal, nyíllal, holtakkal, 's alattok elázva vértől a föld.

CI. Márius, leterítvén így ellenségét, most Cirtához ére, hova már régen szándékozott. Oda; öt napra azután hogy a vadak másodszor harczoltak rosszul, követek jövének, kérni a Consult, Királyok' nevében hogy hozzá küldéné két meghittjét, kikkel ő a maga 's a Római Nép' java éránt értekezhessek. Az legott indítja Lúcius Sullát és Aulus Mánliust. Ezek híva valának ugyan, de magok akarák kezdeni a beszédet, hogy meghajthassák szívét, ha idegenkednék, 's inkább gyúlasszák, ha talán békét óhajt. Ekkor a' kinék, ékes beszédére; nem korára nézve, engedé Mánlius az elsőseget, Sulla, így tötte előadását: „Boechus Király öröm nekünk látni hogy téged megintének az Istenek, inkább akarni békét mint háborút, és hogy te, tiszteletes férfiú, magadat ama' gyalázatos szövetsége által szűnj meg végre bepiszkolni, 's így bennünket ne kényszeríts, üldözni téged tévedesed, mint azt gonoszsága miatt. Rómának, míg midőn szűk vala is állapotja, inkább volt kedve barátokat szerzeni mint szolgákat; jobbnak látta szabadocon uralkodni mint kényszerítetteken. Neked nem lehet kedvesb semmi barátság, nem eggy is inkább szolgálatos, mint a' miénk; eggyért mivel távol fekvén tőled nem leszen alkalmunk bántani tégedet, szolgálataodra lennünk pedig annyi, mintha közel volnánk; aztán mivel függőink nekünk sokan vannak, barátunk nekünk mint minden másoknak, sok soha nincs. És vajha néked az

tetszék vala mindég a' mi most! úgy Rómának Népétől több jót vehél vala mint a' mi rosszat tőle szenvedél. De mivel ember' dolgait többére történet igazgatja, 's ennek veled mind haragunkat tetszék éreztetni, mind barátságunkat; most, midőn az engedi, láss dologhoz 's folytasd a' mit jól kezdettél. Sok alkalmod van, helyre hozni botlásodat. Kivált azt ereszd igen mélyen szívedbe, hogy a' Római Nép magát jóakarásban meggyőzetni senki által nem engedi; fegyverrel mit tehet, tapasztolád." Ezekre Bocchus szelíd nyugalomban, 's mentve rövid szóval tévedését: „Fegyverhez ő nem ellenséges indulattal nyúla, hanem hogy védje országát; mert a' melly részéből Numídiának Jugurthát kiverte volt, az övé lőn a' hadak' törvénye szerint 's Máriusnak dúlását elnéznie nem lehetett. Hogy követei, kiket Rómába küldött, eltolattak a' barátság' kötésétől. De a' multakról hallgat, és ha nem ellenzi Márius, újra elküld a' Tanácshoz." Az neki nem ellenzetett. De hívei elfordíták elméjét; mert Jugurtha, megértvén hogy Sulla és Albínus Bocchusnál vannak, rettegve a' mi forraltatik, azokat megnyeré adományaival.

CII. Márius téli szállásba rakván népét, könnyed csapatjaival 's lovassága' egy részével puszta tájakra indul, ostrom alá venni azon királyi erősséget, hova Jugurtha minden szököttjeit őrizetül rakta le. Bocchus akkor, vagy meggondolva a' mi vele két csatában történt, vagy megintve el nem csábított híveitől, baráti közöl, kiknek ismeré mind ragaszkodásokat, mind elméjük' jelességét, ötöt kiválaszt, 's Máriushoz indítja, 's ha talán ennek úgy tetszend, Rómába is; 's felhatalmozza megkötni az alkut, 's a' háborúnak, bár mi áron, véget vetni. Azok késedelem nélkül megindulnak a' Rómaiak' telelője felé; de Gaetulus zsványoktól támad-

tatva meg menésökben, remegve 's dísz nélkül áltfutnak Sullához, kit az ostromra indúlt Consul Praetor gyanánt hagyta sergénéél. Sulla őket nem elpártolt idegenekként fogadá, noha csak azt érdemlették, hanem figyelemmel 's gondosan; 's innen ők a' hírt hogy a' Rómaiak hitetlenek, hazugnak ismerék, 's Sullát, sok szívességeiért, barátjoknak. Mert még akkor nem vala nagy divatban hogy az emberek pénzen vásárolgassanak barátságot, 's adakozónak csak az tartatott, a' ki szíves vala egyszersmind; az adás szeretés' bizonyítása volt. Jelentik tehát a' Quaestornak, mi végett küldettek légyen; kerik, légyen tanácslójok, pártfogójok; királyok' hűségét, nagyságát, és valami annak javára 's a' barátság' megnyerésére szolgálható, emelgetik. Sulla mindent ígér, 's megtanítván őket, hogy Márius előtt, és aztán a' Tanácsnál, mit mondjanak, a' követek a' Consul' visszaérkezését minteggy negyven napig várják.

CHIL. Márius, nem végezvén dolgát, melly miatt kiment, Cirtába visszatére, 's hallván hogy követek várják, hívatja őket, úgy Sullát, 's Uticából Belliénus Praetort, 's a' Senátori-rendűeket mindenhonnan, hogy hallják Bocchusnak izenetét. A' követeknek megengedtetik a' menés Rómába, 's ezek azomban fegyvernyugtót kérnek. Sulla és a' többség hajlik rá; némellyek szilajkodnak, feledve az emberiség' viszontagságát, a' változót, állhatatlant, visszafordulni szeretőt. A' Maurusok mindent megnyernek; 's hárma indul Rómába Cnéjus Octávius Rúfussal, ki, Quaestor azon időben, Africába pénzt hozott. Ketteje királyához tér vissza. Bocchus örömmel értette tőlök mind a' többit, mindkülönösen azt, hogy Sulla velek figyelemmel bánt. Követeinek, kik megvallák királyok' botlását, és hogy azt a' Jugurtha' vétkei tévesztették el, de a' ki most frigyért, ba

rátságért könyörög, a' városban e' felelet adatik: „Rómának Tanácsa és Népe jóakaratot és bántást feledni nem szokott. Bocchust a' mi illeti: bűne, mivel megbánta, megbocsátatik; frigy, barátság meglesz, ha érdemlendi.“

CIV. Bocchus, vévén a' feleletet, levélben kéré meg Máriust, küldené hozzá Sullát, kinek egyyet-értésével dolgai eránt végezhesen. Ez indul, kísérvé gyalog és lovag csapatok, Baleárisi parittyások, nyilasok, és Pelignumi könnyed fegyverű osztály által, hogy menésük gyorsabb lehessen; mert ezeknek fegyvereik által az ellenség' nyilaitól, mik vékonyabbak, eléggé valának védve. Útjoknak ötödik napján Bocchusnak fija Volux eggyyszerre láttatja magát, róna mezőn, nem több mint ezer lovagival, kik, mivel rend nélkül menének, 's el-elválva egymástól, Sullának és a' többieknek számosabak is tetszetek a' valónál, 's a' félelmet is támaszták, hogy rájuk ellenségi szándékkal jöhetnek. Ezokáért mindenki készen tartja magát, fegyvert ragad, éleszti lelkét: félelmök nem nagy, nagyobb a' remény, mert ők győztek, 's azok ellen, kiket sok ízben győztek le. A' kémlelni küldött lovagok azomban hozzák a' hírt, hogy amazoknál, 's a' dolog nem vala különben, minden csendes.

CV. Volux érkezik, 's szól a' Quaestorral, hogy őt atyja küldi tiszteletül és védelem végett. Így az nap és a' melly következik, tartalék nélkül mennek eggyütt. Tovább meg tölepödének, mert már leszállott az estvély, a' Maurus szalad Sullához, hogy a' kémeektől vett hírek szerint Jugurtha távolý épen nincs; kéri, rimánykodik, hogy vele éjjel és titokban, iramoljon. Ez büszke lélekkel válaszol: őt az annyiszor megvert Numída el nem rettentheti, bizik katonáji' vitézségéhez; bár bizonyos veszély várja, készebb helyben

maradni mint elárulni a' kiket vezérel, és gyalázatos szaladással tartani fenn életét, mit nem bírhat örökké, és a' mit egy betegség, 's talán igen is korán, elolt-hat. Egyéberánt tanácsát, hogy éjszaka menjenek tovább javalja; parancsol, hogy katonái falatozzanak, hogy a' táborban rakjanak sűrű tűzeket, hogy első őrváltás után csendesen induljanak. El valának fáradva egész éjjel menvén, 's Sulla napköltekor táborba szállott, 's íme érkeznek a' Maurus kémek, hozzák a' hírt, hogy Jugurtha előttök mintegy kétezer lépésnyire megtöle-pödött. A' mieinket ekkor lépé meg ijedelem. Meg-csaltaknak vélek magokat Volux által, és hogy itt ke-lepezebe vannak kerítve, 's némellyek felkiáltának, hogy az álnok töttet karddal szükség meghosszúlni, hogy a' szörnyü gonosz büntetlenül nem maradhat.

CVI. Sulla is azt gyanítá ugyan, de a' Maurustól minden bántást eltilt. Buzdítja embereit, légyenek erős lélekkel; kevesen eddig 's nem egyszer küzdöttek szerencsésen sokak ellen; minél kevésbé kímélendik magokat, annál inkább nem éri veszély; fegyveres kéz-nek fegyvertelen lábtól szégyen segédet kérni; szégyen testünk' vak és meztelen felét ijedségből ellenségnek fordítani. Ekkor Voluxot, ki ellenek árulást forral, bosszúra kiáltván Bocchusnak hitetlensége miatt a' nagy Jupitert, elparancsolja táborától. Ez sírva könyörg, ne hűnne affélét; álnokságból itt semmi nem történt; inkább azt gyaníthatni hogy a' fortélyos Jugurtha ki-kémlelé jövésöket. Külömben az, minthogy sem serge nagy, 's minden ereje az ő atyjában áll, 's ő jelen van, merni semmit nem fog. Mire nézve neki ugyan legjobb-nak látszanék, bátran menni keresztül a' Jugurtha' tá-borán; ő kész a' maga Maurusait akár előre küldeni, akár hátra hagyni, 's menni Sullának oldala mellett

fog. A' tanács, nem lévén jobb, elfogadtatott, 's legot-tan indulnak. Véletlenül történvén megjelenésök, 's Jugurtha ingván 's Kétesködvén, bántás nélkül érnek ál-tal. Kevés napok múlva eljutnak a' hova igyekeztek.

CVII. Bocchusnál valamelly Aspár nevű Numída nagy kedvességben állott. Jugurtha ezt, hírt vévén Sullának meghívatása felől, ide küldötte, hogy a' milyen for-télyos vala, tapogassa ki, Bocchus miket forral. De Bocchus előtt különösen kedves vala Dabár is, fíja Massugradának, a' Massinissa' ágából, anyjára mind-azáltal egyenetlen, mivel atyja ágyastól erede, elméjé-nek sok jelességiért. Bocchus ezt sok alkalmakban haj-lónak tapasztolván a' Rómaiakhoz, általa sietve izen Sullának; hogy ő a' Római Nép' akarátját teljesíteni kész; beszélésökre válasszon napot, helyet, időt; vala-mit végezni fognak, mind az neki kedves lészen; Jugurthának követeitől ne tartson; annak jelenlétében ke-vésb gyanúval fognak dolgaik eránt végezhetni, külön-ben ki nem kerülhetné fortélyait. De előttem bizonyos-sággal vagyton tudva, hogy Bocchus Király inkább tar-tóztatá Poenus álnokságból, mint a' miket szinlel vala, beke' reményével mind a' Rómaiakat mind a' Numídá-kat, és hogy sok ideig habzott, Jugurthát árúlja-e el nekünk, vagy Sullát ennek. Kénye ellenünk szóla, fé-lelme mellettünk.

CVIII. Sulla felel: ő Aspár előtt keveset fog szó-lani; igen titkon, kevesek vagy senki előtt. Eggyzers-mind megtanítja, hogy ennek melly választ adjon; hogy ő megtudni küldetett a' Consultól, ha Bocchus békét kíván-e, vagy háborút. Erre a' Király, a' mint Sulla akará: jönne tíz nap múlva; még nem határozta el ma-gát; felelni akkor fog. Akkor mindketten táboraikba

térnek. De eltelvén-a' nap' nagyobb része, Bocchus titkon szólítja Sullát, 's ez és az viszik biztos tolmácsait. Azonfelül a' közbenjáró Dabár; feddtelen férfit, 's kedves mind kettőjöknek. A' Király kezdé a' szót:

CIX. „Soha nem hittem én történhetőknek, hogy én legtehetősb, legnagyobb Király e' földeken és a' kiket valaha ismertem, magányosnak tartozhassam. És valóban, Sulla, minekelőtte téged láttalak, soknak mivel kére, soknak önkényt, én nyújtottam segédet, magam senkiére nem szorultam. E' változáson, melly felett más bánkódni fogna, én örvendek; kedves lesz nekem mindenha hogy barátságodra szorúltam; lelkem ennél böcsösöb semmit nem ismér. Kívánd bizonyságát; kívánj fegyvert, katonát, pénzt, és valamit szíved ahít, 's vedd azt, használd azt, 's ne hidd soha hogy jótéteid vissza vagynak fizetve; hálám meglankadni soha nem fog, és míg valamit tehetek, tőlem hijába semmit nem kívánhatsz. Mert én úgy hiszem hogy Királynak kevésb szégyen fegyverben mint nagylelkűségben győzetni meg. Már a' mi honod' dolgait illeti, mellynek ide képviselője jövé, halld röviden. Hadat én Róma ellen nem kezdettem, 's a' melly kezdetett, én nem akartam; határimat védém fegyver ellen fegyverrel. Felhagyok vele mivel néktek úgy tetszik, viseljétek Jugurthával, mint akarjátok. A' Mulucha' vizén, melly engem Micipsától elválaszta, által nem lépek, sem hogy Jugurtha hágja által, túrni nem fogom. Hamit túl ezeken kívánandasz, méltót hozzám és tihozzátok, nem fogod tenni hijába.“

CX. Sulla ezekre rövid szóval, és szerényen; hosszan arra, a' mi a' köz ügyet és a' békét illeti: „Rómának Tanácsa és Népe, a' mit Bocchus ígér, annak

győzvén fegyvere, köszönetül venni nem fogja; neki tenni ollyat illik, a' mi inkább látszhasnék téve Rómáért mint magáért. Arra kész az alkalom, mert Jugurtha kezében van, kit ha nekik általadand, ezek akkor fognak aztán eránta sokkal tartozni; barátság, frígy, 's a' mi részt Numídiából óhajt, egyszerre meglesznek.“ Bocchus előbb vonogatja magát, hogy Jugurtha neki rokona, veje; hogy ők frígyben állanak; tart, nehogy inogván hitében, népe' szeretetét elveszítse; az kedveli Jugurthát, a' Rómaiakat gyűlöli. Kifárasztva Sullának kérelmei által végre hedvezve felel, 's teljesíteni ígéri kívánságait. 'S most értekeznek, hogy béke' reménye által az azt ahító 's hadba únt Jugurthát mint altathatnák el. Megszövé a' csejt, elválnak.

CXI. Bocchus más nap hívatja Aspárt, Jugurthának követét. Dabár úgy értette hogy illő feltételek alatt megszűnhet a' háború; tanulja ki tehát Királya' tetszését. Ez örömmel tér annak táborába. Vévén ott akaratját, nyolcz nap múlva, siettetett úttal, megjelen, 's hozza Bocchusnak az izenetet: hogy Jugurtha kész teljesíteni a' mi tőle kívántatni fog; de Máriushoz keveset bízik; a' Róma' Vezérivel kötött béke eddigelé is sikeretlen vala már, és sok ízben. De ha Bocchus a' maga és az ő javát 's olly békét akar, mellynek sikerét lehessen reményleni, ejtse szerét, hogy mind hárman egygyüvé jöhessenek, mintegy a' béke eránt alkudozni, 's ottan Sullát neki adja által. Illy férfit ha kezökben leend, a' Tanács és Nép javalani fogja a' békét, 's a' fényes rendűt, ki hűsége 's nem vétke által jutott veszélybe, kezökben hagyni nem fogja.

CXII. A' Maurus ezt sokat forgatja magában, 's végre megígéri; színre-e, vagy igazán, tudni nem igen lehet. Királyi akarat a' melly heves, olly állhatatlan, 's gyakran ellenkezik magával. Hely és idő rendeltetésén az alkudozásra, Bocchus most Sullát, majd a' Jugurtha' követét hivatja; nyájasan bánogat velek, 's mind kettejeknek azon-eggyet ígéri. Örvend ez is, az is, 's el van telve reménnyel. De azon éjszaka, melly legközelebb előzte vala meg értekezésöket, a' Maurus előhivatja barátjait, egyszerre megváltoztatja szándékát, 's mingyárt el is ereszti. Ezer gondolatok támadtanak lelkében; arcz a' színe, teste' mozgása úgy változék mint gondolatjai, 's némasága is elárulá keble' titkait. Végre csakugyan Sullát szólítatja elő, 's a' Numidának, a' mint ez óhajtá, kelepczéket sző. Feljövén a' nap, 's tudtára adatván hogy Jugurtha közelít, némelly meghittjeivel és a' mi Quaestorunkkal, mintegy idvezlése végett, Jugurthának elébe mégyen, hova, a' kiket kirendelt vala, elláthatának. Oda ér a' Numída is, számos meghittjeivel, 's a' végezéshez képest, fegyver nélkül. De most egyszerre mindenfelől jel adatik, 's a' kiállítottak Jugurthának esnek. Kísérőji leszabdaltattak, maga Sullának áltadatott, 's az őt lánczba verve Máriushoz vitte el.

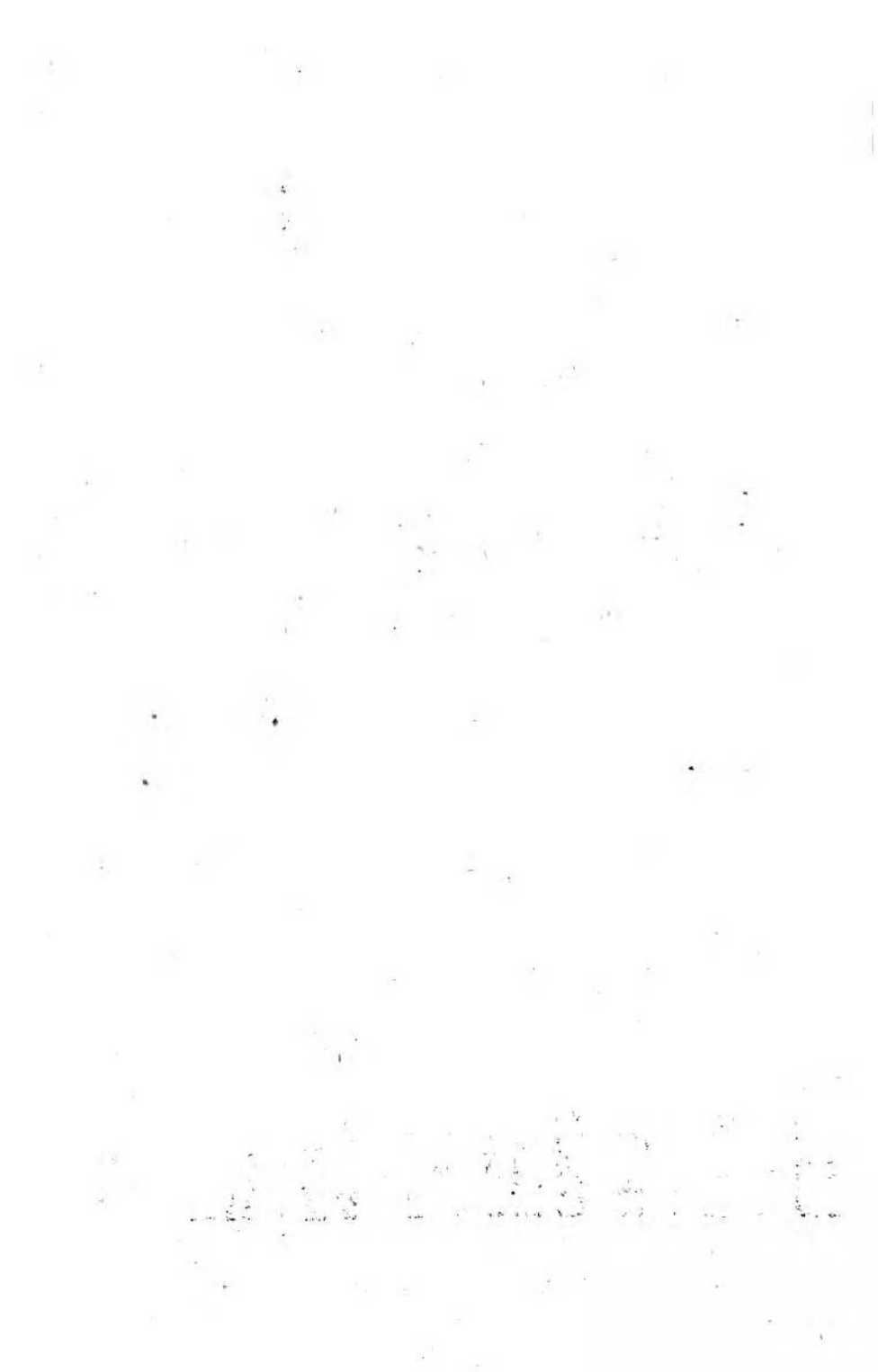
CXIII. Ekkorában Quintus Caepio és Marcus Manlius Vezéreink balúl harczolának a' Gallusok ellen. Féllelmében egész Itália renge. A' Rómaiak ez időben úgy tarták, és azolta is úgy a' mi időnkig, hogy vitézségök előtt minden meghajlik, de hogy Gallusokkal nem dicsőségért, hanem megmaradhatásért kell küzdeniek. Híremvén, hogy bevan végezve a' Numídiái háboru 's Ju-

gurtha kötözve hozatik Rómába, Márius Consullá választatott, bár jelen nem vala, 's tartományúl neki Gallia jutott. A' Januáriusi Kalendákon már Consul tartá fényes diadalát. Akkor benne az honnak minden ereje, reménye.

É P T Ö R E D É K E K

RÓMAI HISTORIÁJA'

KÖNYVEIBŐL.

I.

MÁRCUS AEMÍLIUS LEPIDUS, CONSUL,

A' MAGA CZIMBORÁJIHOZ.

Szelíd jámbor lelketek, Róma' Polgárai, mi által ti minden nemzetek előtt nagyok vagytok és tiszteletesek, félelmet támaszt bennem Lúcius Sullának e' dúlongásai között. Nem hihetitek ti hogy megtehesse más, a' mit tenni ti iszonyodnatok, 's így annak hullatok kelepczéjibe, kinek minden reménye gonosz tötteiben 's hitetlenségében áll; a' ki magát egyedül akkor képzei bátorságban, midőn a' ti rettegetek új gonoszságra dühítette, 's addig nyomhata bennünket, hogy kiszabadulástok felől álmodozni se merjete. És ha végre talán feleszméltek is, tartok mindazáltal, nehogy elégnék véljétek, gátot vetni gonoszságainak, de bosszút állani elkínzásokért nem fogtok. Fényes születésű emberek, kiknek tiszteletes őseik egészen egyébire adának példát, nem pirúlnak martalékivá tenni magokat, hogy viszont rajtatok ők uralkodhassanak; 's készek szenvedni 's elkövetni' kettős bűnt, holott törvényink mellett szabadon lehetnének! dicső maradéki a' Brútusoknak, Aemíliusoknak, Lutátiusoknak, kik azért születtek, hogy veszítsék el a' mit nekik nagy lelkű elejik hagytanak! Mert mit védénk tehát Pyrrhus,

Hannibál, Philippus és Antónius ellen, hanem hogy személyeink 's birtokaink szabadon maradjanak, hogy senkitől ne függjünk mint a' törvényektől? 'S íme mind ezt tőlünk ez a' derék új Rómulus az szerint bírja mint ellettől szedett zsákmányokat! El nem tudta telni annyi sergeink' elhulltával, hogy Consulunk, hogy annyi fő tekintetű férfaink vannak oda; 's most, midőn kénye szerint folynak dolgai, még iszonyúbb mint volt, holott a' szerencse megszokta enyhíteni a' legfenébbeket is. Sőt a' minek még senki nem látá példáját, ádáz lelke a' meg nem születtekre is szaba büntetést, hogy bizonyosbák legyenek hogy szenvedni mint hogy élni fognak. 'S a' vérengző, ennyi gonoszságainak közepette is félelem nélkül van, szabadon űzi szörnyű dühét, mert titeket a' rettegés, hogy még keményebb rabságba eshetnétek, tartóztat visszavenni szabadságokat.

Keljetek fel, Róma' Polgárai! erőt az erő ellen! E' haramia ne bírja a' ti küzdséteket' gyümölcsit. Nincs itten mit halogatnunk, nyavalygás a' bajon nem segít. Vagy azt várjátok talán hogy a' szemérem, beléúnás nagyobb veszéllyel mondasson le vele hatalmáról, melyet annyi gonoszszággal tőn magáévá? Addiglan süllýede el ő vétkeiben, hogy neki mind tisztességes a' mi hasznot ígér, 's mind szabados, a' mi uraságában megtarthatja. Oda tőlünk az a' csendes, zajatlan élet, melly a' szabadság' áldott ótalma alatt a' jóknak kedvesb vala a' rettegő csillogásnál. Most szolgálknak kell lennünk, vagy uraknak; mást félnünk, vagy féletnünk magunkat. Mi áll úgy még mint egykor? ki dicsekedhetik hogy tiszteltetnek igazait. Fel vannak forgatva, meg vannak fertéztetve minden egyházi 's polgári rendtartásaink. Rómának népe, ezelőtt kevéssel még ura más nemzeteknek, ki van forgatva hatalmából, fényéből, jusaiból, 's annyit sem bír,

mennyit hogy tenghessenek, martalékjaiknak szoktak uraik kimérni. Egy ember fosztá meg frigyesinket 's egy részét a' Látium' lakóinak polgári igazaiktól, miket nekik eleitek sok és hasznos szolgálatjaikért adtanak; a' véten nép' birtokaiba gyalázatos poroszlói szállottak be, gaz tötteik' jutalmául. Törvényeink, ítélő-székeink, a' hon' kincstára, tartományok, királyok, egynek kezében állanak; szabadon öldösteti valakit akar, dőzsöl bűnei közt. Nem látatok-e mint öldöstete embereket a' maga megholtjainak? nem-e, hogy ezeknek sírjaik felett polgári vér füstölge? Lelkes férfiaknak bántásban nincs egyebet mit tenni mint bosszúra kelni a' sérelmekért vagy dicsően veszni. A' természet úgy is mindennek elhozza végét, az ellen nem véd semmi fegyver, 's várni, hogy inséginket az utolsó szükség szüntesse meg, csak asszonyelmékhez illik.

De én láz vagyok, úgy mondja Sulla: 's ön hasznomat nézem a' zavarban, 's hogy bel hadat akarok gerjeszteni, mert visszakivánom a' béke' áldását. Azaz, ti míg Sulla uralkodik, csak úgy lehettek békességben, bátorságban, habogy ez a' Picénumi Vettius, ez a' Scribácska Cornélius, kényökre pazarolhatják, a' mit más tiszta kezekkel szerze; csak úgy, ha javaljuk, hogy számkittassék az ártatlan, mihelyt gazdag; ha hallgatunk, midőn tiszteletes polgárink halomra öldöstetnek, midőn e' várost futamlás és vérpatakok vad pusztákká változtatják, 's a' szerencsétlen lakosok' vagyona, mintha Cimbriai sarcz volna az is, elárúltatik, elajándékoztatik! De Sulla azt veti szememre, hogy számkiűzettek' javaiból én is bírok. Mintha neki az volna egygyik borzasztó bűne, hogy én, és minden más, nem leheténk bátorságban, ha kezeink tisztán maradának! Én valami illyet megvásárlottam, rettegven az ő haragját, önkényt ereszttem vissza előbbi

urainak; akaratommal polgár polgár' romlásával gazdagodni soha nem fog. Légyen elég a' mit elfojtott keserűséggel valánk kénytelenek látni, hogy Római sergek Római sergekkel viaskodtak; hogy fegyverinket nem idegenek, hanem honunk' fiai ellen fordították; légyen vége azon gonoszságoknak és vétkeknek, mik ama' boldogtalan időkben mindnyájunkra kiterjedének, de miket Sulla meg nem bánt, sőt hogy elköveté, azzal még dicsekszik is, 's újra megteszi mihelyt rá alkalma leszen, 's most még nagyobb dühhel. Nem azon aggódok én, ha ti őtet ismeritek-e; igen azon, ha meritek-e a' mit kell, és hogy míg egygitek a' másika után várakozik, ő benneteket megelőz; azon aggódok, hogy elrettent ereje, mely elhagyá már, 's nem az többé a' mi volt; hogy cselbe keríti gondatlanságokat, 's hogyha késtek, olly szerencsés lesz a' mely szemtelen és vakmerő. Mert ocsmány czimborásin kívül van-e, a' ki akarja a' mit ő akar? 's ki nem óhajtja hogy mind ezek légyenek másként, csak hogy neki baja nélkül? Talán a' katonák, kiknek vérőkkel galád martalékjai, eggy Tarrula, eggy Scirrus, híztanak? azok-e, kiket fertelminek mocskos tárgya, Fusídius, tola félre, piszka, gyaláztatja minden tisztviselőjinek. Részemről igen nagy reménnyel vagyok győzdelmes sergeinkhez; látják hogy nekik annyi szenvedéseik, annyi sebök, nem nyerének egyebet mint urat. Nem a' Tribúnusi hatalmat felforgatni nyúltanak ők kardokhoz, mellyet eleik állítottak fel; sem hogy ön kezeiből csikarjanak ki törvényt és igazságot, hogy dicső jutalmául mind annak a' mit tettek és türtek, pocsolyák és sivatagságok közzé kitolva, inséget lássanak magokon, és megvetést, a' jutalmakat pedig némelly kedvenczen.

De mit járdall tehát illy dölyfösen szemeink előtt annyi kísérgetőkkel? Mert a' szeréncse ámitó fátyolt von a' vétkekre. Hagyja el az, 's úgy nyeli el megvetés, a' hogyan ötet eddig mi rettegők. Hanemha némellyek a' nyugalom', a' csend' színe által csalatnák meg magokat; mert bűneit, 's az hon' meggyilkolását e' nevezetekkel szépítgeti. Tartózkodás nélkül hirdeti ő, hogy a' Római Nép egyedül úgy éri háborgásainak végét, ha holdjai' birtokából ki lesz vetve, ha kirablatik a' város, ha törvény és igazság, mi eddig a' Népé volt, az ő kezébe mégyen által. Ezt ha ti békének, nyugalomnak vészitek, ám lássátok mint zavarják, mint süllyesztk el a' hazát; túrjátok a' rátok vetett törvényeket, fogadjátok el a' nyugodalmat, de együtt a' szolgasággal; adjatok példát maradékitoknak, mint kelljen a' Róma' Népét tulajdon vérebe megbuktatni. Engem a' mi illet, én ugyan az által hogy Consul valék, megtevém a' mit őseim' hajdani dicsőségek 's tulajdon fényem bátorságomra nézve tisztémé tettek, de hogy magamat elgazdagítsam, az soha nem volt gondom, 's nekem a' veszélyes szabadság a' nyugalmas szolgaságnál mindég több vala. Mit ha javallatok, jertek, Római férfiak, 's Isteneink' segédje alatt Márcus Aemílius Consul vezéretekkel, társatokkal, az hon' elvesztett szabadságát törekedjeteK visszaszerzeni.

II.

LÚCIUS PHILIPPUS, LEPIDUS ELLEN,

A' TANÁCSBAN.

Fő óhajtasom, Atyák, az, hogy hazánk volna nyugalomban; hogy annak védelmére veszélyei közt kelnének erős lelkű férfiak; és hogy a' mi gonosz az ellen kezdetik, fordúljon mindég koholójira; 's íme az ellenkezőt vagyok kénytelen látni! Zavarban minden; azok kezdenek háborgást, kiknek az ollyat gátlaniok kellene; 's a' jók kénytelenek tűrni a' mit a' leggonoszabbak, legdörébbek végeznek. Ti kerúlitek a' háborút, de kénytelenek vagytok fegyvert fogni, mert Lepidus kívánja úgy. Hanemha kinek kedve van, neki békét engedni, 's tőle hadat szenvedni.

Ti, nagy Istenek, kik e' várost, mivel maga magával nem gondol, kegyelemből őrzitek, íme Marcus Aemílius, ez a' minden gonoszok' leggonoszabbika, ki felől, ha oktanabb-e, kajánabb-e, meghatározni nem lehet, hadat gyűjte, elnyomni szabadságunkat, 's olly félelmissé tőtte magát, a' melly megvetett eddig volt: ti pedig suttongotok, hátra huzzátok magatokat, idveteket holmi mondákban, jelenésekben, jósolatokban

keresitek; óhajtjátok a' békét de érette fel nem keltek; 's nem akarjátok érteni, hogy habzástok nektek méltóságokat fogyasztja, neki pedig neveli vakmerőségét. És ez ugyan igen méltán; mert tolvajkodásai neki Consulátust, zendítései tartományt és serget szereztenek. Mit nem nyer vala érdemek által, a' kinek ti bűneit jutalmazátok így?

De legalább tehát azok nyerének valamit, a' kik mindég alkut, békét, egygyességet tanácsolgattak? Oh igen, azt, hogy útálja őket, hogy őket méltatlanoknak tekinti kik a' Római nevet viseljék, mert félelmökben koldulgatának békét, mit félelmökben vesztek el. Engem a' mi illet, én már midőn Etrúriát felcsóditeni, a' kitéltottakat visszahívatni, a' kincstárt elpazaroltatni szemlélém, értettem hogy halogatásnak többé nincs helye, 's némelly kevesekkel Catulusnak követém tanácsát. A' kik nem győzők emlegetni az Aemíliusok' sok szolgálatjaikat, és hogy honunk a' vétkek' elnézése által nevedék nagyságára, 's Lepidust bűnösnek még akkor sem ismerhetek, midőn ő fegyverhez nyúlt elnyomni a' szabadságot; ezek, ezek cselekvék, mert csak kedv- és pénz-keresés vala gondjok, hogy a' végzés illy rosszúl ment. Pedig akkor még mi vala ez a' Lepidus? Haramia volt, kit gyülevész csoport 's néhány gyilkolható kísérete, kik nagyobbra becsülték az ő napszámát mint tulajdon élteket; 's most Proconsul, 's nem vásárlott hatalomban, hanem a' mellyet neki ti önkényt adátok. Legátusok függnek parancsaitól, kiknek kötelességök abban áll, hogy szavát fogadják; hozzá szállong minden kar, minden rend, hazánk' söpredékei, szorongatva szükségöktől, negédjöktől lángoltatva; ők, kiket bűnös lelkők mardos, kiknek nyugalom a' zenebona 's a' háborgás csend; egykor a' Saturnínus', tovább Sulpícius',

majd Márius' és Damasippus', végre a' Lepidus' darabant-jai! Túl ezen Etrúria költ fel ellenünk, és a' mi felmaradt a' háborúból. Hispánia fegyverben, Mithridátes készen áll elborítani tartományinkat, melyekből még erőt várhatnánk. Csak ügyes vezért nekik, 's el vagyunk nyomva.

Kérlek, Atyák, nyissátok fel szemeiteket! ne engedjétek hogy ezeknek büntetlen gonoszságok, mint egy mirigy, a' tisztákra is elterjedjen. Hol kajánoké a' jutalom, kevés vágy ingyen lenni jó. Van-e kedvetek, bevárni, hogy hadaival újra előáll, 's tűzzel vassal esik a' városnak? Erre most vetemednie neki koránt sincs olly nehéz mint midőn teljes béke' idején kezde polgári hadat, nem gondolva semmivel a' mi szent, és nem hogy rajta, vagy a' mint színli, másokon követett bántásokat bosszúljon, hanem hogy törvényinket, szabadságinkat felforgassa. Őtet vad tűze 's gonoszsága' büntetésének rettegése gyöttrik; habozva, nyugtalanúl, ide-oda kapkodva fél a' békétől, a' háborút gyűlöli; látja hogy véget kell vetni puha életének 's szilajkodásinak, 's hasznot húz tunyaságtokból. Mert bizony nem tudom, késésekteknek mi nevet adjak; félénkségnek mondjam-e, erőtlenségnek-e, vagy csábulásnak. Felettetek veszély lebeg, mint egy mennykövekkel terhes boru; minden óhajtja hogy ne szakadjon rá; de félre hárítani, az senkinek nem jut eszébe. Csak fontoljátok meg, melly fonákul mennek itt a' dolgok. Eddig veszély a' hon ellen mindég titokban készüle, 's nyilván a' védelem; 's így a' jóknak nem vala nehéz meggátlani a' rosszakat: most béke, nyugalom nyilván dúlatnak, 's titkon védetnek; 's a' kik azt teszik, fegyverben vannak, ti rettegésben!

Minek hát e' habzás, ha akarjátok, ha meritek a' mit kell? Vagy talán hiszitek a' mivel Lepidus ámítgat? A' mi kié, adassék vissza; úgy mondja legalább; de hogy ő bírhasa a' másét. Szűnjön meg erőszak és hatalmaskodás; de ő élhessen velek mások ellen. A' városok hagyassanak meg igazaikban; de ő tagadja hogy azoktól megfosztattak. A' köz nyugalom' kedvéért hozassék vissza a' Tribúnusi hivatal; pedig köztünk ez gyújtá ki a' tüzet. Istentelen! orczátlan! 's téged illethetnének-e meg a' polgárok' szükségei, jajjai? téged, kinek semmid azon túl a' mit erőszakkal, tolvajsággal szerzél! Másodszori Consulátust kívánsz, mintha letevéd vala az elsőt; háboru által akarod visszahozni a' nyugalmat, 's te azt háboru által forgatod fel. Hitetlen a' Tanácshoz, hitetlen a' Néphez, ellensége minden jámboroknak, nem pirulsz-e Istenek és halandók előtt, kiket hitszögésed 's gonoszságid egyenlően bántanak, ingerlenek? Maradj szándékoskodban, minthogy úgy tartja kedved, 's a' fegyvert ki ne tedd kezedből. Kérlek erre, mert félek nyugtalan ingó lelked, ha halasztod, bennünket új gondokba fog ejteni. Polgárnak téged sem törvényink, sem tartományink, sem Isteneink nem ismernek. Menj a' hogyan indúltál, 's a' mit keressz, érd el, minél előbb.

Ti pedig, Atyák, meddiglen hagyjátok ti védelem nélkül a' hazát? meddiglen vélitek elégnek, szóval kelní fegyver ellen? Katonák vannak kiszödve ránk; pénz zsaroltatott a' tárból és magányosinktól; erősségeitekbe őrizetek dugattak; kéj szab és hirdet törvényeket: ti pedig követségeket küldöztök, alku felől gondoskodtok. Higgyetek nékem, minél inkább kéritek a' békét, a' háboru annál mérgesebb lesz; érti ő, hogy többet nyer rettetgetésivel mint szabados úton. Mert a' ki azt pengeti hogy iszonyodik polgárvér' ontásásól 's utálja a' visszá-

kodást, 's azért nem akarja hogy fegyverhez keljeteek, holott Lepidus készen áll ellenünk, az szenvedtetni akarja véletek' a' mit szenvedni meggyőződtek szoktak tivéletek, kik azt Lepidussal szenvedtethetnétek; az töletek neki nyugtot, nektek háborút kíván.

Ha nektek ez tetszik, Atyák; bahogy lelkeiteket olly fásulás fogta el, hogy feledvén Cinnának gonosztéteit, kinek visszatérte oltá e' Rendnek egész fénye elenyészett, magatokat, nőjeiteket, gyermekeiteket Lepidusnak kéjére akarjátok eresztetni; minek itt végzés? minek itt segéd Catulustól? ő, és némelly jók vele, hijába igyekeznek megtartani a' hazát. Tegyétek a' mit jónak láttok; bízakodjatok a' Cethégus' és más pártosok' irgalmára, kik újra szerétnék kezdeni a' rablást, a' gyujtogatásokat; kik újra fegyvert fognak Házi-Isteinkre. De ha még kedves előttetek a' szabadság, és a' mit egyenesség és igazság javallanak; tegyétek a' mi hozzátok illik, 's éllesszétek a' jók' lelkeiket. Készen az új sereg, a' gyarmatok' vitézei és az egész Nemesség, 's lelkes Vezéreink vagynak. Szerencse a' vitézebbekhez áll, 's ama folt, mellyet gondatlanságunk hagyta összeállani, el lesz szórva. Véleményem tehát ez: Minthogy Lepidus parancs nélkül, ön hatalmával szedett sergét, összekeverve mindenféle gonosztevőkkel és honunk' elenségeivel, e' Rend' méltósága ellen vezérli; Appius Claudius, az Interrex, 's Quintus Catulus, a' Proconsul, és minden mások, kik hatalomban vannak, ótalmazzák a' várost, 's lássanak hozzá hogy az hont romlás ne érje.

III.

CNÉJUS POMPÉJUS' LEVELE

A' TANÁCSHOZ.

Ha én ellenetek 's a' haza 's Házi-Istenink ellen vise-
lém vala is a' sok viszontagságokat és munkát, mellyel
első ifjúságom olta legfenebb ellenségtetek verdesém 's
titeket bátorságba tevélek; nem végezhattetek volna el-
lenem nehezebbet, mint a' hogyan erántam távolylétem-
ben most is bántok, kit ti, megelőzve koromat, igen
terhes háborúra küldések ki, de engem 's e' díszes ter-
get a' minden halálók' legirtózatossikával, az éhséggel,
veszni hagytok. Illy reményben küldötte-e a' Római Nép
harczolni fíjait? 's ez-e jutalom az értetek olly sok íz-
ben ontott vérért? Kifáradva mindég írni 's izengetni,
minden birtokomat elköltöttem, 's három év alatt nem
vettem annyit tőletek, a' mennyivel magát hadam eggy
alatt érhetne bé. A' nagy Istenekre, ti azt hiszitek-e,
hogy a' sereg ellehet kenyér és zsold nélkül? Igen is,
kiindulván e' hadra, több tűzzel bírtam mint tanácsal;
mert még nem vévén egyebet tőletek a' Vezér' neveze-
ténél, negyven nap alatt talpon voltanak hadaim, a' nya-
kunkon álló ellenserget havasink közzül Hispaniába vis-
szatoltam 's ott új utat nyitottam, alkalmasbat nekünk
mint Hanibál; Galliát, a' Pyrenaeusok' táját, Laleta-
niát, az Indigetek által lakott földet visszavettem; a'

ránk omló Sertóriust új katonáimmal 's kevesebbekkel mint az övéi, győzödelmeiben elakasztottam; a' telet táborban töltöttem, a' legfenébb ellenség közt, 's nem városokban, 's nem kényeim felől gondoskodva.

'S mit említsem téli menéseimet, csatázásimat, és hogy hány várost oltottam el, 's hányat vettem vissza? Mondja azt inkább a' dolog mint szavaim. Ellen-ségim' elfogott tábora a' Sucro mellett, tusám a' Dúrius' szélén, a' megvert Herennius és az ő Velentiával együtt eltörölt serge, tudva vannak előttetek; 's ti bennünket ennyi tőtteinkért éhség és szükség közt hagytok veszni; az én hadam és az ellenségé előttetek egy tekintetben áll; zsoldot tőletek egyik úgy nem kap mint a' másik, 's a' mellyike győz, annak tárva áll Itália.

Kérlek, vegyétek ezt figyelemre, 's ne kényszerítetek hogy magam ragadjam ki magamat bajom közül. Innenső-Hispaniát, mellyet nem foglala el az ellenség, hol mi, hol Sertorius, feldúltuk, kipusztítottuk, kivé-vén a' tengeri-városokat, mellyek csak terhünkre vannak. Gallia tavaly a' Metellus' sergét tartotta zsolddal; idei csekély aratása miatt maga is alig teng; én pedig nem csak vagyonomat, hanem hitelemet is, elköltöttem. Bízodalmam egyedül bennetek vagyon, és ha ti nem keltek segédemre, ki kell mondanom nyilván, e' sereg, és ezzel együtt minden had, melly Hispaniában áll, bár mint igyekezzem, gátolni, Italiába általlép.

IV.

MÁCER LICÍNIUS, NÉP' TRIBUNUSA, A' NÉPHEZ.

Ha nem értenétek, Róma' Polgárai, mi külömbség va-
gyon a' rátok atyáitokról maradt szabadság és azon rab-
ság közt, melly alá benneteket Sulla buktatott, hossza-
san kellene kikerülnöm hogy megmutassam, a' Nép melly
keserves bántások miatt és hány ízben tért légyen el az
Atyáktól, 's szabadságának őrzése végett mi vala kény-
telen Tribúnusokat állítani. Így az minden dolgom, hogy
élesszelek fel benneteket, 's induljak elől az úton, melly
szabadságtok' birtokába vezethet vissza. Látom én, melly
munka alá vállalkozom, midőn én, magam és erőtelen,
's olly hivatalban, mellynek csak árnyéka maradott meg,
a' nagy erejű Nemességet elkergetni akarom tolvajlott
hatalma mellől; értem hogy az egybe-forradt sok kaján
többet tehet mint mi egybe nem állott igazak és tiszták.
De túl azon, hogy bizodalمام hozzátok meghaladja
rettegésemet, én úgy hiszem, lelkes férfihoz hogy inkább
illik, bár szerencsétlenül megküzdeni, mint összetett ke-
zekkel maradni; noha eggyémelleyek, kiket azért vá-
lasztátok hogy őriznék igazaitokat, megszedítve ígéretet,
kérelmek, adományok által, minden erejeket 's hivatal-
jok' tekintetét ellenetek fordítják, 's szebbnek látják bé-
rért vétkeseknek ismértetni, mint ingyen igazaknak. Így

jutátok ti kevesek' uralkodása alá, kik annak ürügye alatt, hogy a' hazát védeni fogják ellenségeinktől, tárokat, sergeteket, országaitokat, tartományaitokat elfoglalák; és a' kiknek épen az szolgál bástyául ellenetek, a' mit tőletek elrablottanak. Ti pedig a' sokak, neki-eresztitek magatokat, hogy ők, a' kevesek, benneteket, mint marhákat bírjanak és mészároljanak, 's kiforgatva mindből a' mit atyáitoktól vettetek, nem bírtok egyebet voksolásnál, mellyel mindazáltal nem pártfogókat választatok magatoknak, mint ők, hanem urakat. Ezért méne által minden tőletek amoda.

De vegyétek vissza a' mi tiétek, 's a' nagyobb rész hozzátok áll; mert kedve, kitenni magát azért a' mit szeret, kevésnek van; oda hajlanak, hol legtöbb az erő. Azt hiszitek-e, hogy merik gátolni menéteket, ha egy szívvel lélekkel fogtok munkához, holott akkor is rettegé-nek mindőn lankadozátok, midőn eggyesülve nem valátok? E'tartalék indítá Cotta Consult, a' két fél között állók' fejét, visszaadni a' Tribúnusi hatalomnak némelly elsősegeit. És ámbár Lúcius Sicíniust, ki e' tisztség' tekintete mellett első mere szólni, míg ti csak suttogátok, körül-fogák; ők inkább félnek bántani benneteket, mint nektek vala éreztetni kedvetek, hogy elúntátok a' nyomást. 'S én ugyan ezen álmélkodni nem győzők; mert hogy tölök reményleni nincsen mit, azt láthatjátok. Meghalván Sulla, ki nyakatokba veté az átkozott ígát, úgy hívétek, hogy nyomorúságaitoknak vége van. Azomban felkele Catulus, a' nálánál kegyetlenebb. Brútus' és Aemílius Mamercus' idejében zendülés ütötte ki magát. Azonnal vala más, Cájus Cúrió, 's ez addig űzé hatalmaskodását míg az ártatlan Tribúnusnak vére folyt. Melly szemtelenséggel lázasztotta fel az elméket Lúcius Quinctius ellen tavalý Lucullus, láttátok. És mint agyarkodnak

most énellenem! Mind ezt tenniek valóban nem volna szükség, ha ők előbb vetnének véget uraságoknak, mint ti a' ti szolgaságoknak; mert e' polgári patvarkodásokban egyébként ugyan a' név, de a' dolog mindég az, hogy rajtatok uralkodhassanak. Az az egyéb a' mit vásottság, harag, fösvénykedés támaszta, csak ideig lán-golt; de megmaradt az az eggy, a' miért mind a' két fél küzde, és a' mit ők elvevének tőletek: a' Tribúnusi hatalom, szabadságotoknak őseitektől állított erős bástyája.

Mire nézve kérlek, kényszerítlek benneteket, köves-sétek szavamat, 's gyávaságokat akarván szépíteni, ne cserélgessétek fel a' dolgok' nevét, 's a' szolgaságot ne mondjátok nyugalomnak. Azzal, hahogy a' gazság el-nyomná az igazat, nem élhetnétek többé, élhetétek vala nyugton maradván. Értsétek a' szót tőlem: Ha győzni nem fogtok, még keményebben bánnak veletek, mert a' nyomorgató soha nem bátrabb mint midőn egész sul-lyal nyomdokol.

Mit tégyünk tehát? ezt kérddhetné valaki. Álljatok el a' régi rossz szokástól; az a' pergő nyelv és lomha lélek keveset ér; a' szabadságot nem elég csak gyűlése-itekben magasztolni. Aztán emlékeznetek kell, Római férfiak, hogy minden erő bennetek van, és hogy a' melly parancsok előtt most megbuktok, engedni vagy nem en-gedni rajtatok áll. Mert hogy ama' férfi tettekre buz-dítsalak, mikkel őseitek állítottak Tribunusokat, 's ma-goknak a' legfőbb méltóságokra utat nyitottak, 's a' Ta-náccsal előre javaltaták a' mit a' Nép végzend, arra most kedvem nincs. De ti Jupitert várjátok, vagy nem tudom melly más Istent, ki bajaitokból kapjon ki, 's engedel-mesen teljesítvén a' Consuloknak azokat a' nagy paran-csaikat, és a' mit az Atyák végeztek, hatalmaskodása-

iknak önmagatok adtok erőt. Nem buzdítlak én hogy nyomásaikat bosszúljátok meg; igen hogy nyugtot keressetek; nem akarom hogy visszázkodás támadjon, mivel hamisan vádolnak, hanem hogy az valaha már szűnjön meg. A' nemzetek' törvényeinél fogva kívántatom vissza veletek a' mi tiétek; és ha ők azt visszaadni tovább is makacskodnak, nem tanácslom hogy tőlök váljatok külön, hanem hogy érettek ne öntsétek tovább véreket. Méltóságaikat bírják, viseljék kényökre; keressék a' diadal' ragyogását; Mithridátest, Sertóriust, 's a' kilököttek' maradványit szalasszák meg elejik' füstös képeikkel; de a' veszély távolvól legyen azoktól a' kiknek a' haszonban részök nincs.

Vagy ti talán elég jutalomnak nézitek ama' most egyszerre hozott végzést, melly nektek gabonácskát rendel? Az a' ti szabadságotokat öt vékára becsüli. Annyit szabtanak azokra is, kiket tömlöczeikben tartanak: eleget, hogy éhen ne vesszenek: keveset, hogy erőhöz juthassanak; a' háznép nincs megmentve aggodalmaitól, a' szerencsétlent hiu reménye csak megcsalta. De legyen az bár mi bő, de úgy adatván mint szolgaság' díja, melly alacsonytság kívántatik ahhoz hogy magatokat így engedjétek megcsalni, és még köszönjétek nekik a' mi tiétek? Csak így tehetnek, csak így merhetnek valamit mindnyájatok ellen; kerülnetek kell kelepcezőjüket. Kecségtetnek ez enyhítő szerescskéjikkal, 's a' dolog' eldöntését Cnéjus Pompejusnak megérkezéséig kívánják halasztatni, kitől, mivel nyakokra ülteték, félnek: de szidalmokkal fogják illetni, mihelyt félelmök megtágul. Ezek a' szabadság' lelkes védjei, mert annak szeretnék nézetni magokat, nem pirúlnak, hogy ők annyin, egygy nélkül, sérelmeiteket meg nem szüntethetik, vagy ha igazok nekik van, a' ti nyomattatástokat védeni nem tudják.

Előttem ugyan túl van minden kétségen, hogy a' dicső férfiú Pompéjus később lesz, ha úgy akarandjátok, vezéreték lenni a' szabadság' helyre-állításában, mint kevély uraságokban társok lenni azoknak; hogy ő első lesz megadni elvesztett tekintetét a' Tribúnusi hatalomnak. De egykor, Róma' férfijai, mindenkinek a' többségben vala bizodalma, nem egyben mindennek, 's nem vala ember, ki effélét adhasson vagy elvehessen.

Nem szólok többet, mert itt nem a' dolog' nem értése ártogat. Benneteket álmokórság fogott el, 's abból sem dicsőség sem szégyen nem tud felrázni; tunyaságtok mindent veszni hagyott. Szabadoknak hiszitek magatokat ha kék foltokra nincs botozva hátatok, és ha dúzs uraitok' nagy kegyelme megengedi, hogy fel és alá járhassatok. A' falusi pórság e' szerencsével sem dicsekedhetik; rakásra hullanak versenygő uraik' csatázásaikban, vagy ajándékul adatnak a' tartományaikba menő tiszteknek. Így küzdetek, így vesztek ti a' kevesekért, 's mindég vesztetek, és mindég fogtok veszteni, valamíg azok gondosabbak lesznek megtartani uraságokat, mint ti szabadságtokat visszanyerni.

V.

MITHRIDÁTES' LEVELE ARSACESHEZ.

A' kik békés napjaikban had' szövetségére szólítatnak föl az annak terhe alatt szorongóktól, meg kell gondolniok, ha mindég megmaradhatnak-e nyugalmodban, és ha a' kérés igazságos-e, ha tanácsos-e, 's dicséretes-e, vagy gyalázatos. Én, ha te megmaradhatnál tartós békédben, ha hozzád olly ellenség nem közelítene, mellynek szokott munkája hitével játszani, és a' mellyet néked nem nehéz letiporni; ha az ő megverésök által nevedre örök fény^t nem vonnál, hogy hadakozásomban magadat tégyed társommá, megkérni nem mernélek; és hogy szerencsédet az én szerencsétlenségemmel össze fogod kötni, magamnak igérni nem merném. De épen az, a' mi téged ettől tartóztathatna, neheztelésed Tigránes ellen, a' minapi háboru miatt, 's dolgaim' nem kedvező folyása, ha ugyan igazán akasz ítélni, felette nyomos okok, hogy teljesítsd kérésemet. Ő kénytelen lesz engedni tetszésnek, 's mindenre rá áll, a' mit neki parancsolni fogsz. Engem pedig, javaimtól megfosztottat, megtaníta bal szerencsém, hogy neked hasznos tanácsot adhassak, és a' mit virágzó állapotjában örömmel fogadhat a' boldog, példát megromlásom által, hogy dolgaidat jobban intézhessed.

A' Római Népnek elejétől fogva kincs' és uraság' elolthatatlan szomja volt egyyetlen oka megtámadni más népeket és királyokat. E' viszketeg ingerlé előbb a' Macedó Philippusra. Nyomva Carthagótól barátságot színtetennek Antiochus eránt, ki segédjére költ vala Philippusnak, 's szerencsések voltak azt, neki engedvén Ásiát, nyakokról elfordítani. De midőn Carthagót elnyomák, Antiochusra jött a' sor, 's megfoszták tartományaitól innen a' Taurison, 's tízezer font talentomától azonfelül. Ezután Persesnek esének, a' Philippus' fijának; és minnekutána sok és nem mindég bal küzdései után Samothracénak szentségeiben futott menedéket találni, 's a' Rómaiak neki fogadást tévének, hogy életét nem illetik; irtózatossá istentelenséggel az által ölék meg, hogy elszunnyadni soha nem engedék szemtelen koholóji a' hitetlenségnek. Kérkednek az Eumenes' barátságával; de őtet elárulák Antiochusnak, 's rajta vásárlottak békét. Attalust, kinek kezébe csak gondviselésképen tévék le tulajdon országát, zsarlásaik 's bántásaik által királyból nyavalyás szolgává tévék; fiját pedig Aristonícust egy hamisan koholt szívetlen testamentomnál fogva, mivel atyja' birtokát kíváná, diadali fényben hurczolák meg, mint vert ellenséget. Ásiát elborították; végre meghalván Nicomédes, egész Bithyniát magokévé tévék, noha ennek, a' mint tudva van, maradott fija Núzától, 's azt magok is elismerték Királynénak.

'S mit mondjak magam felől? Engem tőlök sok nagyobb 's kisebb országok rekesztenek el, de hírben lévén hogy gazdag vagyok, és hogy szolgájok lenni kevés kedvem van, rám küldék Nicomédest, kiismerém az ő álnokságaikat, 's megjövendőléem a' Crétaiaknak, kik akkor már csak magok voltak szabadok, és Ptolomaeus királynak, mik fognának következni. Megbosszúltam

sérelmimet, 's Nicomédest Bithyniából kivertem; Ásiát, mit ők Antiochustól foglaltak vala el, visszanyertem; Graeciát a' nyommasztó iga alól kiszabadítottam. Győzödelmimet a' minden martalékok' leggazabbika Archelaus elárulván hadaimat, elakasztá, 's a' melly népek, gyávaság vagy hamis tartalék miatt fegyverhez nem mertek nyulni, 's nyugalmat az én vesztemből reméltek, most keservesen lakolnak. Ptolomaeus a' maga kincseivel csak azt nyeré, hogy neki később esnek, 's a' már egyszer megtámadott Créta sem várhat egyebet mint vég veszélyt. Látván, hogy bel háborgásaim miatt nekem nem békét, hanem csak pihenést adnak, ámbár Tigránes, ki későn érti hogy igazat mondtam, nem akará, te pedig távol valál 's mások elnyomattak, újra kezdém a' háborút, 's Marcus Cotta vezéröket Chalcedonnál megvertem, 's azt a' számos hajóserget a' tengeren elfogtam. Az alatt míg Cyzicusnál temérdek hadaimmal folytatám az ostromot, elfogya gabonám, mert a' tájon senki nem segéle, 's a' tél miatt szükségimen nem könnyítheték. Kényszerítve így 's nem ellenemnek ereje által, visszatértem országomba, 's Parium és Heracléja mellett hajóim 's legjobb népeim elvesztek. Cabiránál ismét felállítottam egy serget, 's Lucullussal néhány ízben össze-csaptam; de ismét rám esett az éhség, 's most rám és öreá. De Lucullust kisegíté Ariobarzanesnek országa, melly nem szenvedé háborút; én, pusztult tájoktól körül fogott, Armeniába vonultam. A' Rómaiak nem engem követtek, hanem szokásokat, hogy minden országot feldúlhassanak; és mivel a' szűk helyen Tigránes meg nem küzdheté, dicsekszenek ügyetlenségével, mintha ugyan győztek volna.

Gondold meg, kérlek, ha te, elnyomatván én és Tigránes, erősb leszesz-e ellent állani a' Rómaiaknak, és

lihetd-e, hogy ők rajtam és Tigránesen végzik be a' háborút. Te gazdag vagy emberben, fegyverben, pénzben, 's én meghívlak, hogy barátom légy: azok, hogy kirabolhassanak. Téged, a' mint most állnak a' dolgok, csak egy szer tarthat meg: az, hogy míg a' Tigránes' országa még erejében áll, te az háborút viseld távoly országotól, kevés fáradsággal, 's az én sergeim által, kik ővelek hadakozni megtanúltak; mert higgyed azt, nekem sem győznöm, sem vesztenem nem lehet, hogy a' baj reád is ki ne terjedjen. Nem látod-e hogy útjokat nyugotnak elakasztván az Oceán, erre fogják fordítani fegyvereiket? hogy ők kezdet olta mindenöket rablás által bírják: hazájokat, nőjeiket, holdjaikat, tartományait? A' gyűlevész, szülételen, rokontalan nép a' föld' vesztére van teremtvé. Őket semmi tilalom, semmi törvény nem tartóztathatja, barátjaikat, frigyeseiket, közel lakót és távoly lakót, gyengét, hatalmast megtámadni, elnyomni; ellenjei mindennek a' mi uraságok alá hajlani nem akar, 's kivált királyoknak. Kevés nép akar szabadságot; általjában csak igazságos urat ahítnak. Nem hisznek nekünk; úgy tekintenek mint a' kik irígyeljük nagyságokat, 's egykor rajtok véres bosszút akarunk állani.

Te, ki ura vagy a' szép Seleuciának, és kit a' mindenben gazdag Persia tisztel, mit várhatsz te őtőlök egyebet, mint fortélyt most, 's később majd hadat? Zsiványkodásaik előttt senki sincsen bátorságban, 's leginkább hakinél dúzs rablást remélhetnek; mindent merve, mindent csalva, hadból hadat szöve, lettenek nagyok. E' szereik által vagy mindent megrontanak, vagy oda lesznek; 's az utóbbi könnyen megtörténhetik, ha sergöket, mellynek sem gabonája, sem segédje, te Meso-

potamia, én Arménia felől békerítjük; azt egyedül a' szerencse, vagy inkább a' mi hibánk tartja fenn. Te dicsőséged lesz, hogy nagy királyokat gyámolítottál, 's hogy az emberi nem' haramiáját kipusztítottad. Tedd ezt, kérlek, 's ne szeresd inkább a' mi veszélyünkkel a' magadét siettetni, mint egyyet-értve velünk, a' győzödelmet megszerzeni.

VI.

CÁJUS COTTA, CONSUL,

A' NÉPHEZ.

Róma' Polgárai! engem sok veszély ére honn, sok csapás az hadban. Némellyiket túrtam némellyikéből Istenink' segéde 's tulajdon rényem kapa ki. Mind ezek közt sem bátor eltökélésnek nem voltam híjával feltétimben, sem a' végre-hajtásban serénységnek. Szerencse 's viszontagságok dolgaimat változtaták, nem magamat. De az utolsó csapásban minden elhagya szerencsémmel. Ezenfelül az öregség, terhes magában is, neveli gondjaimat; pályám vége felé eléggé nyomorú vagyok azt sem remélhetni, hogy életemet becsülettel rekeszthetem be. Mert ha hongyilkosnak neveztettem; ha én, ki két ízben születtem a' hazának, nem gondolok Házi-Istenimmal honommal, e' fő méltósággal: hol az a' gyötres, míg életben vagyok, hol halálom után a' büntetés, melly

felérje vétkemet, holott töttem mind azt a' mit a' poklok felől mondanak, felülhaladta? Első ifjúságom oltá, mint magányos és mint tisztviselő, szemeitek előtt forogtam; ha ki nyelvemre, tanácsomra, erszényemre szorúlt, készen találá mindég a' mit kerese. Soha én ezekkel rosszra nem éltem, 's ámbár mindentől óhajtottam szerettetni, bátran ellenébe vetém magamat a' leghatalmasbak' haragjának is, ha kíváná a' köz' java. Mikor a' hazával együtt meggyőzettem, mikor mások' segédjére szorultam, mikor magamra inségnél egyebet nem várhaték, ti, Quírisek, visszaadátok nékem hazámat, Házi-Isteneimet, sőt e' fő méltóságra emeltetek fel. E' Jótételekért nem adhatnék nektek elég hálát, ha éltemet, a' mi lehetetlen, külön-külön áldoznám is fel értektek; mert élet és halál mintegy tartozásképen, önkényt jőnek; de hogy polgárink közt szégyen nélkül élhessünk, 's jó nevünket, vagyonunkat csorba nélkül bírassuk, az ajándékként adatik és vétetik.

Quírisek, ti engem Consullá akkor nevezétek, midőn hazánkat künn és benn nagy bajok nyomák. Vezérink Hispaniában új népet, zsoldot, fegyvert, gabonát kértek. Nagy szorultságban vannak, mert elpártolván tőlünk frigyeseink, Sertórius pedig a' hegyek közt elillantván, sem bevégezni nem lehet az háborút, sem a' mikre szükségök van, bészerezni. Mithridátesnek temérdek ereje miatt Ásiában és Cilíciában nagy serget kell tartanunk; Macedónia tömve ellenségi hadakkal, valamint Italiának tengerszélei is, és tartományaink; a' kivetett adó nehezen gyűl be a' háború miatt, 's olly csekély, hogy szükségjeink' csak egy részét sem éri be. Gabonázó hajóink ezért most kevesebbek mint ezelőtt.

Ha ezek a' ti szükségeitek nekem akár gondatlanságomból akár hívtelenségemből erednek, öntsétek ki rajtam szabadon haragotokat, 's végyetek rajtam bosszút, mint tetszik. De ha rajtam 's hazánkon vad szerencse úzi dühét, mit kezdetek dolgokat, illetleneket hozzám, hozzátok és a' hazához? Én, kinek korom felé közelít az halál, nem könyörgök hogy életemet hagyjátok meg ha-hogy az könnyít bajotokon. Hű embernek nincs nagyobb öröme mint ha azt polgártársaiért feláldozhatja. Imhol vagyok, én Cájus Cotta Consul, 's tészem a' mit eldődink a' had' sullyai közt gyakor ízben tevének, feláldozom magam' a' hazáért. Kire bízzátok majd kormányát, az a' ti gondotok. Mert úgy viselni e' méltóságot, hogy benne vagy gyalázattal kelljen veszni, vagy felelni a' szerencse' csapkodásiért, 's a' mit mások itt vagy a' táborban vétének, azt jó ember kívánni nem fogja. De ne feledjétek hogy én nem vétkeim miatt veszek. Magatokra kérlek, Róma' férfijai, viseljétek erős lélekkel a' csapást, 's az honnak keljétek védelmére. Hijába vártok itt gond és nagy iparkodás nélkül tágulást a' szükségben; mert nincs ország, nincs semmi föld és tenger, melly a' háboru' inségei alatt vagy fel nem forgattatott, vagy minden erejét ki nem merítette.

C. J. CAESÁRHOZ

A' HON' DOLGAI' ELIGAZÍTÁSA FELŐL.

ELSŐ LEVÉL.

Értem én melly nehéz, melly veszéllyel járó dolog tanácsokat királynak adni, hadak' vezérének, és mind azoknak, a' kik' tekintete fenntebb lebeg a' másokénál, mert nekik arra elég embereik vannak, 's belátni a' jövőendő' titkaiba senki nem szemes, senki nem bölcs elégé. 'S hányszor nem látjuk hogy a' rossz tanácsot boldogabb kimenetel éri mint a' jót; mert az emberek dolgai a' szerencse' makacs szeszétől igazgattatnak. Én fiatal éveim óta mindég vonszattam megismerkődni hazánk' állapotjával, 's nem mivel annak tudása hívatatokhoz nyit utat, hova olly sokan rossz mesterségek által jutnak el; hanem hogy lássam, a' hon' ereje miben áll; népessége 's hadi ereje mennyi, földje mit terem meg. Alkalmasan értvén így mind ezt, bár értém, melly ítéleteknek tészem ki magamat 's szerénységem hallgatást parancsola: eltökélém még is, hogy a' te dicsőségedet elébe tészem nyugalmomnak, 's örvidenék ha beszédem fényedet valamiben növelhetné. 'S arra engem szerencséd, az a' példátalan, kevésbé bátorított, mint egyéb ritka tulajdonaid mellett az a' te nagylelkűséged, melly visszás esetidben még magasbnak bizonyít mint a' kedvezőkben, 's magát leginkább abban nyilatkoztatja, hogy az emberek korábban fáradnak meg azt csudálni, mint te csudálást érdemlő tötteket tenni.

Tudom én hogy semmi nem lehet annyira mély, annyira szövevényes, a' mit a' te éles látásod eggyeszer ne tekintsen által; 's ezt nem azért írom, mintha el-mém' erejét kívánnám csillogtatni; hanem azért inkább, mert te elfogva annyi gond, annyi munka 's győzödel-mek által, és olly távolý tőlünk, dolgaink a' városban mint állanak, nem tudhatd. Ha fő gondod az volna hogy magadat ellenségid' dühök ellen bátorságba mint tehesd, 's a' Nép' kedvelésében, ellenére mind annak a' mit az irigy Consul forral, tartósan megmaradhass; úgy épen nem azt tennéd a' mi lelked' nagyságához illik. De, ha ugyan még az a' lélek éleszt, melly a' Némesség' czimboráját mingyárt kezdetben széllyel szórá, Rómá-nak Népet nehéz szolgálatjából szabadságába visszaállítá, Praeturádban ellenségid' fegyverét fegyverhez nem nyúlva visszaveré, 's veled honn és táborban annyi dicső fötteket követtete el, hogy felőled haragosaid is csak magasztolásokkal mernek szólani; halljad, kérlek, a' mit állapotunk eránt elődbe terjesztek. Te azokat, úgy hiszem, vagy valóknak fogod lelmi, vagy közeljárok-nak a' valóhoz.

Minthogy Cnéjus Pompéjus vagy vak indulatai vagy fonák elméje által hevesebben semmit nem akara, mint a' minek rá nem lehetve veszélyt nem vonni, 's úgy bukott hogy ellenjei' kezökbe maga vete fegyvert magára; tenéked azon úton szükség helyére állítanod az hont, a' mellyen ő mindent elrontott. A' jövedelmeket, a' kincstárt, a' törvényszékeket ő néhány Tanácsnokra bízá, 's e' rende-lése által a' Népet, megfosztván a' fő hatalom' gyakorlásától, elviselhetetlen szolgaságra taszította. Törvényszékeink a' három Rendnek vagynak ugyan most is hagyva, mint előbb, de az ítélet azokban csak ama' czin-kosoké. Szedik, adják a' mit akarnak; eltolják híva-

talaiktól a' kik az ő felökhöz nem tartoznak, 's székeiket társaikkal töltik be. Nincs gaz tett, nincs undokság, nincs szegény, melly ezeknek oda elrekszesse az utat; lopnak, rablanak, a' mint kéjök tartja; és mintha ellenség bírná a' várost, az törvény, a' mit ők akarnak. És énnékem ugyan kevésbé fájna, ha nekik érdem szerzé vala győzelmöket, és minthogy azt már egyszer megszokták, bennünket annál fogva nyomnának; de a' gyálázatos embereknek minden böcsök nyelvökben áll, 's hatalmokat, mellyet vak történet és annak az eggynek gonoszsága juttatott kezeikbe, döllyfösen éreztetik velünk. Kérdjük bízvást, volt-e valaha zendülés, volt-e valaha bel had, melly ennyi fényes házainkat oltotta el; van-e ellenség, melly ennyi féktelenségre ragadtatá magát.

Lúcius Sullának, minekutána győze, a' hadak' törvénye szerint, minden szabad vala, 's értette ő hogy hatalmában semmi nem erősítheti meg annyira, mint ha rakásra öldösteti ellenkezőjít; és még is bélelglé némelly kevesek' elvesztését, 's a' fennmaradtakat inkább akará megnyerni jótételek mint rettegtetések által. De ez a' Carbo, ez a' Lúcius Domítius, 's utálatos társaik, negyven Senátort és igen sok nagy reményű ifju férfiakat áldozának fel vérengező dühöknek. 'S a' fenevadak ennyi vérrel sem tudának megtelni; iszonyú lelkeiket az árván maradt gyermekek, az elvénhedt atyák, a' férjek' jajgatásai, 's a' siránczó hölgyek' látása meg nem indíthatá. 'S ádázságok nőttön nő, szóban, tettben; ezt hivatalától foszták meg, azt hazájából kikergeték. 'S mit mondjak temagad felől, kit ők, a' gyávák, megalázva ahítának látni, bár az élőkbe kerülne? Uraságok, mellyet reményleni magok sem mertek, nem csinál nekik annyi örömet, mint a' te ragyogásod keserűséget, 's későbbek látni hogy veszteddél vesszen a' szabadság, mint

hogy az hont te emeld dicsősége' fenntebb polczára. Annál több gonddal szükség tehát hozzá látnod, hogy dolgainknak tántoríthatatlan alapot mint adhass. Én elmondom vélekedésemet: mi leend hasznos, és teljese­dést mi remélhet, azt bölcseséged fogja meghatározni.

A' haza' polgárai már kezdetben két felekezetből állottak: Tanácsból és Népből. A' főbb tekintet az Atyáknál volt, a' fő hatalom a' Népnél. Innen örök versenyek, de a' mik által a' Nemesség' ereje mindég fogyott, a' Népé mindég nőtt. Ezek teljes birtokában voltak szabadságoknak, mert fenntebb mint a' törvény senki nem állt, 's a' Nemes a' Nemnemest erköl­csei, és nem fénye 's gazdagsága által igyekezett megelőzni. A' legszegényebbek közt sem volt, ki nem bíra annyit, hogy abból honn és a' táborban magát beérje, 's magának és hazájának élhessen. De minekutána megfosztva földjeiktől, henyesség és szorultság annyira juttatá, hogy lakások sem maradt, másoknak keresék segédjüket; 's szabadságokat, hazájokat árúba eresztették. Így süllyedett alá a' fényes birodalom, melly egykor minden nemzetek fölött uralkodék, és a' kik egykor egyetemben urai voltak a' földnek, most eggyenként rabszolgákká váltak. A' mostani, kisdéd évei olta rossz­ságokhoz szokott, külömbféle kézművekre szakadt, önmagával hasonlatlan pórság, hogy maga kormányozza magát, arra ugyan nékem alkalmatosnak épen nem látszik. De hozz új polgárokat köz­zéjek, 's a' szabadság' szeretete újra feléled mindnyájokban, 's a' régiek félni fognak hogy azt elveszthetik, az újak örvendeni hogy megnyerték. És ha őket összeke­verve egymással, a' gyarmatokba szállítod, az hon nyer­ni fog, mert háborúinkban több embereink lesznek fegyver alá, 's a' szegénység, hasznos dolgokra fordítván erejét és idejét, nem érkezik megzavarni a' nyugodalmat.

Látom én, melly zajgást teend majd a' Nemesség, és mint fogja kiáltozni hogy minden fenekestől forgattatik fel; hogy az hon' régi polgársága szolgaságba süllyesztetik; hogy a' szabad hon királysággá változott, mert eggynek kegye boldogít sokakat: de ámbár mindég úgy hittem, hogy nem bánik jól magával, a' ki magát a' hon' veszedelmével akarja kedveltetni, azt is hiszem eggyzersmind, hogy nem merni a' mi a' köznek is, a' merőnek is hasznos, pulya lélekre mutat. Marcus Lívius Drúsus, Tribunátusának egész ideje alatt azon volt hogy a' Nemesség' ereje növekedjék, 's ezeknek részvéte nélkül tenni semmit nem akara. De a' pártszövést megszokott emberek, kiknél mindég kedvesb a' hamiskodás mint az egyenesség, látván hogy itt eggy teszen jót sokaknak, 's értvén saját kajánságokat, Drúsus felől mint magokról ítéltének. Rettegve hogy ez, közönséges kedveséget nyervén jótétei által, elnyomhatná a' szabadságot, felkelének ellene, 's annak szándékait, bár nekiek akara használni általok, felforgaták. Te mindent kövess, hogy minél számosabb és hatalmasb barátid legyenek.

Feldönteni a' ki nyilván ellenkezik, lelkes férfiúhoz nem nehéz: de a' jó úgy nem tud kerülni kelepczéket mint háyni. Felvévén tehát ezeket a' polgárok közze, 's a' népet így hajdani becsének érzésére emelvén, az légyen fő gondod, hogy tiszteltessék a' jó erkölcs, 's a' régiek ezen újakkal minél szorosabban összeforradjanak. De legszebb jótéted a' mit a' hazának, a' polgároknak, magadnak, a' maradéknak, sőt az egész emberinek nyújthatsz, az leszen, ha vagy egészen eloltod a' pénz' szerelmét, vagy minél inkább lehet, megfogyasztd. Ez nélkül nem gyarapodhatik sem a' köz, sem a' magányos boldogság, és sem békében nem, sem háborúban. A' holott ez a' gonosz sanyargatja az elmé-

ket, ott sikertelen minden oktatás és fenyíték, 's a' lélek előbb utóbb eltesped. Sok királyt tudunk, sok országot és népet, kik megromolva bővölködésökben, nagyságukból, hova midőn még szegények voltak, dicső lelkek vitte vala fel, alá-szállottak, 's azon nincs mit álmélkodunk. Mert a' hol az igaz ember böcsültetni látja a' rosszat, de gazdagot, elkeseredik elméjében, 's új meg' új gondolatok érik, végre kétség szállja meg, hogy a' csillogás talán ugyan még is több mint a' való fény 's a' gazdagság mint az érdem, 's szédelgéseit közt az igaz mellől végre a' vétekhez tántorodik. Igen is, a' dicsőség éles ösztön az iparkodásra, 's becsület nélkül a' jó is ellankad. Hit, jámborság, szémmérem nem lehetnek ott becsben, hol pénzé az elsőség. A' jó felé csak egy út viszen, és az is darabos: pénzt jó szerekkel is, rosszakkal is szerezhetni. Mindenek felett azért légy rajta, hogy vehesd el a' pénz' fényét. Ember' becsét 's becsületét úgy senki nem szabja majd kisebb 's nagyobb birtokához, ha Praetorink és Consulink nem értékök, hanem érdemök szerint fognak választatni. 'S kik legyenek méltók viselni polgári tisztségeket, a' Nép annak megítélésére alkalmas; 's bírákat egy két Nemes által szedetni, az ugyan királyi gázolgatás, 's gyalázat azonfelül, ha pénzökért. Én jónak vélném ha a' bírák mind az első Rendből szedetnének, de nagyobb számban mint eddig. Sem Rhódus, sem egyéb országok nem bánák meg soha, hogy gazdagok és szegények egyveleg ültek széket az ügyek' ítézésében, 's Róma még inkább nem fogja, ha ezek itt az első Rendből vétetnek, melly gazdagainkból áll. A' tisztviselőkre nézve pedig tetszik nekem a' mit Tribúnus korában Cájus Gracchus javasolt, hogy az összekevert öt osztályból nyil által szólíttassanak elő a' századok, megtenni a' választást. A' pol-

gárok így értékben 's tekintetben egyenlőkké tétetvén, azon lesznek hogy egyike a' másikat érdemben múl-hassa felül.

Sikeresb tanácsot a' gazdagság' szeretete ellen nem ismerek, mert ingyen gonosz senki nem lesz. Az eggy dühödt, szelidíthetlen fenevad; pusztít valahova magát befúrta; felforgat városokat, mezőket, csarnokokat, szentet nemszentet összetapos; erejének semmi had, semmi bátya ellent nem áll; becsületét, hírét, nevét, gyermekeit, szüléjit, hazáját, mindennek előli, eloltja. De vedd el böcsét, 's azonnal meggyőzetik az erkölcsök által. Hogy ez nincs különben, jók és romlottak eggy szájjal vallják ugyan, de néked a' Nemes-séggel, melly hozzá szokott az erőszakhoz, mindég lé-szen bajod. Fegyverkezzél fel álnok mesterségei ellen, 's önkényt fog minden kéjcd alá hajolni. Ők ha bírná-nak valami érdemet, vetélkedni a' jókkal, mint ellenek törekedni, inkább szeretnének. De minthogy elfogá reny-heség és tompulás, zajonganak, harsonganak; mások-nak jó hírét magok gyalázatjának tekintik.

De minek bővebben szólanom, mintha azt nem tud-ná minden? Marcus Bibulusnak erős nagy lelke egész nagyságában tört elő Consuli méltósága alatt. A' hebe-gő, inkább gonosz mint álnok tüske! Mit merhetne az, kinek a' minden méltóságok' legfényesebke legnagyobb gyalázatot hozza? 'S tehet-e valamit Lúcius Domítius, kinek mocskok és gonoszság nélkül semmi tagja nincs? nyelve fecsegő, kezei véresek, gyorsak szaladni lábai, 's a' mit gyalázat nélkül nevezni nem lehet, leggyaláza-tosabb. Az eggy Marcus Cató felől nem szabad szólnom tisztelet nélkül, csak hogy elméje kelepczés, fortélyos, és sokat szeret beszélni. Affélét a' Görögök' iskolájikban

tanúlnak; de ott munkásságot, vigyázást, lelket nem tanulnak; a' kik veszni hagyák szabadságokat, nem alkalmasak másoknak adni leczkét, hogy a' magokét mint tartsák fenn. Azok a' te egyéb haragosaid renyhe Nemesek, kiken, mint a' szoborképeken, a' név ad dísz. Lúcius Postúmius és Marcus Favónius nekem olyanok mint a' gályák' rakodásai, ha parthoz ére az hajó, használják: vészben tengerbe vetik, mert a' portékák közt nincs kevésb becsű.

Mint lehetne megújítanod a' Népet, arról talán már eleget mondtam: most engedd mondanom, a' Tanácsal mit tehetnél. Erősödven korom, elmém, én örömet nem fegyverben, nem paripákban találtam, hanem tanulásokban; azt vevém művelésbe, a' mi természetemben nemesb. Sokat olvasván, hallván, elmélkedvén, úgy találok, hogy országok szerencsésen csak addig kormányoztatnak, míg nálok jó gondolat áll tiszteletben; hol hatalomra az ész' sugallatai felett, kény, kedvkeresés, félelem juta, ott a' birodalom' ereje fogyni kezdett, elveszett az uraság, 's szolgaság lépe helyébe. El vagyok én hitetve az eránt hogy minden igazgatásban azon fekszik legtöbb gond, a' ki fényesb, a' ki tetős helyt áll. Nyugalomban lévén a' haza, egyebeknek csak arra kell felvigyázniok, hogy a' szabadság fennmaradjon: de mi helyt az hont veszély éré, akkor a' főbbeknek tisztók a' bajon segíteni; mert ott szabadságaik, tekintetök, gazdagságok szerencsétlenségnek van kitéve. Minél virágzóbb vala állapotjok a' béke' napjaiban, a' zavarban rettegésök, gondjok annál nagyobb. Ha tehát a' Népnek úgy kell függeni a' Tanácstól, a' hogy a' léleknek a' test engedelmeskedik, bölcsésséggel az Atyák' Rendének kell bírnia: Népnek arra szüksége nincs. Volt az eleinknél, 's ők, midőn a' legveszedelmesb had nyomta is, mi-

dőn veszve valának embereik, lovaik, pénzeik, nem szűntek meg viaskodni a' felsőségért; rendíthetetlen lelkeiket sem a' kiürült tár, sem az ellenség' nagy ereje, sem a' visszás esetek le nem verheték, 's a' mit vitézségek szerze, megtartani vég pihégésökig törekedtek, 's mind ezt inkább bölcs tanács mint szerencsés harczok által. De nálok egygy vala e' köz jó, 's gondja mindennek arra volt; ők csak ellenség ellen törekedtek; elméjét, karját mindenki nem a' maga emelkedésének, hanem hazájának gyakorlotta. Most mind az egészen megfordítva van: egygy csoport tunya és gyáva Nemesség, melly sem harczolni, sem igazgatni nem ért, dölyfösködik, 's gaz czimborájiba bízva, maga akar lenni, mindeneken ő akar uralkodni; a' Tanács, melly ama' jobb időkben bölcsessége által gyámolítá az ingó hazát, el van nyomva. Ide amoda lökve idegen kéz által igazgattatik; ma ezt végzi holnap egyebet, és midőn szóban a' köz' java forog, azt teszi a' mit a' tőle függők' gőgös szemtelensége parancsol.

Hahogy a' Tanácsnokok egygy tekintettel bírnának mindnyájan, vagy ha úgy eshetnék a' voksolás hogy egygyik ne tudja másika mit javal; úgy több erő volna az egészben, 's a' Nemességben kevesebb. De mivel egyenlővé tenni mindenikének tekintetét nem lehet, mert egygyik rész ősei' fényében, viselt méltóságaiban, védettinek sokaságában bizakodhatik, 's a' másik fél' nagyobb része beszivárgott emberekből áll: szabadítsd meg voksolásait a' félelemtől. Így mindenikének több gondja lesz magára mintarra hogy másoknak emelgesse nagyságokat. Szabadságot jó és rossz, lelkes és gyáva, szeret; de sokan félelmökben ótalom nélkül hagyják. Tompa lelkek! minekelőtte tudnák hova üt ki dolgok a' küzdés' végével, lelketlenségök miatt nyakokra veszik az igát, mint-

ha már meggyőzve volnának. Én úgy hiszem, a' Tanácsot két szer. fogná ismét erőhöz juttatni: meg kellene szaporodni számának, 's írva tenni a' voksolást. A' tábla fedve tartaná a' voksoló' nevét; az akarat így szabadabban jelentené ki magát, 's nagyobb számtól nagyobb erőt lehetne várni, és több védelmet. A' legközelebbi időkben a' Tanácsnokok, vagy mivel a' törvényszékek, 's olykor a' magok' vagy barátjaik' dolgai elfogák, és még inkább mivel ott a' dolyfös gázolásokat nem tűrheték, nem jelenének meg a' közt illető gyülekezetekben. Azokban a' Nemesség javál, kárhóztat, végez, teljes kénye szerint, 's egykét Senátor velek együtt, kiket ők annyiknak néznek mint csoportjuk' ragasztékít. De ha megszaporítatik a' szám, 's ha táblákban adatik voks, kevélységök meglohad, 's ők egedni fognak azoknak a' kiken eddig szenvedhetetlen göggel uralkodának.

Megolvasván leveletem, még talán azt akarod hallani tőlem, hogy a' Tanácsnokok' számát mennyivel szaporítsd, hogy őket munkálásaik szerint miképen osszad fel, és minekutána a' bíróságot az első Rendre akarom bízani, az ügyek' egyik és másik neméhez hány-nak kívánd jelenlétét. Ezt kimutatnom túl a' nagyján sem volt volna nehéz, de szükségesnek láttam a' tanácslatot előbb általan fogva tenni; mert ha jónak leled a' mit mondtam és ez úton indulsz el, úgy maga kifejti magát a' dolog. Óhajtom hogy szavamat értelmesnek 's használatosnak ismerhesd; mert a'hol majd szerencsésen menének munkáid, ott engem is érne dicséret: de lelkemet sokkal inkább gyulasztja azon óhajtás, hogy hazám' bajain, bármiként, csak minél előbb, segélj. A' hon' java kedvesb előtttem nevem' pillogásánál, 's téged, dicső férfin, kórlek, kényszerítlek, hogy a' ki örök ellenséginket, a' Gallusokat, olly fényesen meggyőzéd, ne en-

gedd hogy birodalmunk, mellyet kül erő még soha meg nem alázott, öregsége 's polgárinak szerencsétlen villongásaik által, kidőljön. Hahogy ez megtörténnék, bizony hánykolódó lelked semmiben nem találna megcsendese-dést; álmaidból gyötrő kísértetek riasztanának fel, 's futkosnál, mint az őrjöngők. Mert én ugyan örök igazság gyanánt nézem, hogy emberek' dolgai felett isteni szem gondoskodik; hogy jó és rossz tetteink közt van különbség, és hogy jót és gonoszt más meg' más bér vár. De míg az eljő, lelke mindenkinek megsugja, mit remélhet.

Hahogy hazád és őseid szólhatnának hozzád, ők neked kétségen kívül ezt fognák mondani: „Caesar, mi lelkes férfiak téged azért nemzénk, hogy Rómának dísze és ótalma légy, 's rettegése ellenidnek. A' mit mi annyi munkával és veszéllyel szerzettünk, neked együtt adánk születésedkor az étellel: hazául a' legdicsőbb hont, fényes származást benne, nagy tehetséget, nagy birtokot; egy szóval minden díseit a' békének, a' hadnak minden díjait. E' jótételekért tőled nem gyalázatos gaz tötteket kívánunk, hanem hogy a' feldöntött szabadságot állítsd helyre. Ha megteended azt, híred végig fog szárnyallani minden nemzeteken. Te ugyan díszes tötteket követél el eddigelé is 's honn és a' táborban; de ragyogásod sok más nagy férfiakkal közös. De ha majdan az egykor névre igen híres, birtokra igen gazdag várost, már csaknem összedüléséből kikapod és helyre állítod, volt-e valaha valaki nagyobb, és léssen-e valaha valaki dicsőségesebb mint te vágy? Hagyják azt veszni akár bel nyavalyája, akár a' kikerülhetetlen végezések; oh úgy had és vérontás és pusztítások borítják el a' föld' egész kerekességét. Ha tehát kebledet eltölti az a' nagy gondolat, hogy hazádnak 's őseidnek e' hálááldozattal tartozol; minekutána visszaállítod a' szabadságot, dicsősé-

ged el leszen ismerve mindeneknél, 's te léssz az az eggy, kinek az halál még ragyogóbbá fogja tenni életét. Mert az élőket ollykor vak szerencse, ollykor irígység sanyargatják; de ezek elnémúlnak a' megholtak körül, 's rény teljes felségében emelkedik ki hamvaikból.

Elmondám a' mit a' hazára nézve hasznosnak, néked dicsőségesnek tekintettem, 's kérem a' nagy Isteneket, hogy valamit kezdeni fogsz, néked és a' hazának legyen idvességes.

M Á S O D I K L E V É L.

Közönséges hite volt az embereknek elejétől fogva, hogy országok, méltóság, és valamit halandók' szíve ahít, szerencse' adományai; mert illyet sok ízben látánk azoknál a' kik nem érdemlették, és senkinél nem örökre. A' tapasztolás azonban inkább azt bizonyítja valónak, a' mit verseiben Appius mond, hogy az ember maga kovácsa Szerencséjének. 'S ez kivált terád illik, ki minden másokat annyira meghaladál, hogy az emberek hamarabb fáradtanak ki magasztolni tetteidet, mint te magasztolást érdemlő tetteket tenni. De mint a' mit építünk, úgy a' mit lelki erő' szerze, nem tarthat mindég, összedől, legalább hamar romlást kap, ha fennmaradása eránt nem gondoskodunk. Mert uraságot magán senki nem enged örömet, 's bár mi kegyes legyen a' kinek kezében hatalom áll, attól mindenki retteg; mert tetszésétől függ ha jó legyen-e, avagy rossz. Ennek eggyik nagy oka az, hogy a' hatalmasok helytelen tanácsnak esnek, 's annál

bátrabbaknak érzik magokat, minél romlottabbak a' kik felett uralkodnak. Jó lévén magad, légy rajta hogy azok is jók legyenek, a' kiknek felettök vagy; mert minél rosszabb valaki, annál kevésbé tűr igazgatót. 'S néked nehéz leszén, jó karba helyzeni a' mit kezédbé fegyver juttata, mint minden másnak vala előtted, mert te több kíméléssel bánál háborúdban mint amazok békében, tőled minden szelíd bánást fog várni, 's a' harczolók rablani akarnak a' meggyőzötteken, a' kik polgárok. Ez akadályokból ki kell fejtened magadat, 's erős lábra állítanod az hont, 's nem egyedül fegyver által, 's ellenségei ellen, hanem a' béke' szereivel is, mi sokkal nehéz. A' szükség tehát mindent a' ki messzebbre 's kurtábbra lát, felszólít, hogy hamit tudnak, mondják elő. Az én gondolatom ez: Dolgaink az szerint vesznek jó vagy bal elindulást, a' hogyan intézni te fogod, kinek arra győzdelmeid hatalmat adtanak. De engedd a' szót bővebben fejtegetnem.

Te olly emberrel harczolál, kinek nagy volt tekintete, gazdagsága temérdek, gőgje szertelen, szerencséje több mint okossága; 's némellyek ama' kevesekből ezt követék; azért ellenséged, mert tégedet megbántottak; és velek együtt azok, kiket rokonság 's egyéb szövetekezés csatlott hozzá. Része az ő uraságában senkinek nem volt, és ha ő türhette volna az ollyat, a' föld' kekségét nem borította volna el háború. Az az egyéb sokaság, mellynek, mint minden sokaságnak, több a' példa mint az ész, ment a' merre menni mást látott, mint ha az a' más okosabb volt volna nálánál. Ekkor tájban táborodba foltonként gyülekezének fel holmi nyavalyások, kiknek sem becsületek nem maradt, sem vagyonok, gonosz reményre csábítva azon hírek által, miket haragosaid terjesztgetének, 's nyilván rablással, öldöklé-

sekkal fenyegeték a' nyugalomban élöket. De ezeknek nagy része, látván hogy te sem az adósságokat el nem töröld, sem rablásokat nem engedsz, eloszlottak. Kisdéd részök maradott meg körüléd, több csendet lelvén fegyvereid közt mint a' városban, hol őket nagy számban várak hitelezőjik. De e' temérdek sokaság épen ezért méne által későbbén Pompéjushuz, 's a' kik adósság' terhe alatt nyögtek, ötét a' háboru' egész ideje alatt úgy nézék mint valamelly illethetetlen menedéket.

Most tőled, győzöttől, függvén mind háboru mind béke, és minthogy a' háborút minél kevésb vérontással illik bérekesztened, a' békét pedig úgy állítanod fel, hogy tartós legyen, és igazságos; lássad mit lesz tenned legtanácsosabb, ki ezeket viseled és intézed. Én ugyan, ha valamiről, arról vagyok teljesen meggyőződve, hogy kegyetlen igazgatás tartós soha nem lehet, és hogy annak a' kitől sokan rettegnek, magának is sokaktól kell rettegnie. Az ilyenek' élete örök háboru, 's kétséges a' kimenetele, mert akár a' múltat tekintse, akár a' jelent és a' jövőndőt, mindenhol veszély és tartalék között lebeg. Ellenben a' kik uraságokat kegy és szelíd bánás által enyhítik, mindent vídám lélekkel látnak, 's hozzájuk szívesebbek ellenségeik, mint a' kegyetlenhez barátjai. De beszédem nem támaszt-e gyanút, hogy én neked javad ellen dolgozom 's a' győzöttek felé szítok? Én polgártársaink eránt akarom hogy tedd, a' mit magunk is, eleink is idegenek eránt, kik már bölcsőjik olta ellenségeink valának, mindenkor tettünk, 's nem szeretném, hogy vad népek' szokásaként, ölést ölés 's vért vér bosszúlgasson.

Feledve van-e már, kevéssel e' háború előtt melly vadak harsogának Cnéjus Pompéjus és a' Sullai győzödel-

mek ellen? hogy Cnéjus Domítius, hogy Cnéjus Carbó, hogy Brútus, és sokan mások ezeken felül, nem a' hadak' törvénye szerint, mivel fegyveres kézzel 's csatában fogattak meg, hurezoltatának halálra, hanem borzasztó istentelenséggel, midőn irgalomért könyörögtek? Feledve van-e, hogy Római polgárok a' város' kőfalai közt ezenként mészároltatának össze, mint a' marhák? A' te győzödelmed előtt mi gyakran lehete látni azokat a' titkos, azokat a' váratlan vérontásokat, és azt, hogy elijedt asszonyok és gyermekek mint futkostanak férjeiknek 's szülejiknek kebleikbe, hogy lakjaink mint rablatának ki? És ezek téged arra buzdítanak, azt vitatván, hogy nekünk a' háboru' inségeit azért kelle szenvednünk, hogy rabjai legyünk vagy Pompéjusznak vagy neked; hogy te nem megtartottad a' hazát, hanem eldöntötted, hogy szolgálatjaikat már kitöltött, leggyakorlottabb vitézeink ezért fogának fegyvert szülejik, testvéreik, magzatjaik ellen, hogy a' gyalázattal elborított emberek kényökre dőzsölhessenek a' mások' vagyonaikból, hogy mocskai légyenek diadalodnak, 's a' jókra szégyent vonjanak. Nem lehet néked nem tudnod, mint viselék magokat az undok emberek, táborodban maradván, még midőn a' győzödelem kezeidben nem volt is, 's némellyike mint dorbézolgatott a' háborunak közepette; mint űzék galád örömeiket, noha éltes korok azt béke' idején is tilthatná. De légyen elég az hadról.

Minthogy tenmagad és a' kik hozzád vannak csatolva, tartós béke felől gondoskodtok, vedd vizsgálatba, melly következésű a' mit forralsz, 's különfogva a' mi jót, külön a' mi rosszat az ad; akkor aztán egyenest haladhatsz nagy tárgyd felé. Tudom én, hogy a' minek kezdete volt, végének is kell lenni, 's így a' magáét Róma sem kerülheti el, melly akkor lesz, midőn polgár

polgár ellen fordítja vasát, 's elgyengülve, vére-fogyva, prédája lesz ellenségének; ez nélkül azt az összeszövetkezett minden Népek 's az ellene omló egész világ is, soha el nem taposhatják. Hozd közzénk tehát az áldott egygyességet, 's a' visszálkodások' tüzét oltsd el. Ezt eléred, ha esztelen pazarlásinknak 's e' vad rablásoknak véget vetsz, nem hajdani törvényinket újítván fel, mellyek e' romlottságunkban nem tiszteletesek többé, hanem megszabván, hogy költségeit alkalmazza mindenki jövedelmeihez. Fiatal embereink most ahhoz szokának, hogy szépnek azt nézik, ha felfalhatják a' magokét és másét, 's kényőket tölthetik és a' tőlök kérőkét; nálok az afféle lélek' nagysága, a' szemérem sugoriság. Az esztelenek! abba nem hagyhatván a' miben megrögzöttek, dühhel esnek most frigyesre, majd polgárra, megzavarják az hon' csendét, 's az elveszett' helyébe új vagyont keresnek. Tiltsd el a' kölcsönezést, 's szoríts reá, hogy érijük bé a' magunkéval. Ez legeggyenesb út arra, hogy tisztviselőink a' Nép' szolgálji légyenek, ne a' hitelezőkéi, 's abban mutassák dicsőségöket, hogy öregbítik, nem hogy fogyasztják, az hon' javát.

Látom én, melly nehéz lesz az elejénte, kivált azoknál, kik úgy hívék, hogy a' győződelem őket szabadabban fogja hagyni, nem szorosabban. De ha inkább lesz gondod javokra mint kényőkre, úgy tartós békét szerzesz mind nékiek, mind minekünk és a' társnépeknek. Ha pedig ők továbbad is azt űzhetik a' mit eddig, úgy e' város, 's egygyütt ezzel a' te dicsőséged, oda lesznek. Aztán igaz ember csak béke' kedvéért visel hadat; szenvedésit a' nyugalom' reménye enyhíti; ha állandónak nem teszed a' békét, nyerjünk, veszítsünk, egygyre mégyen. Vedd szívedre, a' nagy Istenekért! a' hon' baját, 's törj keresztül minden bántáson. Inséginkről vagy te

tehetsz, vagy azt senki más ne merje. Azomban kegyetlen bírószkodásra és sanyaru büntetésekre téged senki nem szólít; az olyan rontja az hont, nem javítja: igen arra, hogy az ifjúságot vond el rossz szokásaitól. Az lesz igazi irgalom, ha úgy állítod fel dolgainkat, hogy senki se tehessen olyat, a' miért méltán löketik ki honjából; ha esztelen öröminket megszöggöd; ha béke és egygyesség gyökereket ver közöttünk; nem pedig ha elnézed a' gyalázatot, ha a' vétkeket elengeded, és ha a' jelennek olly örömeit hagyod fenn, mellyeket majd bánat vált fel.

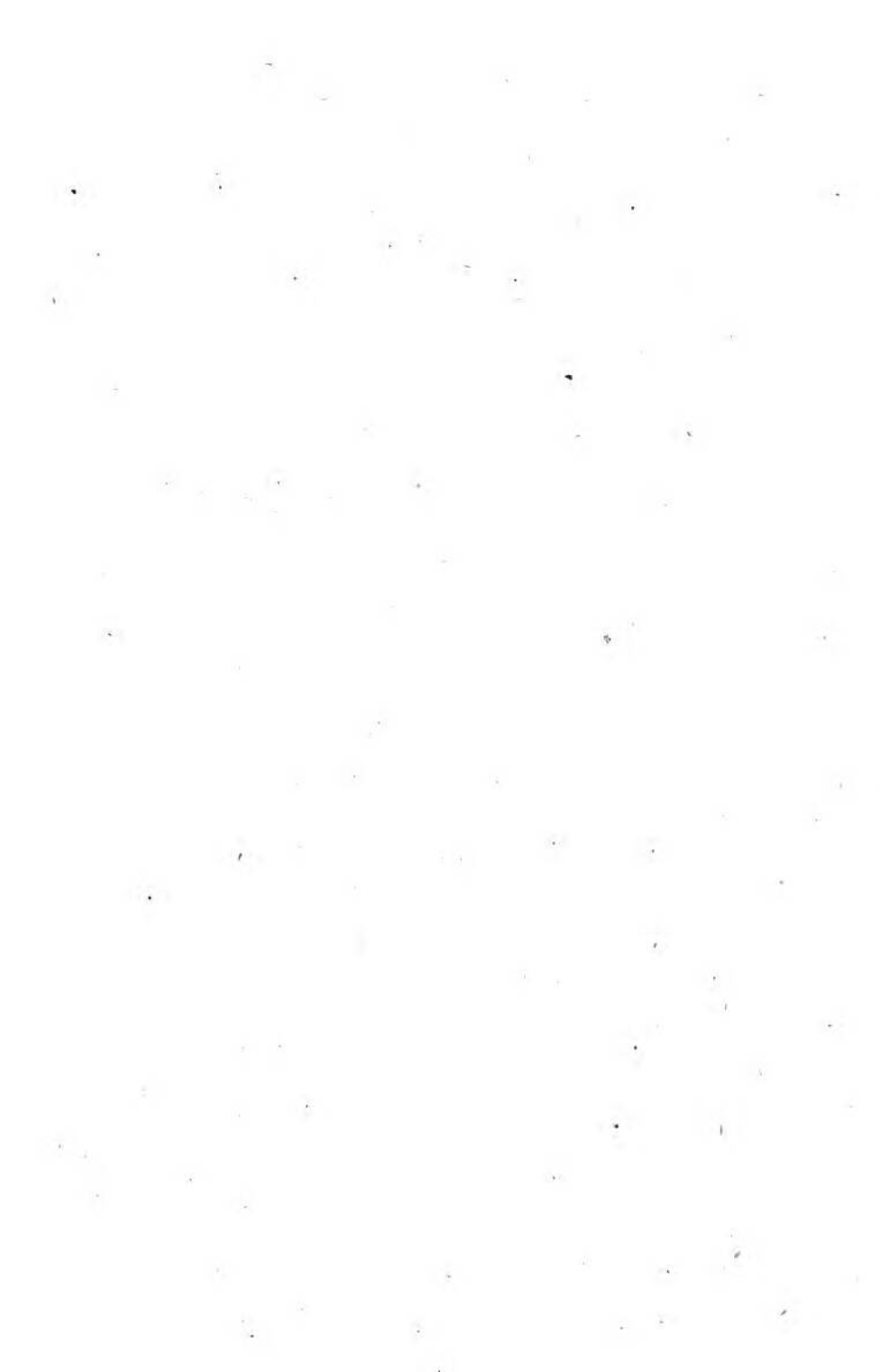
'S énnékem nálad az nyújt bizakodást, a' mi másnál elijesztene: a' dolog nehéz volta, és az, hogy egygyzerre kell, földön vízen, mindent elcsendesítened. E' magasságú lélek nem szállhat kisdedségekig, 's nagy munkának nagy a' bére. Láss hozzá, hogy az alnép, mellyet kedveskedések és a' kiosztott rossz elrontottanak, munkában legyen, és az által vonassék félre rosszat tenni; hogy ifjúságunk az érdemet becsülje, ne a' kincseket, a' pazart. Meglészen az, ha te a' kártékony pénz' tekintetét és hasznait elveszed. Mert gyakorta elgondolván magamban, miként, és melly szerek által emelkedtek annyi dicső férfiak a' magok' nagyságokra; nemzeteket, országokat némelly lelkes embereik mint gyarapították; 's viszont a' legvirágzóbb népek és királyok mint omlottanak össze; jót és rosszat ugyan-azt leltem mindenütt, és hogy mindég az győze, a' ki megveté a' gazdagságot, 's az bukott, a' ki azt ahítá. Nagyságra senki nem emelkedhetik, 's halandó nem érheti fel azt a' mi isteni, hanemha kerülván a' pénz' szerelmét és a' test' örömeit, léleknek él, 's magát munkában, türebben, józanságban, nemes töttekben gyakorolja.

Házakat 's pompás mezei-csarnokokat alkotni, 's felékesíteni szobrokkal, szőnyegekkel 's bútorit tenni szemléltre méltóvá, nem magát; ha ki ezt cselekszi, az nem díszül bírja kincseit, hanem gyaláztatjokra van kincseinek. 'S a' kik nagyjában kétszer tömök meg gyomrokat, 's éjt az ifjú kor' örömei nélkül nem tölthetnek, minekutána lelköket, mellynek uralkodni kell vala, martalékká süllyesztették, a' megtompítottat nem használhatják a' szerint, mintha még ép volna. Esztelenek! elrontanak mindent és önmagokat. De mind ez másként leend, ha megszűnik a' pénz' tekintete, 's tisztségeink és a' mi egyebet óhajtani szokás, áron nem fognak vétetni. Ezenfelül az kívánja gondjaidat, hogy Itália 's tartományaink bátorságba tétessenek, 's miként tétessenek abba, te érted. A' kaján nép mindent pusztít, saját lakjait oda hagyja, 's erőszakkal a' másénak esik. Aztán a' katonáskodás' terheit viselje minden egyaránt; mert vannak, a' kik harmincz táborozást tettek, vannak, a' kik egyet sem. A' rozst, a' mi eddig henyék' jutalma volt, vegye a' haza-tért 's gyarmatokra 's leányvárosokra osztott öreg vitéz.

A' mit hazánkra nézve hasznosnak, rád dicsőségesnek nézék, elmondám. Most vakmerőségemet illenék mentenem. Sok embernek elég esze van bírálgatni a' mit hall, vagy úgy tesz, mintha volna; másnak munkáját, beszédét gáncsolgatni lángol lelkök; szájak, nyelvök nem győzi szóba önteni gondolatjaikat. Nem bánom hogy magamat az ezek' ítéleteinek kitevém: bánnám ha miatok hallgatók vala. Mert akár ezt követened, akár más jobb útát fogsz választani, én javadra lenni igyekeztem. Egyéberánt kérem Isteninket, boldogítsák a' mit kezdesz, 's törekedésidnek adjanak óhajtott sikert.

HISZTORIAI ÉS GEOGRAPHIAI

M U T A T Ó.

HISZTORIAI MUTATÓ.

A.

- Aborigines, Itáliának legrégibb lakosai, egyesülnek a' Trójából eljött Görögökkel, 's Rómát alkotják, *Catil.* 6.
- Adherbál Micipsa' fíja, *Jug.* 5.; meggyőzve Jugurthától Rómába érkezik, 's a' Tanácsban beszédet tart, 14; ismét meggyőzve tőle Cirtába fut, 21; levele a' Tanácsban felolvastatik, 24; feladja magát Jugurthanak és vész, 26.
- Aedes Concordiae, *C.* 46. 49.
- Aemilius Scaurus nem engedi magát a' Jugurtha' ajándékai által megvesztegettetni, *J.* 15; de Kővetei a' jólét följére vonják, 29.
- Spúrius Albinus, Consul, *J.* 35. és tov.
- Allobroxok buzdítanak Umbrénus által segélleni a' Catilínai összeküvést, *C.* 40; jutalom rendeltetik nekik annak felfedéseért, 50.
- Cájus Annius Leptisi Kormányzó, *J.* 77.
- Lúcius Annius és Publius Lucullus, Nép-Tribúnusai, megmaradni akarnak hivatalokban, *J.* 37.
- Quintus Annius, egyik czinkosa Catilínának, *C.* 17.
- Antiochust ezer talentomától fosztja meg Philippus. *Mithr.*
- Cájus Antonius, Consul, *C.* 24; Catilínát sereggel űzi, 57; lábai' fájdalma miatt a' csatában meg nem jelenhet, 59.
- Appius Claudius, Interrex, *Philip.*
- Archelaus Mithridatesnek szándékait gátolta, *Mithr.*
- Aristonicus, Antiochus' fíja, triumphusban huzcoltatik, *Mithr.*
- Asia a' Rómaiaktól megtámadtatik, *Mithr.*
- Aspár, Numída, *J.* 109, 112.
- Athéna a' maga elhíresedését nagy Írójnak köszönheti, *C.* 8; harmincz tyrannjai, 51.
- Attalus, király, végre nyomorult szolgál, *Mithr.*
- Aulus, Proprietor, *J.* 36; tábora Jugurtha által körülkerítve, 38.
- Aurélia Orestilla, Catilína' nője, *C.* 15.
- Publius Autrónius, Catilína' társa, *C.* 17; kijegyzett Consul, a' voks-szerzés' vétké miatt megbüntettetik, 18.
- Aventínus hegy, *J.* 31.

B.

- Baebius Jugurtha által megvesztegetve, *J.* 33.
- Lúcius Belliénus, Praetor, *J.* 104.
- Lúcius Bestia, láz, *C.* 17.
- Lúcius Bestia Calpurnius, Consul, *J.* 27; Jugurthától megvesztegetetik, 29.
- Bithynia kiraboltatik, *Mithr.*
- Bocchus, Maurus Király, *J.* 19, 80, 113.
- Bomilcár, *J.* 35, 61, 70.

Decius Brútus, Sempronianak férje, *C. 40.*

C.

Quintus Caepio szerencsétlenül harczol a' Gallusok ellen, *J. 114.*

Cájus Caesar, Pontifex Maximus, *C. 49*; lelke, erkölcssei, összehasonlítva Cátóval, *54.*

Capitólum elég húszt eszt. az összeesküvés előtt, *C. 47.*

Capsa Márius által megvételik, felpörzsöltetik, *J. 89, 90.*

Carthágo vetélkedő társa Rómának, *C. 10*; feldöntése veszélyt von Rómára, *J. 41.*

Cassius Longinus, láz, *C. 17.*

Lúcius Cassius, Praetor, Jugurthához küldetik, *J. 32.*

Catilina; lelke, elméje, indulatai, erkölcssei, *C. 5*; előli fiját, *15*; zsarlásai miatt vétkesnek ismértetik, 's eltiltatik keresni a' Consulátust, *18*; Cicero ellen kelepczéket hány, *27*; szerege *56*; nagy lélekkel küzd, 's elesik, *61.*

Cátónak, az Uticainak, Beszéde, *C. 52.*

Catulus levelet veszen Catilinától *C. 35*; viszálykodásban Caesárral, *49.*

Cethégus, láz, *C. 17*; siettet másokat, 's maga is gyorsan dolgozik, *43*; vész, *55.*

Cicero, Consul lesz, *C. 24*; új ember, ugyan-ott; kérdést tesz a' Tanácsban a' lázak, eránt, *50*; nevezetes beszédet tart, *31.*

Cinnának gonoszsága; az ő visszajövele előtt a' Tanács díszét, *Lepid.*

Cirtát vivja Jugurtha, *J. 21*; 's az magát ennek feladja, *26.*

Quintus Coeparius, Terracinából, *C. 46.*

A' kijegyzett Consul szolítatik fel elébb másoknál, ítéletét kimondani, *C. 50.*

Consulátust kérni hány napokig volt szabad, *C. 18*; Cájus Márius előtt új embernek már régóta nem adatott, *J. 63, 73.*

Cornélius három jövendőtett, hogy Rómában uralkodni fognak, *C. 47.*

Cájus Cornélius, Római Lovag, láz, *C. 17*; Cicerót általdöfölni készül, *28.*

Cornélius, valamelly Scriba, *Lepid. Q. Cornificius*nak gondviselésére bízatik a' megfogott Cethégus, *C. 47.*

Cájus Cotta' Beszéde a' Néphez, *208. l.*

Crassus, Pompéjusznak haragosa, *C. 17*; az első összeesküvésben társnak találattik, nem a' másodikban, *48.*

Quintus Cúrius, láz, *C. 17, 23.*

Cyréne hatalmas és gazdag, *J. 79*; mint végeznek határjok eránt a' Poenuszokkal, *79.*

Cyrus, első kezde hadakozásokat Asiában, *C. 2.*

D.

Dabár, tolmács Bocchus és Sulla között, *J. 108, 109.*

Damasippus megöletett, *C. 51.*

Lúcius Domitius' erkölcssei, *Caes. Lev.*

Lúcius Drusus, patronusa a' nemességnek, *Caes. Lev.*

E.

Elefánt negyven öletik meg a' Rómaiaktól. *J. 53.*

Etruriát elszegényítik Sullának bi-tanglásai, *C. 28.*

Eumenes, *Mithr.*

F.

Fabius Maximus' és Publius Scipio' ítélete a' nagy férjfiak' ké-

peiknek hatásaikról a' nézők' lelkére, *J. 4.*
 Quintus Fábius Sanga, patronusa az Allobroxoknak, *C. 41.*
 Marcus Favonius, *Caes. Lev.*
 Fufidius, *Lepid.*
 Fulvia, Quintus Cúrius' szerelme, *C. 23.*
 Aulus Fulvius, láz, atyja' hagyására megöletik, *C. 39.*

G.

Gabíniusz Capito, láz, *C. 17.*
 Gallusok, hadakozó nép, *C. 40;* a' Római népnek örök ellenje, *52.*
 Gauda, onokája Massinissának, *J. 65.*
 A' Görögök jobbak az ékesen-szólásban, mint a' Rómaiak, a' Gallusok a' hadviselésben. *J. 53.*
 Gracchust Opimius Consul, megöli, *J. 16;* a' két Gracchus, az alnép' pártját fogván, vesznek, *J. 42.*
 Cájus Gracchus' javaslata az öt classisból szedendő centúriák felől, *Caes. Lev.*
 Gulussa és Mastanabál, testvérek, betegség által halnak ki, *J. 5.*

H.

Hannibal a' Rómaiakat rongálja, *J. 5.*
 Hercules Hispaniában elhal, *J. 18;*
 Hercules Libys, *89.*
 Hiempsál, fíja Micipsának, *J. 5;* megöletik, *12;* Évkönyvei, *17.*

I.

Italiának pusztulása a' Mársus háború által, *J. 5.*

L.

Lacedaemoniak elsőik viselnek hadat Graeciában, *C. 2.*

Marcus Porcius Laeca, *C. 17, 27.*
 Lentulus, *C. 17, 22, 39, 43, 45, 46, 55.*
 Levelek: *187, 192, 197, 199, 204, 208, 211, 222.*
 Lex frumentaria *Licin.*; Mamília, *J. 40;* Plautia, *C. 31;* Porcia, *C. 51;* az adósok mellett, az uzsorások ellen, *C. 33.*
 Egy Ligúr' segélye által egy vár megvéteik, *J. 94.*
 Publius Lucillus Nép' Tribúnusza, *J. 37.*

M.

Mamilius, Nép-Tribúnusza, zaklatja a' kik Jugurtha által megengedék magokat vesztegetni, *J. 40.*
 Mastanabál és Gulussa, testvérek, betegség által kihalnak, *J. 5.*
 Manilius Mancinus, Nép-Tribúnusza, vádolja a' Jugurtha ellen küldött Vezért, *J. 73.*
 Aulus Manlius, Márius' Alvezére, *J. 86.*
 Cájus Manlius, czinkos az összeküvésben, *C. 27, 36.*
 Marcus Manlius szerencsétlenül harezol a' Gallusok ellen, *J. 114.*
 Titus Manlius Torquatus kemény a' fíja eránt, *C. 52.*
 Mapália, Numída-viskók, *J. 18, 46.*
 Q. Marcius, Imperátor, triumphust kér, a' város előtt, *C. 30.*
 Marius Metellusnak Alvezére, *J. 46;* a' Haruspex neki minden szerencsét jövendől, *63;* honja, elméje, erkölcssei, *63;* Gaudát Metellus ellen gyúlasztja, *65;* Metellustól haza eresztetik, *73;* Consallá választatik, *84;* beszédet tart a' néphez, *85;* Africába általszáll, *86;* Jugurtha' erősségeit erővel's ígérekkel igyekszik megvenni, *89;* Capsát megveszi, *91;* 8 és Sulla Jugurtha és Bocchus ellen megütköznek, *99;* Jugurthán triumphál, *114.*
 Massinissa, *J. 5.*
 Massiya, *J. 35.*

Massugradas, *J.* 108.
Maurusok, azelőtt Medusok; eredetők, *J.* 18.

Cájus Memmius, Nép' Tribúnusza, *J.* 27; beszédet tart a' néphez, 31; javaslata, 32.

Quintus Metellus, Consul, *J.* 43; Numídiába belépven, a' Római katonaságnál a' felejtett fenyítéket visszahozza, 44; Jugurtha' követeit megvesztegeti, 46; tisztasága, 46; Jugurthával megütökzik, 49; Numídiának városait megveszi, 54; Zámát ostromolja, 57; 's elhagyja, 61; göge, 64; Gaudától megtagadja a' királyi tiszteletet, 65; fortélyai, 69; Thálát megveszi, 75; lelkének erőtlensége, 82; kerüli Marius' tekintetét, 86; Romában örvendőve fogadtatik, 88.

Metellus Celer, Praetor, *C.* 30.

Metellus Creticus, Imperator, triumphust kér, a' város előtt, *C.* 30.

Micipsa, Massinissa' fija, nemzetsége, gyermekei, halála, *J.* 5, 11; Beszéde, 10.

Cájus Muréna, a' tulsó Galliában Praefectus, *C.* 42.

N.

Nabdalsa, Jugurtha után ólálkodik *J.* 70, 72.

Tibérius Néro' ítélete az összeesküdtek eránt, *C.* 50.

Numantia eltörletik, *J.* 7.

Numidák' eredete, lakások' fekvése, gyarapodása, *J.* 6, 14. indulatok 56; élelmök 89; megverve a' Rómaiaktól, 54.

Numídiának színre jobbrésze Adherbálnak jut *J.* 16.

Núsa, Nicomedesz' nője, *Mithr.*

O.

Lúcius Opímiust Jágurtha megvesztegeti, *J.* 16; Cájus Grachus és

Marcus Fulvius Flaccus megöletven, mint Consul; a' Nemeség' győzedelmével keményen él a' nép ellen, 16.

P.

Lúcius Paullus Catilína ellen a' Lex Plautia ellen vádat teszen, *C.* 31.

Perses, Philippus' fija, álmattansággal öletik el, *Mithr.*

Petréjus, Antonius' Alvezére, *C.* 59.

A' két Philaenus elevenen temetetik a' Poenusok' javáért, *J.* 79.

A' Phoeniciaiak sok várost építenek Africában, *J.* 19.

Cnéjus Piso Hispaniában megöletik, *C.* 19.

Cájus Piso, Caesar' ellenje, *C.* 49.

Pompéjus, Crassus' ellenje, 17; hatalma rettegést támaszt, 19; ő és Crassus, Consulok, visszahozzák a' Tribúnusi hivatalt, *C.* 38.

Quintus Pompéjus Rúfus, Praetor, *C.* 30.

Cájus Pomtinus, Praetor, *C.* 45.

Lucius Postúmius.

Punica fides, *J.* 108; az ellenek vicselt had hasznos vala Rómának, 41; Punicus Évkönyvei Hiempálnak, 17.

Q.

Quaesitorok, *J.* 40.

R.

Rómának eredete, gyarapodása, *C.* 6; ott minden áros, *J.* 8, 20; maga a' város is az, ha vevője akadand, *J.* 35.

A' hajdani Rómaiak' erkölcsai, rendszabásai, *C.* 6, 9; bujálkodások az építésben, 12, 20; mennyire hajlottanak el őseiktől, 53; nekik minden országok ellenségeik, *J.* 81; sergeiknek első megromlások, *C.* 11; birodalmoknak

kelettől nyugotig minden alatta van, *C. 36.*
 Cnéjus Octáviusz Rúfus, Quaestor, *J. 104.*
 Publius Rutílius, Metellus' Alvezére, *J. 50.*

S.

Sacer mons.
 Lucius Saenius, Senator, *C. 30.*
 Marcus Scaurus a' Tanácsban első, *J. 25.* millyen, *25, 28, 40.*
 Publius Scípío, *J. 5, 7, 9.*
 Publius Scípío Nasicának tartományként Italia jut, *J. 27.*
 Scyrrus minden cselédeknek leggonoszabbika, *Tör. 9.*
 Sempronia, részese az összeesküvésnek, *C. 25;* Décius Brútus' nője, *40.*
 Septimius Camers, Catilina által a' Picénumi Megyébe küldetik ki, *C. 28.*
 Sextius, Quaestor, *J. 29.*
 Marcus Silánus, Consul, *C. 50.*
 Lucius Sisenna, Történet-író, *J. 95.*
 Publius Sittius Nucérinus, *C. 21.*
 Spinther Lentulusnak őrzésére bíztatik Lentulus, *C. 47.*
 Lúcius Statílius, *C. 17, 46, 55.*
 Lúcius Sulla, mint tette hívve magához a' serget, *C. 11;* midőn Quaestor vala Márius mellett, elméje, természete, erkölcsi, *J. 95;* ékesen-szólása, *102;* nagylelkűsége, *107;* beszélgetése Bocchussal, *109, 111.*
 Publius Sulla, kijegyzett Consul, a' voksszerzés' vétke miatt megbuktatik, *C. 18.*
 Syphax, *J. 5, 14.*

T.

Tarquínus, az összeesküvés' feladója, *C. 48.*

Tarrula, galád szolgál, *Lepid.*
 Cnéjus Terentius, Senátor, *C. 47.*
 Lúcius Torquatus, Consul, *C. 15.*
 A' Tribúnusok által támasztott zendülések a' hont háborgatják, *J. 37.*

Tyrannjai Athenának harmincz, *C. 51.*

Triumviri capitales, *C. 55.*

Trójai kiköltözöttek építik Rómát, *C. 6.*

Tullianum, börtön, *C. 55.*

Lucius Turpílius Silanus, Vaccai Praefectus, *J. 66, 69.*

U.

Publius Umbrénus, *C. 40.*

J.

Jugurtha, Mastanabal' fija, ágyastól, *J. 5;* a' segédserég' vezére, *7;* Scipiónál kedves, 's tőle ajánltatik, Micipsától gyermeknek fogadtatik, *9;* cselt vet Hiempsálnak, *11;* Adherbált meggyőzi, *13, 21;* Rómába megyen, *32;* Baebius megvesztegeti, *33;* Italiából elküldetik, *35;* Metellustól meggyőzetik, *50;* Bocchust harcolni kényszeríti, *80;* sergét Márius megvevi, *99;* Bocchus által a' Rómaiaknak eladatik, *113.*

Cájus Július, Catilina által Apuliába küldetik, *C. 27.*

V.

Lucius Valérius Flaccus, *C. 45.*

Lúcius Varguntéjus, láz, *C. 17, 29.*

Titus Volturcius, láz, *C. 44;* az összeesküvés' felfedéseért néki jutalom rendeltetik, *50.*

Volux, Bocchus' fija, *J. 106, 107.*

GEOGRAPHIAI MUTATÓ.

A.

ABORIGINES; Italiának legrégebbi lakói, kik később Latinusoknak mondattanak. Lásd Liviuszt I. 1. A' Halicarn. Dionys. beszéli, hogy az Aboriginesek azon tájról, hol később Róma épült, eltolák a' Siculuszokat, és hogy a' Pelasguszokkal egyesülvén, városokat alkottak, melyek még a' Dionysiusz' idejében is fennállának. Ugyan ő említi Cátónak vélekedését, hogy az Aboriginesek Achajából jöttek ide, és már sok emberi korokkal elébb a' Trójai háborúnál, 's ők nem mások mint Oenotriusok. De mind ez bizonytalan, 's Fréret (Mém. de l'Acad. des Inscript. T. XVIII.) azt állítja, hogy sem a' Pelasgusok, sem az Aboriginesek nem jöttek Graeciából tengeren Italiába, hanem hogy szárazon gyülekeztek ide némelly Görög-eredetű csoportok, kik Pelasgusoknak is, Aborigineseknek is mondatának. Igen helyesen mondja Burnouf, Sall. l. 15. *Dicti esse videntur quasi ab ipso loco originem ducentes*; seu, ut aliis placet, *quasi obsque origine....* Quanquam hoc nomen peculiare est primis Latii incolis, omnibus tamen iis convenit, qui ante certam hominum memoriam regionem quamlibet incoluere. Úgy tetszik az Aboriginesz nevet semmi nép nem viselte a' maga korában;

hauem hogy azt a' késő maradék ragasztotta azokra, kiket mintegy a' földből támadottaknak (autochthonoknak) tekintett.

AEGYPTUSZ; nagy és termékeny tartomány, 's első dajkája a' tudományoknak 's mesterségeknek. Némellyek Asiához számlálták, mások Afrikához. Méla ennek és annak határául a' Nilusz' vizét csinálja, úgy hogy annak jobb felén Ásia, bal felén Afrika feküdtenek. Augustusznak uralkodása alatt Aegyptusz a' Római birodalomnak része volt.

AETHIOPSZ; Afrika' népei a' Gaetulusok megett, dél felé, kiken túl Sallust semmi népeket nem ismert. A' régiek mind azt Aethiopsnak mondták, a' kinek bőre fekete volt.

AFRIKA. Fekvését és leírását lásd ugyan-ott.

AFRICANUM MARE; ma Közép-tengernek mondatik. Éjszak felől öleli Africát. Mélánál Libycum a' neve.

ALLOBROX; Gallia Transalpinában laktak, melly a' mai Sabaudiát és Francia - országnak ezzel szomszéd részét teszi.

ALPES; hosszan elnyúlt magas hegyetek, melyek Italiát, Galliát, Germániát egymástól mintegy természet által rakott kőfallal, elválasztják.

APULIA; Italiának aljában; a' Diomedesz' szigetein kezdve le Ta-

rentumig. A' Görögöknek Japigia.

ARMENIA; Asiában. Egyik része ma a' Persza, a' másik a' Török hatalom alatt. De-Brosses szerint az a' nép, melyet a' Phoeniciai Hercules vezérle (*Jug. XVIII.*), nem Armenusz nép volt; Arménia távol fekszik Tyrusztól: hanem Amorrheuszok, vagy Arameuszok, kik Phoeniciának szomszédjában laktak. A' tévedést az terjeszthetné el, a' ki Hiempszálnak Évkönyveit latinra fordította a' mi Írónk' kedvéért.

ARPINUM; Látium' városa, közel Campaniához. Itt születének Plautusz, Máriusz, Cicero. Mai neve *Arpino*, 's Nápolyban fekszik.

ARRÉTINUS AGER, az Arrétiumi Megye, 's maga Arrétium, ma Arrezzo, Etruriának városa.

ASIA; egyike a' föld' három részeinek, Americának feltalálása előtt. Szélesebb értelemben ezt, a' szorosabban azon tartományokat jegyezte a' név, melyeket a' Római Nép Asiában bírt.

B.

BALEARIS INSULAE; a' mai Majorca és Minorca Spanyol-orzágnak keleti széléin. Régi lakosai híres parittyások voltak.

BRUTTIUM; Italiának alsóbb részében. Ma Calabria. De a' hajdani Calaber föld Brundusium' tája volt. A' mai Abruzzo, noha Bruttiumtól ered neve, Samniumot jegyzi.

C.

CABIRA; Mithridatesz' Pontuszi Király' lakja. Pompéjusz erővel vette meg, 's Diopolisznak (*Jupiter' várának*) nevezte el; Py-

thodorisz Királyné Augustának, Augustusz' tiszteletére, honnan Strábónál Sebaste, melly annyit teszen. De-Brosses szerint Cabira hatalmast jelent, 's legnagyobb; vagy mivel ez a' Cabira legfényesebb vala minden Pontuszi városok között; vagy mivel a' legnagyobbnak (a' Napnak) vala szentelve, kit a' Keletiek a' legfőbb Isten gyanánt tiszteltek.

CAMERS; az az, Camerinumi. Ez Umbriában feküdt, közel a' Picenumi Megyéhez; a' Tiberisz' bal fele és Ancóna között, benn Italiában. Sulla eltörle Camerát, mivel Mariusszal tartott, 's ennek lakosai ugyan azon tájon építék Camerinumot.

CAMPANIA; Italiának alsó részében a' tenger felé. Fő-városa Cápua.

CAPPADOCIA; a' mai Natoliában, kelet felé az Euphrát' vize és Arménia, nyugotra Phrygia és Lycaonia között. Ma Caramaniának mondatik.

CAPSA; város Numídiában, nagy pusztaságok közt. Mariusz felpörzsölte; Caesar a' Júba ellen viselt háborúban újra eltörölte.

CAPUA; a' mai Campaniában, háromezer lépésnyire a' hajdaniától, mellynek helyén Santa Maria di Capoa áll.

CARTHAGO; görög nevével *Karchédon*, Africában. Mind a' két név a' Phoeniciaiból vette eredetét, mellyben *Kardhad*, vagy *Kartha-Hadath* új várost jelent, mint *Utica*, melly az őből' tulsó felén álla, őt. A' várat, *Byrsa*, a' Poenuszok' nyelvén *Bysra*, Elissa, későbbi nevével Dido, Agenor Tyruszi Király' leánya, Pygmalionnak testvére, építette; az új várost, Karthadát v. Karthadót, Jarbász; Elissa 608 eszt. a' Chr. szül. előtt, 's fenn állott hétszáz esztendőig.

Augustus alatt ismét felépítetett. Elissa előtt egy Phoeniciái gyarmat lakta azt, 's akkor a' hely' neve *Cadméja* volt, az az, Keleti, és *Caccabe*, az az, löfej, minthogy a' köfalak' ásásakor egy ilyen találatot a' földben. Ma kevés romjait lehet a' temérdek városnak látni nem messze a' La-Goulettei erősségtől, Tunisz mellett.

CATANATHNOS; kettő vala, a' nagy és a' kicsiny. A' név görög eredetű, a' *καταβασις*-tól, 's *ereszkedő* jelent. Vallis devexa in Aegyptum; úgy mond Méla, I. 8. Az Arabszoknál az ma *Akabet-Assolom*.

CARA INSULA; az Aegaeusz tengerben, ma *Zia*. Más a' *Cea*, gyakorlottabb névvel *Cos*, általellenben Halicarnassussal Cariában; ma *Stanco*, mely elrontva leve észökből *εις των κο*.

CHALCEDON; a' Thraciai Bosphorusz mellett, Bithyniában. Ma *Kadi-Kevi*, Kadi' (Bíró') vára.

CIMMER; Germaniai nép, kiket Máriusz megvere.

CIRTA; Numídiának anyavárosa közel a' tengerhez. Birta Syphax, tovább Massinissa, 's ennek fia Micipsa. Az oda szállított Római Gyarmattól Cirta Júlia Ión neve, végre Constantia a' Nagy Constantín' tiszteletere. Ma is Constantina 's Algírnak első rendű helyei közé tartozik.

CROTON; város Bruttiumban, a' Tarentumi öböl' szélén.

CYRENE; Afrikában, tizenegy Római mértföldnyire a' tengertől; ma *Kairoón* a' Tripoliszi országban.

CYZICUS; sziget a' Propontiszban (Mare di Marmora); hasonló nevű igen szép városát Milésiuszok építették. Fejér márványa híres volt.

D.

DÓRUS; folyam Hispaniában; ma *Guadalaviar*, Valentia városhoz nem távolra; nem a' Duero, mely Portugallián csap keresztül. *Thúr* vagy *Dúr* a' Celta szókban *folyó vizet* jelent, a' mint mondja De-Brosses.

E.

ETRURIA; Itáliának egyik 's nagy tartománya, Romának első korában a' Tiberisz' jobb szélétől a' Ligurok' határában folyó Mácráig. Lakóit a' Latinuszok Tuscsoknak és Etruscusoknak mondták, 's a' mai Toscana név az elsőből vette eredetét, a' Görögök Tyrrhénuszoknak; 's innen tengere Mare Tuscum, Tyrrhenum, vagy Inferum. Még régebben, mint az említett idő, az egész Felső-Italia ide tartozott.

EUPHRÁTESZ; Ásia' folyamja. Strabó szerint Armeniának Niphatész hegyéből ered, széles, mély, és sebes; Babylonit kétfelé szeli, 's egyesülvén a' Tigrisszel, Bassóra városánál a' Persza öbölbe ömlik.

F.

FAESULAE; középszerű helye Etruriának; ma *Fiezoli*, Florencziához nem messzére.

G.

GANTÚLIA; nagy nép Africában, túl Numídián, dél felé az Atlász hegy körül. Íratik a' név Gatlának is diphtongus nélkül, 's Isidorusz szerint az onnan ered, hogy ide Géták jöttek. De úgy

a' második vocális meg nem vonatnék. De-Brosses a' nevét a' *geth* szótól származtatja, mely marhát jelent, elmésemben, legalább tudósabban, mint igazán. **GALLIA**; a' Rhénusz, az Alpeszek, a' Középtenger, a' Pyrenaeuszok, és az Océán között. Lakosait a' Rómaiak Galluszoknak, a' Görögök Celtáknak (vagy Celtoalatáknak) nevezték. — **CITERIOR**, vagy **CISALPINA**, 's olykor **GALLIA**, minden mellékszó nélkül, az a' része mondatott Italiának, mely az Alpeszekből a' Rubicon folyamig terjed, az Adriai tenger és a' Ligusticusz öböl között; mert e' tájt Tarquinusz Priscusz uralkodása alatt a' Transalpina Gallia' lakosai a' Tuscuszoktól, a' kik itt lakoztak, elfoglalták, Lív. V. 34. Nevezetett Gallia **Togata**-nak is, a' Római toga' viselhetéséről, mely nekik engedtetett. — **ULTERIOR**; az igazi Gallia, túl az Alpeszekén, honnan a' név. De Sallust e' név alatt azon részét érti Galliának, melyet a' Rómaiak Provinciájok' formájába öntöttek, és a' mely Narbonensisnek is mondatott, 's a' mai Franciaország' déli tartományait foglalta magában Bordauxtól Lyon' tájáig.

HIPPO; Africában két város' neve; De-Brosses és Bochart szerint a' szó tengeröblöt jelent: **HIPPOREGIUS** Numídiában; 's Szent Ágoston ennek volt Püspöke; közel a' mai Bonához: **HIPPOZARTOS**, a' Római Provinciában, közelébb Carthágóhoz, 's Sallust ez felől látszik szólani. Az Arabszok Ben-zert és Bizerte-vé változtatták a' nevet.

HISPANIA; Európának nagy félszigete; mert három oldalát az Océán és a' Középtenger ölelte körül, 's a' szárazhoz csak a' Pyrenaeuszok' során ragada. Hesperianak is mondatott, napzállati fekvéséről; mint Iberiának is, vagy az Iberusz (ma Ebro) vize miatt, vagy az ide Ásiából költözött Iberuszokról, a' mint némelyek beszélnek; vagy, a' mint De-Brosses véli, mivel az *iber* szó, mint a' görög *ἵππερ*, 's a' német *über*, annyi mint *túl*, 's a' tartomány az ide szárazon lépő Rómaiaknak túl fekvék a' Pyrenéeken. — Az ország sok ideig Carthágótól függé, tovább Rómától. Az oda közelebb fekvő rész **CITERIOR** vala, a' másik **ULTERIOR**. Baetica és Lusitania az Ulteriorhoz tartozott; az egész másik Citeriorhoz.

H.

HADRUMETUM; Africának felső szélén, a' mai Túnisban. D'Anville szerint nem tudhatni a' helyet, hol feküdt, de távol a' mai Súsától nem feketett; Shaw tudós Ángol szerint még ma is áll, 's nem egyéb mint Hammet. Hadrumetum annyi mint *Ader-Muth*, ez pedig mint *Adernek*, a' tűz' Istenének, sírja; úgy mondja De-Brosses.

I.

ILERGETUM; eléggé tágas táj a' Sisoris (le Segre) vizétől Cataloniában, az Árva vizéig Aragoniában, hajdan a' Vascók' keleti határokig. Abban fekszenek ma Lerida, Frága, Barbastro, és sok egyéb burgok.

INDERGETS; egy Spanyol nép' neveze. Havercamp azt Ilergetesnek olvassa a' Pompéjusz' levelében. Plinius szerint kö-

zel fekvének Ilergetum mellett, 's így nincs ok elváltoztatni, hanemha azért, mert az *Indigetes* annyit jelent különben, mint Aboriginesz.

ITALIA; kezdetét veszi az Alpeszen 's a' Siciliai csúsig terjed, 's kelet felől az Adriai 's Jóniai, nyugot felől a' Tyrrhénumi tengerek által van körülölelve. Első neve Hesperia volt, a' további Ausonia és Oenotria, az utolsó Italia, 's ez vagy Italsz Királyról, vagy az ókrókról, melyek a' régibb nyelvben Italszoknak mondattak. Éjszaki része a' Rubicóig Gallia Cisalpinának mondatott, egyéb része Itáliának a' szorosb értelemben. Alsóbb része sok ideig Magna Graecia nevet visele, az ott meglepedett Görög gyarmatoktól. Állott ez Tarentum' Nápoly' és a' Sicilia' keleti tájairól.

ITALICI; semel tantum (*Jug. XL.*) Italicos distingvit a Latinis, de qua re totam Sigonii notam hic exscribere non inutile fuerit; mond Burnouf. „Inter cives Romanos, Latinos et Italicos erat differentia. Quippe Latinos, Latii incolae, populi Romani foederatos, *jure Latii* donatos ex antiquitate liquet; sic Italicos, reliquae ad Rubiconem Italiae habitatores, populi romani foederatos, *jure Italico* praeditos commode definiri posse censemus. Italiae enim domicilium eos secrevit a Gallis et provincialibus; foederis communio ab iis, vel civibus romanis, vel peregrinis et exteris, qui quacunque de causa in Italiae oppidis versarentur; jus italicum ab iis *Italici*, qui, quum Italiam tenebant, non jure tamen Italico fruebantur. Italiconum porro numerum expleverunt ad mare Tyrrhenum, trans Tiberim, E-

trusci; post Latinos, ultra Lirim, Campani, Lucani; in Siculo Bruttii; in Jonio Messapii et Salentini; ad Adriaticum Apuli, Frentani, Picentes et Senones; Mediterranei, Cimbri, Sabini, Marsi, Vestini, Marucini, Peligni et Samnites.“ Legtöbb polgári igazaik voltak a' Quiriszeknek; a' Latinusoknak már kevesebb, 's így osztán az Italicusoknak.

L.

LACETANIA; Hispaniának kised tartománya az Ebro és a' Pyrenék között. Havercamp a' szót Lacetaniának olvassa, 's De-Brosses nem tudja, így jobb-e, vagy amúgy, mondani. Lorente spanyol Tudósnek ez az értelme: „LACETANIA; hodie tractus est *Cervera*, in Catalaunia inter flumen Sicoris et Cardona. Ptolemaeus incolae vocavit Acetanos, Plinius, regiones describens, Lacetanos. Illius exemplaria impressa, dum populi ad conventum Caesaraugustanum (Saragossa) concurrentes citantur, inter eos Lacetanos numerant. Sed absque dubio librariorum ibi est error: Lacetani scribi debuit et legi debet. Lacetani enim conventui Tarraconensi addicti erant. Aliquando Lacetania regio plus ampla fuit, Indigetes, Ausetanos, Castellanos, et Leetanos complectens. Livius, Strabo, et nunc Sallustius (a' Pompejus' Level.) hoc sensu loquuti sunt.“

LARIS; Glareanus: „Lares Cirtensiorum oppidum ponit Ptolemaeus, aliquanto magis ad meridiem, quam Vaccam ad Juliam Cirtam.“

LATINUM NOMEN — HOMINES LATINI
NOMINIS; a' kik Latiumi elsőse-
gekkel éltenek. Lásd: ITALICI.

LATIUM; az a' része Italiának,
mellyben Lavínium, Ardea, Al-
ba-Longa, Tusculum, Arpinum,
Praeneste, 's maga Róma feküd-
tenek.

LEPTIS; kettő Africában: egyike
Hadrumetum mellett, másika a'
Syrtesek között, nem messze a'
Cinyphusz' torkolatjától. Azt
Ptolemaeus a' Kis-Leptisnek
mondja, ezt Plinius a' Nagy-
nak. Ma kevés maradványa van
fenn, és a' megváltoztatott név,
Lebida.

LIBYA; a' Görögök e' névvel egész
Africát jegyzik, Sallust csak
azon tájt, melly nyugotra a' ten-
ger és a' Gaetulusok közt ter-
jed el. Így nevezettek a' Pto-
lemaeusok, és osztán a' Ró-
maiak alatt a' Marmarica és Cy-
renaica provinciák is, Aegyptusz
és a' Nagybbr Syrtis közt. A'
Poenusok' nyelvén *Lheaba* nap-
sütést jelent.

LIGUR és **LIGUS**, 's tartományok
LIGURIA; az Alpeszekben kezdve
a' Macra' vizéig, melly ezt Ita-
liától elválasztá. A' mai Génua'
tájéka.

LUCANUS AGER; a' Tarentumi öböl
és a' Tyrrhénumi tenger közt.
Ott Paestum, mellynek rózsáji
hiresek, Helca, Metapontum,
Sybaris; az utolsó később Thú-
rium.

M.

MACEDONIA; régebben Paeonia, to-
vább Aemonia, és Emáthia.
Szomszédjai éjszakra Dalmatia
és Moesia; nyugotra az Adriai
tenger, keletre az Aegaenumi;
délre az Epirótai népek és ma-
ga Graecia.

MARS; Itáliai népség, Samnium-
ROM. CLASS. I.

ban, a' Fucinusi tó mellett. Az
úgy nevezett Bellum Marsicum
egy azzal, melly Sociale-nak
is nevezetik, és Italicum-nak
is.

MASSILIA; ma Marseille, Francia-
országban, a' Középtenger' szé-
lén. A' Jóniai Görögök nem
tűrvén a' Persza hatalmat, el-
hagyák honjokat, 's ezt alkoták
Serviusz Tulliusz' uralkodása a-
latt, Chr. születése előtt 539.
eszt. A' számkitalított Rómaiak
ide szeretének költözni a' táj'
kiessége 's a' lakosok' nyájassá-
ga miatt.

MAURITANIA; Africának nyugoti szé-
lén szélesen terjedett ország.
Lakosai a' Rómaiaktól Mauru-
szoknak, a' Görögöktől Mauru-
siusznak mondtak.

MEDIA; Asiának nagy tekintetű or-
szága; egykor Cyrus előtt as-
szonya a' földnek. Éjszaki ha-
tára a' Caspium-tenger volt és
az Araxesz' vize, ma Aras; nyá-
gotra Nagy-Armeniát érte és As-
syríát; délre Persziát; keletre
Parthiát és Susiánát. Innen in-
dultak ki a' Tyruszi Herculesz'
követői, hanemha Mignótnak
vélekedése volna igaz, ki úgy
hiszi, hogy a' név el vagon té-
vesztve, 's a' Hiempsál' Év-
könyveiben a' Madianítusok,
nem a' Médusok felől vala szó.
Jug. XVIII.

MULUCHA; Africának folyamja Nu-
mídia és Mauretania között. Né-
mellyeknél *Molocháth*, az az,
királyi-folyam; ma *Mulvia*, és
Maluca; elválasztja Algyirt Ma-
roccótól.

MULVIUSZI, vagy **MILVIUSZI** híd, a'
Tiberiszen; mintegy háromezer
lépésnyire Rómától az Etruriába
vezető úton. Ma *Ponte Molle*.

MUTHUL; Africai folyam. Neve
egyedül a' Metellusz és Jugur-
tha' ütközetéről leve ismeretessé.

N.

NUMANTIA; Hispaniának nevezetes városa. Halmát, mellyen épült, a' Dúriusz (Duero) mosdosta. Scípio Africánusz Aemiliánusz hatvanezer emberével sem mert a' táj' sergével csatába ereszkedni, 's hogy a' város' lakosait feladásra kényszeríthesse, körülfogta azt, 's a' széles Dúriusz' partján két erősséget állíttatá, hogy meggátolhassa az eleség' bevitelét, melly oda csak vízen szállíthatták. A' lakosok bört, megholtjaikat 's betegeiket ették; végre meggyújtották a' várost, 's készebbek voltak feleségeikkel és gyermekeikkel veszni, mint idegen hatalmat ismerni. Appian cap. 76—98.

NUMÍDIA; hatalmas tartománya Afrikának, Sypháxnak és Massinisának birtoka. Az ma Algýirt, Túniszt és Tripolisznak egy részét foglalja magában.

O.

OCEANUS; Sallust e' név alatt egyedül azt érti, melly a' Gibraltári szorosnál fogva ér össze a' Közép-tengerrel.

P.

PÁRIUM; Mysia' városa, a' Hellespontus mellett; ma *Kamarisz*.

PERIGNI; Italiának egyik népe a' Samnium és Sabinuszok közt fekvő hegyekben. Anyavárosok Corfinium volt; ma *San-Perino*, azon tartományban, mellynek mai neve Abruzzo Ulteriore.

PERSZIA, görögül *PERSISZ*; a' maga nevét viselő öböl' szélén. Ásiának hajdan legnagyobb és leg-hatalmasabb országa. Cyrus a-

latt meggyőzé Médiát, és minekutána az egész Keleten kétszáz esztendőnél tovább uralkodék, előbb a' Macedók, azután a' Parthusok által maga is meggyőzetett. De itt csak azok felől vagyón szó, a' kik a' Tyruszi Herculeszt Hispaniába kísérték, 's ennek halála után Africába költöztek, 's ott a' Gaetulusokkal egyesülvén, magokat Numidáknak nevezék el. (*Jug. XVIII*). Ezen Perszák felől mondja Sallust, hogy ők *magis intra Oceanum* telepedtenek meg, mint a' Méduszok és Arménuszok, melly azt teszi, hogy a' Perszák az Oceanustól, az az, az Atlanticusz tengertől mélyben tértek be a' szárazba, 's a' Méduszok ehez közelébb maradtanak, mint a' Perszák. Nem hallá senki, hogy a' Perszáktól eredett Numidák máshol laktanak volna mint kelet felé, a' Mauruszok pedig, a' Méduszok' maradéki nyúgotra, az *Ocean'* szélein. Pedig ellenkező volna a' fekvés, ha úgy kellene érteni; hogy a' Perszák közelébb telepedtek meg a' tengerhez. Mondja ugyan Sallust, hogy ők nem egyszer változtatták honjaikat; de nem, hogy lakást cseréltek a' Méduszokkal, a' Maurusz nép' őseivel. Mi tehát (*Burnouf* szól az egész általvett helyben) Sallustnak szavait ezen értelemben magyaráztuk, tudniillik, hogy a' Méduszok ott fogtak lakozást, a' hol mindég laktak a' Mauruszok; a' Perszák ott, a' hol a' Numidák. Azonhan meginte bennünket *Le-tronne*, a' Francia Institutum' tagja, hogy ezen állításunkkal nagy tekintetű bizonyságok' ellenkeznek. Maga ez a' Tudós, összehasonlító Strábót Plinius-szal, azt állította, hogy a' Perszák közelebb maradának az

Oceánhoz. Mert Plinius V. 8. azt írja: „Pharusii, quondam Persae, comites fuisse dicuntur Herculis ad Hesperidas tendentis.“ Strábo pedig úgy állítja, hogy a' Pharúsiosok és Nigríták *super Mdrusios* laktak; az az, túl a' Marusiuson, dél felé. Innen látszik, hogy a' régieknél bevett vélekedés vala, hogy a' Perszák, Herculesznek kísérőji, elejétén közelébb telepedének meg az Oceanusz mellett, mint a' Mauruszok. De ha így történt, nem szoros értelemben mondhatá Sallust: proximos nostro mari locos occupavere; mert a' *nostrum mare* a' Középtenger.

PHOENICIA; Syriának; szomszédjában; legfőbb városai Tyrusz és Sídón. A' legrégibb időkben a' Phoenixek uralkodának a' tengereken, 's ők folytatták a' kereskedést az egész földön, 's gyarmatokat szállítottak Hispaniában, Africában és Graeciában. Egy nagy sokaság a' Jozsue' idejében a' szent had alatt megszalasztott, 's Africának tengeri szélein foga lakást, a' mint ezt két oszlop bizonyítja, mely hajdan a' Tingitanai tájon állott, és a' melyen Phoenix nyelven ezen írást lehet olvasni: „Mi vagyunk, a' kik a' haramia Jozsuének, a' Návé' (Nun) fijának, arca előtt megszaladtunk.“ Mely anyyi, mint ha ezt mondá vala: Mi Cananaeusok vagy Phoenixiaiak vagyunk. Magok a' Phoenixek magokat Cananaeusoknak mondták. Szent Ágoston írja, *de Civit. Dei*, hogy a' mezőn lakó Áferek azon kérdésre, hogy ők kicsodák, így szoktanak felelni: Mi Khánánok vagyunk. Úgy látszik Salmasiusznak, hogy a' Phoenixia' lakóji így a' Görögök által nevezetének el, a' nálok feltalált bíbor festéséről,

mert Hesychiusz szerint *φοινίς* annyi mint veres. Mások a' nevet a' pálmafától eredtetik, mely ott bővségben terem; annak görög neve *φοινίς*, 's gyümölcse veres. A' *Phoenixes* szóból leve *Poeni*, elvonván a' lehellest; a' *Poeni*-ből *punicus*, mint egy *poenicus*. Van egy régi felírásban *BELLO POENICIO*. (Ex Notis Varior. et *De-Brosses*.)

PHILAEON ARAX; Jugurtánál a' XIX Fejezetben elbeszéltek a' történet. Homokból vala hánýva, úgy mondja Plínusz; és így dombok valának. De már nem voltak fenn Strábo' idejében. Most nincs tudva, hol kell ke-restetniek.

PICENUS AGER; határos Umbriával és a' Sabínusokkal, az Adriai tenger által mosva. A' Megye Picenumnak is nevezetett, 's lakosai Picenszeknek. Nevezetesebb városai Ancona, Numana, Potentia.

PISTORIENSIS AGER; Etrúriának északi táján, hol Pistorium.

PONTUS; Ásiának országa a' Fekete-tenger mellett. Nyugotra Paphlagoniát éri, délre Cappadociát, keletre Colchist. Legnevezetesebb Királya Mithridátesz volt, a' ki huszonkét nyelvet érte és beszélt. Most Amasia a' neve Amisus várostól; a' Törökök Rumnak mondják, mert egykor Római birtok volt.

PONTICUM MARE, más nével **PONTUS EUXINUS**. Az a' temérdek öble a' Közép-tengernek, mely a' Bosporusz Thraciusztól a' Maeotisi tóig terjed Európá és Ásia közt. Legelső neve *ἄσπερος* volt, *inhospitalis*, a' tenger' és az ég' sivatagsága miatt, és mivel az utazókat itt tolva-jok háborgaták. A' Joniaiak gyarmatokat szállítottak széleire, 's a' bal jóslatú név *εὐ-ξείνος*-ra változott el. *De-Bross*

ses gyanítja, 's nem ok nélkül, hogy a' görög névre annak keleti neve adott legyen alkalmat; mert ezen a' tenger *Asken*. Egy másik tenger Bithyniában ugyan e' nevet viselte, latínul *Ascanius*, 's a' tartomány *Ascania*.

PRÆNESTE; Látium' városa; kétszáz stádiumra Rómától. Sulla elpusztította, 's felkoncizoltatá lakosainak egy részét. A' mai *Palestrina* a' régi Praeneste alatt fekszik az Apennínusz' völgyében.

PROVINCIA; e' név alatt a' Rómaiak' Afrikai birtokait érti Sallust. Azokat elébb mind Carthágo bírta volt. Városai Hippo, Hadrumétum, Tisidium, és Utica, melly Carthágo' eldöjtése után feje vala a' tartománynak.

PYRÆNEUS; hosszú hegység, az Atlanticus tenger' szélétől a' Közép-tengerig.

R.

REATINUS AGER; a' Sabinuszok' földjének egyik megyéje, hol Reate város, ma *Rieti*. Már feljebb említve vagyon, hogy a' Sallust' Kiadóji majd Arretinus Agernek, hol Reatinusznak írják a' szót, *Catil. XXXVI*. Ez, azt hírlelvén, hogy Massiliába vonja el magát, egyenesebben mehetett Arretiumnak, mint Reaténak. Nem hihetetlen azonban, hogy az utóbb nevezett helyre csapott ki.

RHEGIUM; Bruttiumi város, Italiának vég csúcsában, csaknem áltellenben a' Siciliában fekvő Messánával. Mai neve *Regio*.

RHEVUS; az a' nagy folyam, melly Helvetiában ered, 's Galliát és Germaniát egymástól elválasztja.

RHODUS; nevezetes szigete az Aegaeumi tengernek, Asiának szom-

sédjában. Strábo mondja, hogy sok ideig ezt asszonylották a' tengerek, 's ez tisztítá meg a' vizeket a' tolvajoktól. Itt áll a' Napnak ismeretes colossusza, melyet végre egy földrengés döntö el Chr. születése előtt 224. eszt.

RÓMA; Látiumban, közel a' Tyrrhenum-tengerhez. Itt egyedül azon úczáiról 's épületeiről, mellyek a' Sallust' olvasása alatt kívánnak ismertetni.

S.

SAGUNTUS; az Iberus' jobbán túl fekvő Hispaniában. Zacinthiuszok építették, Hannibál felforgatta, a' Rómaiak ismét helyre állították. Most a' régi város' helyén *Murviedro* (muri veteres) áll.

SAMNIUM; Italiának egyik tartománya, Picenum, Látium, Campania, Apúlia közt.

SAMOTHRACIA; Thrácia' szigete, áltellenben a' Hebrusz' torkolatjával; híres az itt tisztelt Is-tenek felől, kik Cabiráknak mondatak.

SELEUCIA; építette Seleucus Nicator, ura a' keletnek Alexander' halála után, a' Tigrisz mellett, nem messze Babylontól. A' Parthuszok' királyai itt lakoztak.

SICCA; Numidia' városa, mellyben Venusz tiszteltetik: honnan a' város is *Sicca Venerea*. Más Siga vala, ugyan csak Numidiában, de ennek szélén, Syphax Király' lakója.

SICILIA; igen nagy szigete a' Közép-tengernek, 's Italiával csaknem összeragadott. Sicanianak, 's alakjáról Trinacriának vagy Triquetranak is nevezteték.

SIDON; Asia' városa a' Közép-tenger' szélén; Phoeniciában Ty-

rusznál is elsőbb, melytől mintegy kétszáz stádiumra fekszik.

SUCRO; Hispania' városa, ma Sueca; közel a' Sucro (Xucár) vizéhez, Valenciában.

SUTHUL; Numidiában. Csak Salustnál és Priscianusznál említetik.

SYRTES; magyarul *zátony*; kettő vala Cyréne és Carthágo között.

T.

TANA; folyam Numidiának Lárisz és Capsa városai között.

TERRACINA; Látium' városa; Horátznál is Anxúr; mert régibb neve ez vala.

THÁTA; déli Numidia' városa. Fekvése hol volt, nem igen tudatik.

THÉRA; régebben Calliste; egyike a' Sporadesz vagy Cycladesz nevű szigeteknek, Créta' szigete felett. Ennek lakosai építék Cyrénét, Africában.

THIRMIDA; Numidiában; a' város' fekvése nincs tudva.

THRÁCIA; Európa' tartománya, Macedonia, az Aegaeum-tenger', a' Propontisz' és a' Dana' szomszédjában; ma Bulgaria és Romaniának egy része.

TISIDUM; város. Fekvése nem tudatik.

TRANSPADANUS; a' Cisalpina Galliát a' Pádusz vize (ma *Pó*) szelése kétfelé. A' mely jobb felén fekvék a' viznek, Cispadana nevet viselt, Transpadana volt a' másik.

TRÓJA; a' Hellespontusz mellett Asiában. Mint jött el onnan

Aeneász, 's mint épült Lavinium, Alba, végre Róma, ismeretes dolgok.

TÚRIA; Castiliának 's Aragoniának szélein támadott folyam; ma *Guadalaviar*.

TUSCUSOK, és TUSCIA; lássd *Etrúria*.

TYRUS; Phoeniciának első városa. Ma csak romjai vannak fenn, 's a' hely' neve *Súr*.

U.

UTICA; nagy városa Africának, a' Közép-tenger' szélén, a' Római Provinciának feje, minnekelőtte a' feldúlt Carthágó ismét felkölt. Hatvan stádiumnyira feködt Carthagótól, nyugot felé. Uticának, a' régi városnak, a' régiség adta nevét, mond Bochart; mert *Utica* vagy *Ityca* poenuszúl régít jelent.

V.

VACCA; fényes városa Numidiának, nem messze a' Római Provinciától. Siliusz Vágának írja III. 259: „Tunc Vaga, et antiquis dilectus regibus Hippo.

Z.

ZAMA; Africai város; ötnapi járó földre Carthágótól, nyugot felé, úgymond Polybiosz. Caesárnak idejében lerontattott a' Rómaiak által, Hadriánusz ismét felépítette; ma nincs nyoma.

TUDNIVALÓK.

1. A' m. t. társaság ezen munkának csak kiadója lévén, nem kezeskedik a' benne követett nyelvszabályokról, sem írásmódról, sem végre akármely nemű nyelvet 's írást illető elvekről; egyedül arra kívánt a' kéziratok' bírálatában ügyelni, hogy az elfogadott és sajtó alá bocsátandó munka, mint egész egy vagy más tekintetből ajánlható legyen, 's a' literatura' jelen állapotjában kiadásra méltónak tartathassék.

2. Nem vizsgálhatván meg a' benyújtott kéziratokat a' társaság fejenként és egészben: ez, u. m. C. C. Sallustius' munkái Kazinezy Ferencztől, Schedel Ferencz titoknok és Bajza József r. tag', mint c' végre hivatalosan megbizottak' ajánlására adatott sajtó alá.

3. A' társaság által kiadott kéziratok közül ez XXXIII-dik számú.

D. Schedel Ferencz,

titoknok.

**UGYAN A' M. T. TÁRSASÁG' KÖLTSÉGÉN
JELENTEK MEG:**

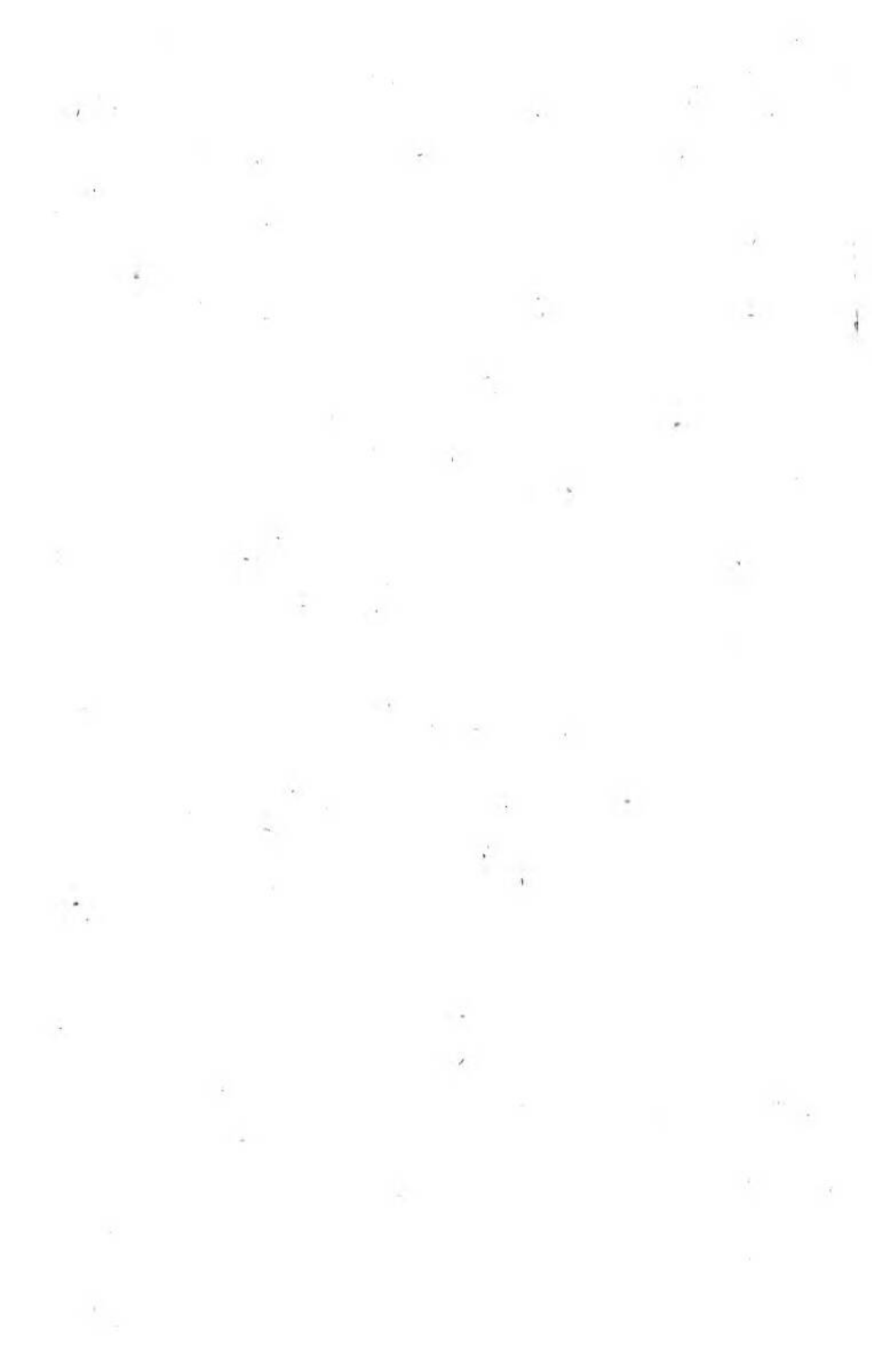
HORATIUS' LEVELEI.

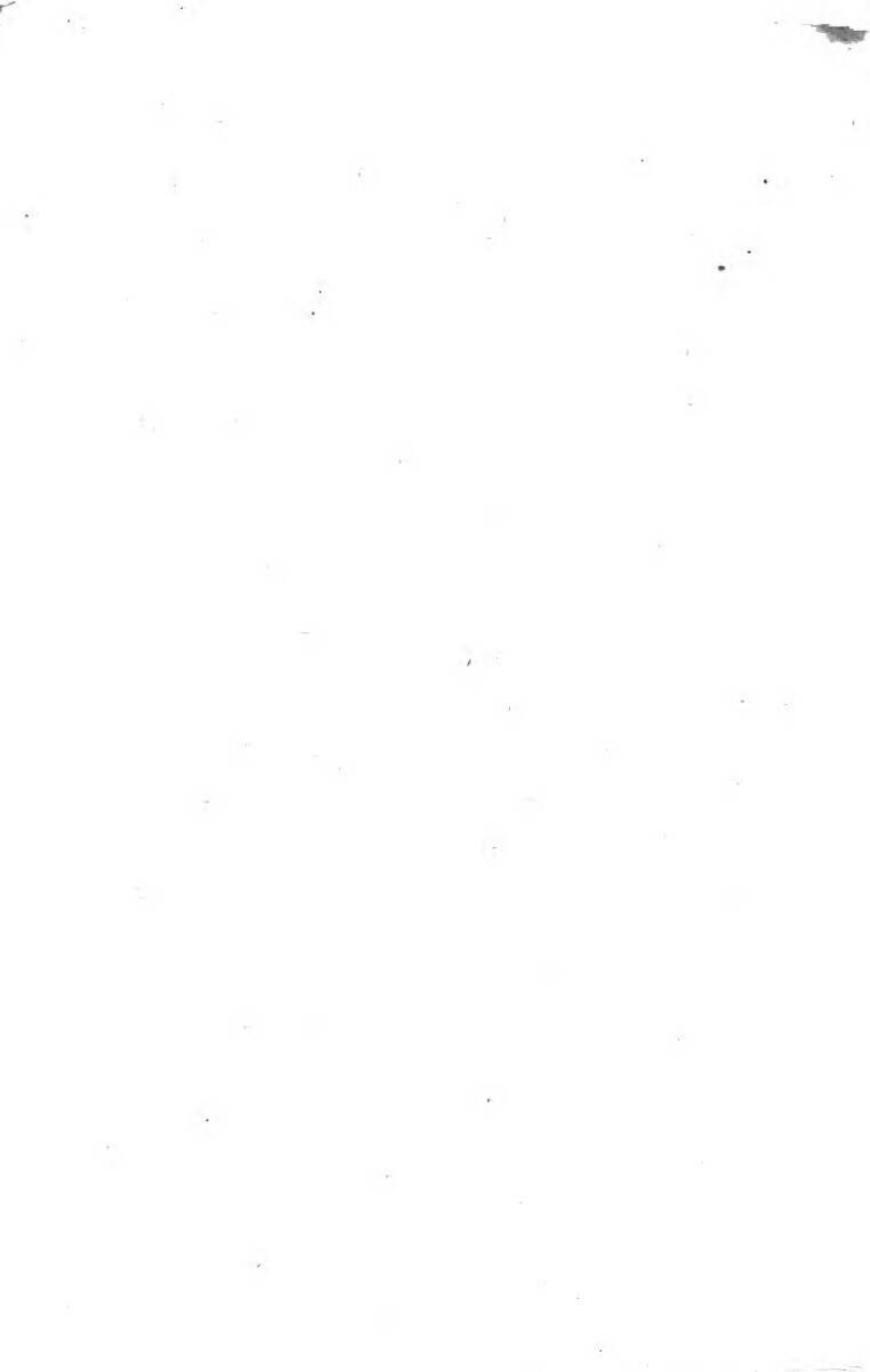
Fordítá *Kis János*. Az eredeti textussal Döring szerint,
's Wieland' magyarázó jegyzeteivel *Kazinczy Ferencz* által.
455 lap. Pesten. 1833. Nagy 8-rét. Postapap. kötve 2 fr. 15 kr.

**SAJTÓ ALATT A' ROMAÍ CLASSICUSOK'
2-DIK KÖTETE:**

M. T. CICERÓBÓL.

Beszédek, Levelek és Scípió' álma. Ford. *Kazinczy Ferencz*.

Österreichische Nationalbibliothek

OX

